

ВЕРХОВНОГО ВІСНИК СУДУ України

Про досудове слідство, його
недоліки й реформу

Права потерпілого у кримінальних
справах: судова практика, проблеми
і перспективи

Про якість складання й оформлення
судових рішень у кримінальних
справах та справах про
адміністративні правопорушення

Аналіз розгляду судами справ про
злочини, вчинені організованими
групами або злочинними
організаціями

2007

№ 8(48)

Офіційне науково-практичне видання

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної ради — П.П. Пилипчук

Редакційна рада:

О.Ф. Волков,

Ю.М. Кармазін,

С.В. Ківалов (д.ю.н.),

Л.М. Козаченко (відп. секретар),

Н.С. Кузнецова (д.ю.н.),

Н.П. Лукашова,

В.Р. Мойсик,

Є.І. Овчинников,

В.П. Потапенко,

З.В. Ромовська (д.ю.н.),

М.П. Селіванов (заступник голови

редакційної ради),

В.Я. Тацій (д.ю.н.),

В.І. Шакун (д.ю.н.),

П.І. Шевчук,

М.Й. Штефан (д.ю.н.),

А.Г. Ярема

Редакція не завжди поділяє думку
авторів дискусійних статей.
За точність наведених у цих статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної ради
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України
<http://www.scourt.gov.ua>

2

- 2 **Маляренко В.Т.** Про досудове слідство, його недоліки і реформу
Maliarenko V.T. The prejudicial inquiry, its deficiency and reform

6

- У Пленумі Верховного Суду України
At the Plenum of the Supreme Court of Ukraine

- 6 **Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів**
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13
On courts practice in application of the legislation foreseeing rights of crimes victims
Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of July 2, 2004, No. 13

11

- Судова практика
Judicial Practice

- 11 **Рішення у цивільних справах**
Decisions in civil cases
16 **Рішення у господарських справах**
Decisions in commercial cases
17 **Рішення у кримінальних справах**
Decisions in criminal cases

21

- У судових палатах
At the Judicial Chambers

- 21 **Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення**
On the quality of compile and processing of judicial decisions in criminal cases and cases on administrative offences

29

- Судова статистика
Judicial Statistics

- 29 **Аналіз розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями**
The Courts proceedings analysis of criminal cases on crimes committed by organized groups or criminal organizations

33 Проблеми судово-правової реформи Issues of Judicial-Legal Reform

- 33 **Штогун С.Г.** Реформування судової влади в сучасних умовах

Shtogun S. H. Judicial power reform at the contemporary conditions

36 Точка зору An Opinion

- 36 **Присяжнюк Т.І.** Правовий статус потерпілого: проблеми та перспективи

Prysiazhniuk T.I. The legal status of victim: problems and perspectives

- 39 **Півненко В.П., Мірошніченко Є.О.**

Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого

Pivnenko V.P., Miroshnychenko Y.O.

On the presumption of rightness and precedence of victim's rights

- 41 **Сердюк В.В.** Концепція розвитку правосуддя і реформування судової системи: окремі аспекти

Serdiuk V.V. Justice development conception and judicial-system reform: some aspects

- 45 **Шпонька В.П., Шило О.Г.** Взяття під варту та продовження його строків на стадії досудового розслідування кримінальної справи: проблеми правозастосування

Shpon'ka V.P., Shylo O.H. Keeping in custody and extension of its terms at the stage of the pre-trial investigation of the criminal case: problems of implementation

48 Міжнародні зв'язки International Cooperation

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 516, 517, 519.

Телефони:

голова редакційної ради (044) 253-3502, відповідальний секретар (044) 253-4258, редактори (044) 253-7081, група технічного забезпечення (044) 253-0687, 253-1683.

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори

А.В. Гончарук,

Р.В. Парубець,

Н.М. Федоровська,

Л.М. Атаманчук

Літературний редактор

А.І. Смолкіна

Комп'ютерний набір

Ж.М. Колодченко

Верстка

С.І. Самкової,

В.М. Горобченка

Репрографія

В.М. Горобченка

Фото

В.С. Негребецького, В.А. Трєбенка

Оформлення обкладинки

В.С. Жиборовського

Переклад англійською

І.Б. Лавровської

Видавець:

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Телефон: (044) 537-5100,

тел./факс: (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.

E-mail: market@inyure.kiev.ua

Віддруковано:

Друкарня Концерну «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Підписано до друку 03.09.2004. Формат 60x84/8.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Наклад 7000 прим. Ціна договірна.

В.Т. Малярченко,
Голова Верховного Суду України,
член-кореспондент Академії правових наук України, професор

Про досудове слідство, його недоліки і реформу

Ще в 1895 р. монографію майже з такою ж назвою написав відомий в Російській імперії дослідник з питань кримінального процесу В.П. Даневський, який жив і працював у Харкові. Ще тоді він заявив, що попереднє слідство за судовим Уставом імператора Олександра II — чи не найслабкіша частина нашого кримінального процесу¹. На жаль, це ми вимушені сказати й сьогодні. Хоч зміни у всіх сферах суспільного і державного життя з тієї пори відбулися значні, але досудове слідство в Україні все ще ґрунтується на фундаменті, закладеному в зазначеному Уставі імператора, і залишилось найслабкішою стадією серед усіх стадій кримінального процесу. Незадовільний стан досудового слідства одностайно визнається нашими теоретиками та практиками. Думки їх розходяться хіба що в причинах такого стану, а ще більшою мірою — у вирішенні того, яким шляхом треба йти для його виправлення, які заходи вживати.

Пропрацювавши в судовій системі більше 30 років, вивчивши і розглянувши безліч кримінальних справ, автор цієї статті також дійшов висновку, дуже невтішного, щодо нашої процедури досудового слідства: велика частина досудових проваджень у цих справах відзначається серйозними недоліками. Звертають на себе увагу недбалість при розслідуванні кримінальних справ, їх недоопрацьованість, порушення процесуальних норм, односторонність і неповнота, особливо щодо перевірки пояснень та показань підозрюваного, обвинуваченого, правова малограмотність слідчих і дізнавачів. Простежується обвинувальна тенденція слідчих, що виявляється навіть у намаганні «вбити» докази та фальсифікувати документи. У багатьох справах помітна відверта повільність у проведенні розслідування. Нагляд з боку прокуратури у більшості випадків слабкий або недостатньо енергійний.

Контроль з боку суду за проведенням окремих слідчих дій недостатньо ефективний. Всі ці та багато інших обставин породжують явища, які не сприяють

якісному правосуддю. Щороку велика кількість порушених кримінальних справ закривається за відсутністю події чи складу злочину або за недоведеністю участі обвинуваченого у злочині (у 2003 р. — 7670 справ). Майже кожна десята справа з тих, які надійшли на розгляд суду, повертається на додаткове розслідування та прокурору (у 2003 р. повернуто 18 692 справи).

Минулого року суди закрили провадження у справах щодо 28 400 осіб, у тому числі за відсутністю події або складу злочину — щодо 138 осіб. Судами виправдано 524 особи.

Неякісність досудового слідства призводить до тривалого розгляду справ у судах, до «спущення на гальмах» багатьох справ.

Зневіру людей у правосуддя, тобто у справедливість, викликають факти нерозкриття злочинів. За даними МВС України, у 2003 р. не розкрито: умисних вбивств — 280, умисних тяжких тілесних ушкоджень — 916, крадіжок державного або колективного майна — 21 000, крадіжок приватного майна — 89 500, у тому числі з квартир — 29 700, грабежів — 18 300, розбійних нападів — 887 тощо.

За даними МВС, на сьогодні залишаються нерозкритими в межах строків давності 1 млн. 300 тис. аналогічних злочинів минулих років.

Суспільство все сильніше б'є в набат щодо масованої корумпованості державного апарату, розкрадання державної власності, але більш-менш значущих кримінальних справ на цей предмет у судах немає.

Резонансні справи, пов'язані з убивством журналістів, відомих державних та громадських діячів, у більшості випадків не знаходять логічного завершення. Таким чином, у значній частині справ слідчі або займаються діяннями, що не є злочинними, або не можуть і не вміють знайти достатньо доказів проти обвинувачених, серед яких були і винні у злочинах, або не в

¹ Див.: Даневский В.П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа. — К., 2003. — С. 23.

зможі натрапити на сліди відповідного злочинця чи ребороти тиск з боку впливових осіб, які захищають злочинця або й самих себе.

На наш погляд, причини незадовільного стану досудового слідства двоякі. Перші, які мають принципове значення, полягають у тому, що ця стадія кримінального процесу в своїй основі має неправильну конструкцію, корінні засади якої не узгоджені з основними засадами кінцевого провадження, тобто судового. Другі полягають у різних неналежних умовах діяльності органів, які провадять досудове слідство, і тих, що наглядають за ним. Ці умови значною мірою випадкові і можуть бути ліквідовані навіть при збереженні перших причин, що ґрунтуються на основних засадах чинного законодавства; частково ж вимагають лише деяких змін в організації діяльності установ, котрі здійснюють дізнання та слідство або причетні до них.

У цій статті ми будемо говорити лише про причини фундаментальні, корінні, оскільки про другорядні написано і сказано багато.

Причини принципового значення найбільш серйозні, і ліквідувати їх найважче. У всякому разі ґрунтовне реформування досудового слідства, яке передбачає необхідність ліквідації самого коріння його недоліків і створення життєздатного слідчого організму, може бути досягнуто лише в разі ліквідації причин принципового значення, тобто зміни основних положень досудового слідства, передбачених законом. Усунення ж причин другорядних повинно бути лише додатковим заходом до реформ першого напрямку. Ліквідація причин другорядних без ліквідації причин принципових, на нашу думку, принесе певну користь, але лише на незначний час.

Хоч сумно це визнавати, але незважаючи на зміни, які відбулися в ХХ ст. в підходах до розслідування в Україні кримінальних справ, найважливіший принцип — це інквізиційне начало, яке пронизує всю стадію процесу від початку до кінця і суперечить засаді змагальності сторін, що стає все більш помітним у судових стадіях.

Інквізиційний характер досудового слідства проявляється, в першу чергу, в потрійній ролі, яка законом закріплена за слідчим, і, по-друге, — в суміщенні дізнання (зокрема, розшуку), його мети і засобів з досудовим слідством, його завданнями та можливостями. У відповідності з чинним Кримінально-процесуальним кодексом України (далі — КПК), а ще більше у відповідності з тим, що проектується, слідчий зобов'язаний грати ролі самі різнохарактерні, або абсолютно несумісні в одній особі, або важко сумісні. І при цьому такі ролі він повинен виконувати одночасно.

В першу чергу він виконує роль судді, оскільки оцінює діяння, докази і на базі цієї оцінки приймає суто судові рішення: постанови, якими вирішує долі людей, зокрема закриває кримінальні справи за відсутністю події чи складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину, визначає запобіжний захід (крім тримання під вартою). Слідчий вправі затримати особу, оголосити розшук обвинуваченого, застосувати привід свідка тощо. Тобто має повноваження, притаманні судді та суду.

Але слідчий є й обвинувачем. У цій функції фактично — центр тяжіння всієї його діяльності. Звернімо увагу на визначення терміну «обвинувач» у чинному кримінально-процесуальному законодавстві. Зокрема, згідно з п. 9 ст. 32 КПК обвинувач — це прокурор, що підтримує в суді державне обвинувачення, і потерпілий у справах, передбачених ч. 1 ст. 27 КПК, та в інших випадках, передбачених КПК. Тобто за законом у справах публічного та приватно-публічного обвинувачення прокурор лише в суді обвинувачує і підтримує державне обвинувачення. Але ж державне обвинувачення виникає не в суді. Воно формується і формулюється в стадії досудових проваджень. Якщо не прокурор, то хто ж його формує, доказує і підтримує при досудових провадженнях? За логікою чинного КПК ця функція покладена на слідчого. Він збирає і закріплює докази обвинувачення, будує його формулу, визнає особу обвинуваченим і пред'являє їй обвинувачення, він складає обвинувальний висновок та обґрунтовує його відповідними доказами й аргументами.

На жаль, проект КПК ні на йоту не змінює це становище слідчого. Хоча в ньому вуалюється поняття «обвинувач», тобто розшифровка цього поняття взагалі не дається, але зміст відповідних статей проекту КПК свідчить про те, що функція доказування, формування і формулювання обвинувачення, а також його пред'явлення відповідній особі знову покладається на слідчого. Зокрема, у п. 39 ст. 6 проекту КПК слідчий називається стороною обвинувачення, а в п. 3 ст. 14 цього проекту стверджується, що обов'язок доведення вини особи покладається на прокурора, слідчого та особу, яка здійснює дізнання. Тобто всі ці особи, за уявленням укладачів проекту КПК, є обвинувачами. Обвинувачувачи — це їх обов'язок.

У той же час, оскільки крім слідчого ніхто не вправі провадити слідчі дії з метою отримання доказів, що виправдовують особу або свідчать про менший ступінь її вини, слідчий фактично виконує і функцію захисту. Ті права, які надані захиснику ст. 48 КПК, по збиранню відомостей про різного роду факти та наданню доказів, не ліквідує цієї функції слідчого. Захисна функція слідчого закріплена в ст. 22 КПК. Зокрема, нею передбачено, що слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого.

Аналогічний обов'язок слідчого та особи, яка провадить дізнання, передбачений і в ст. 16 проекту КПК.

Отже, в чинному КПК, а в проекті КПК ще більшою мірою, визначено, що обов'язком слідчого є обвинувачення підозрюваного та обвинуваченого. У той же час його обов'язком є захист цих людей від обвинувачення. Чи можливо це одночасно? Чи може слідчий при такому роздвоєнні бути об'єктивним за обставин, коли він перебуває на державній службі і несе відповідальність за розкриття злочину? Звичайно, превалюючою діяльністю буде та, що направлена на «користь» відомства, в якому він служить.

Ось як оцінював таке становище слідчого В.П. Давенський: «Не говоря уже о принципиальной погреш-

ности и практической опасности смешения в одном лице обязанностей судьи и функций сторон одно отождествление в следователе этих последних функций представляется крупной ошибкой, пагубно влияющей на ход предварительного следствия, на его результаты, а в конце концов, и на решение дела по существу. Едва ли мыслимо для одного лица быть в деле и обвинителем, и защитником. Эти функции принципиально противоположны и не согласуемы, особенно в том случае, когда они сосредоточены в лице, принимавшем активное участие в собирании доказательств, обличающих и оправдывающих. Созданное законом положение следователя — психологически фальшиво: очень трудно в деле, исследуемом по отношению к определенному лицу, одновременно сосредоточить внимание, равномерно напряженное, на двух различных сторонах дела; нелегко составить себе две противоположные точки зрения, которые находились бы в состоянии равновесия и проверялись следователем с одинаковой ревностью, убежденностью и силой логического мышления. Равновесие неизбежно должно нарушиться, преимущественное внимание и энергия исследователя должны постепенно обратиться в ту или другую сторону»².

Тим, хто вважає, що слідчий (як і будь-яка особа) може одночасно обвинувачувати і захищати, тобто мати дві волі, варто прочитати також твір Вольтера «Воля», щоб засумніватися в цьому. За його словами: «Если две воли противоположны, то обладающий одновременно двумя волями будет делать одновременно две противоположные вещи, а это нелепо»³.

Передбачаючи функцію обвинувачення та функцію захисту обвинуваченого і в той же час визнаючи слідчого стороною обвинувачення в кримінальному процесі, законодавець закладає істотну непослідовність та суперечливість і фактично ліквідує принцип змагальності на досудових стадіях процесу, оскільки слідчий не може змагатися сам із собою. Законодавець, бажаючи врівноважити в слідчому функції обвинувача і захисника, не втримає цієї рівноваги, оскільки вона може існувати лише умовно, віртуально, але нездійсненна в реальному житті. Законодавець все більше схиляється в бік обвинувальної функції слідчого, тобто збільшує силу обвинувачення, додаючи до прокурора і потерпілого ще й слідчого та дізнавача. В такому випадку законодавець порушує засаду рівності сторін, баланс сил. Слідчий стає більше обвинувачем, ніж захисником.

Про який баланс сил, про яку рівність сторін можна говорити, коли на стороні обвинувачення — прокурор, слідчий і дізнавач із владними повноваженнями, а на стороні захисту — захисник та обвинувачений з відомими можливостями лише просити і заявляти клопотання? Визнання слідчого стороною обвинувачення взагалі позбавляє сторону захисту будь-яких надій на справедливість, оскільки важко передбачити, щоб одна сторона зобов'язана була виконувати клопотання іншої сторони, тим більше, коли у відповідності із законом вказівки прокурора для слідчого обов'язкові, а клопотання захисника та обвинуваченого віддаються на розсуд слідчого.

Визнання слідчого стороною кримінального процесу принципово помилкове, тому що сторони, які бо-

рються, можливі лише за наявності нейтральної сили, тобто арбітра цієї боротьби. Додуматися до визнання слідчого стороною обвинувачення могли лише засновник інквізиції папа Григорій IX⁴ або Іван Грозний чи Петро I з їхньою суперінквізиційністю. Навіть Сталін не записував цієї страшної речі в кримінально-процесуальні кодекси.

Автори проекту КПК, скоріше всього, мали добрі наміри, але не передбачали, що підміна слідчим прокурора послаблює функції останнього, оскільки в таких випадках прокурор, покладаючись на слідчого, має змогу не виконувати свої обов'язки належним чином. При змагальному процесі як суд не є стороною, а лише арбітром між сторонами, так і слідчий не може бути стороною в кримінальному процесі, тому що саме він зобов'язаний виконувати клопотання сторін і бути арбітром між ними.

Як і в суді, на досудовому слідстві обвинувальну функцію повинен здійснювати лише прокурор, а за певних обставин — і потерпілий. Такі суто обвинувальні процесуальні дії та рішення, як порушення кримінальної справи і відмова в її порушенні, визнання особи підозрюваним та обвинуваченим, пред'явлення обвинувачення та складання обвинувального висновку, повинні здійснюватися лише прокурором. Закриття кримінальної справи з будь-яких підстав, у тому числі й за відсутністю події чи складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненому злочині, повинні здійснюватися лише судом, а будь-які обмеження прав і свобод людини — лише за наявності санкції суду. В цьому суть передбаченої Конституцією держави змагальності сторін у кримінальному процесі. Уявлення про те, що змагальність сторін можлива і допустима лише в судових засіданнях, є помилковою і веде до увічнення інквізиційності досудового слідства та всіх недоліків, які вона породжує.

Для того, щоб досудове слідство в Україні було об'єктивним, справедливим і ефективним, статусу та діяльності слідчого потрібно приділити серйозну державну увагу, забезпечити конституційне регулювання.

У Конституції України йдеться про суд загальний та спеціалізований, прокуратуру та адвокатуру, а про слідчі органи, які можна назвати одними з найважливіших у системі органів, зобов'язаних забезпечувати охорону прав і свобод людини, — ні слова. Відомий процесуаліст М.М. Михеєнко вважав таке ставлення до слідчого та слідства ненормальним⁵.

Незважаючи на об'єктивну необхідність, до цього часу немає й закону, який би врегулював проблеми, пов'язані зі статусом слідчого. Проект закону на цей предмет, який запропонований для розгляду в парламенті, на жаль, побудований на усталених стереотипах. У ньому не враховується, що слідчий при проведенні досудового слідства не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, він має бути дослідником та шукачем істини і представником судової влади зі всіма притаманними суддям гарантіями незалежності та самостійності.

² Даневский В.П. Знач. праця. — С. 29–30.

³ Вольтер Ф. Философские повести. — М., 2002. — С. 472–473.

⁴ Див.: Бейджент М., Ли Р. Инквизиция. — М., 2003. — С. 35.

⁵ Див.: Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. — К., 1999. — С. 177.

Як вірно зазначено в одному з юридичних словників, слідчий — це особлива посадова особа, яка в передбаченій законом процесуальній формі веде дослідження у кримінальній справі для встановлення події злочину, осіб, які його вчинили, та з'ясування всіх обставин злочину з метою підготовки справи, за наявності для того підстав, для розгляду її в суді⁶. Звичайно, слідчий як дослідник, шукач істини — не науковий працівник, а слідче управління — не наукова установа, де істину можуть шукати роками, а то й десятиліттями. Він обмежений строками. Його дослідницька робота специфічна: він повинен за допомогою кримінально-процедурних дій у межах можливостей, які надані законом, зібрати всі необхідні докази, на підставі яких відтворити істинні обставини конкретного діяння та встановити осіб, що його вчинили. Для виконання таких завдань слідчий повинен мати владні повноваження, але вони мають бути такими, які б не кидали тінь на його об'єктивність та неупередженість. До нього, його дій повинна бути довіра всіх сторін, і в першу чергу, обвинуваченого. Обвинувачений не повинен бачити в слідчому ворога, він має знати, що слідчий однаково рівно і неупереджено ставиться як до нього, так і до прокурора. Він повинен бути впевненим, що його вимоги про збирання доказів, необхідних для захисту, будуть зустрінуті з розумінням незаінтересованим, неупередженим слідчим і реалізовані у відповідних розпорядженнях та діях слідчого. Саме за таких обставин слідство буде ефективним і справедливим.

О.А. Баулін правильно зазначає, що всебічне, повне й об'єктивне дослідження слідчим обставин справи сприяє її розгляду та справедливому вирішенню в суді. За своєю метою, предметом, деякими умовами та досить чітко визначеною законом формою процесуальна діяльність слідчого багато в чому схожа з діяльністю судді по здійсненню правосуддя. Слідчий, як і суддя, може бути дійсно об'єктивним при дослідженні доказів у кожній справі лише тоді, коли він буде процесуально незалежним суб'єктом судової влади, який підпорядкований тільки закону⁷.

На жаль, такого слідчого і такого слідства в Україні поки що немає. Причина цього, яка має принципове значення, полягає в тому, що слідчі позбавлені самостійності, оскільки фактично є однією із структур дізнання і, по суті, виконують його функції. Аналіз свідчить, що сучасне законодавство тільки декларує процесуальну самостійність слідчого як визначальну засаду досудового слідства, але така самостійність відсутня, оскільки законодавство не містить у собі системи правових гарантій її забезпечення.

Незважаючи на те, що функція досудового слідства в системі кримінального судочинства має специфічний і досить самостійний характер, слідчі залишаються в адміністративно-організаційній залежності від прокуратури та органів дізнання в системі МВС, СБУ та ДПА, завдання яких значно ширші від тих, що покладаються на органи досудового слідства. А звідси — значний вплив на слідчих відомчих інтересів, поєднання процесуальної діяльності з іншими видами діяльності, обвинувальний ухил, суміщення суперечливих процесуальних функцій тощо.

Діюча процедура досудового слідства, як і та, що пропонується в проекті КПК, має риси відомчого та прокурорського дізнання. Як зазначає О.А. Баулін, називати її досудовим слідством — це омана, оскільки фактично це спрощена форма попереднього розслідування, яку провадять органи виконавчої або обвинувальної влади, що припустимо тільки у нескладних кримінальних справах⁸.

Аналіз наведеного дає підстави стверджувати, що до тих пір, поки слідчі структури перебуватимуть у складі адміністративної, виконавчої влади в підпорядкуванні органів дізнання, про самостійність і незалежність слідчого та про підкорення його лише закону, про те, щоб він діяв як суддя, не може навіть бути мови.

На цю принципову обставину вказували ще при проведенні судової реформи 1864 р. Відділення судової влади (а слідчий був визнаний представником цієї влади) від адміністративної ще тоді вважалось одним із найважливіших принципів правосуддя⁹.

При підготовці судової реформи 1864 р. в Державній раді підкреслювалося, що «...при об'єднанні адміністрації і суду в одних руках немає впевненості в тому, що кожна із двох влад, адміністративна і судова, буде триматись в її природних межах. З цих причин рішення адміністративної влади по справах судових завжди викликає до себе недовіру, і яке б покарання потім не призначалось, воно сприймається як свавілля влади і збуджує до незадоволення»¹⁰. Чудові слова, але, на жаль, під впливом реакційних сил невдовзі в Російській імперії була проведена судова контрреформа, яка ліквідувала ці демократичні надбання, а події 1917 р. іще більше відкинули назад, у середньовіччя проблему відділення слідства від адміністративної влади. Досудове слідство довгі десятиліття знову будувалось на засадах не змагальності, а інквізиційності.

Сьогодні перед Україною стоять майже такі ж проблеми. Йде боротьба, в тому числі за місце слідчого в кримінальному процесі та засади, на яких повинне бути побудоване досудове слідство. Оскільки проект нового КПК іще остаточно не прийнятий, є сподівання, що його розробники звернуть увагу на те, що кінцева мета реформування кримінального судочинства України не буде досягнута, якщо не буде забезпечена дійсна процесуальна незалежність слідчого та затверджена змагальність сторін на досудовому слідстві зі всіма притаманними їй умовами.

На наших очах народжується Україна як нова держава, і від того, яку роль буде відведено слідчому в кримінальному процесі цієї держави, яке становище буде йому визначено, на яких засадах буде побудоване досудове слідство, багато в чому залежить і шлях, яким піде Україна в майбутнє.

⁶ Див.: Юридический словарь. — М., 1953. — С. 500.

⁷ Див.: Баулін О.А. Реальне забезпечення процесуальної незалежності слідчого у майбутній правовій системі України // Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф. — К., 1996. — С. 346—349.

⁸ Там же. — С. 348.

⁹ Див.: Российское законодательство X—XX веков. Судебная реформа. — Т. 8. — М., 1991. — С. 252.

¹⁰ Журнал соединенных департаментов законов и гражданских дел Государственного Совета. — 1862. — № 62. — С. 164—165.

У Пленумі Верховного Суду України

Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів

Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 2 липня 2004 р. № 13

Конституцією України передбачено обов'язок держави утверджувати і забезпечувати права та свободи кожної людини. У зв'язку з цим важливого значення набуває точне й однакове застосування судами норм кримінально-процесуального законодавства, якими визначено права потерпілих від злочинів.

З метою забезпечення конституційних і процесуальних гарантій прав потерпілих у кримінальному судочинстві та у зв'язку з питаннями, які виникли у судовій практиці, Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є:**

1. Звернути увагу судів на те, що послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, набуває передбачених законом прав учасника процесу лише після визнання її потерпілим. Визнання особи потерпілим у справі або відмова в цьому мають бути процесуально оформлені постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду.

Вирішуючи питання про визнання особи потерпілим, суддя або суд має з'ясувати, яку конкретно шкоду заподіяно їй злочином (моральну, фізичну чи майнову), і зазначити це в постанові або ухвалі.

У справі про незакінчений злочин особа визнається потерпілим за умови фактичного заподіяння їй моральної, фізичної або майнової шкоди.

3. Не можуть бути визнані потерпілими особи, які постраждали від злочину, вчиненого ними ж; водночас, оскільки закон не пов'язує позбавлення особи статусу потерпілого з неправомірністю її поведінки, суди мають визнавати особу потерпілим й у випадках, коли вчинення щодо неї злочину спровоковано її діями. При цьому неправомірність поведінки потерпілого може бути врахована при кваліфікації дій підсудного або призначенні йому покарання.

4. При попередньому розгляді справи суддя відповідно до ст. 237 КПК повинен з'ясувати, чи всі особи,

яким злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, визнані потерпілими. Якщо хтось із цих осіб не визнаний потерпілим на стадії дізнання і досудового слідства, за наявності відповідного клопотання суддя своєю постановою має визнати таку особу потерпілим, повідомити її про це та надати можливість ознайомитися з матеріалами справи. Таке ж рішення він постановляє і тоді, коли є необхідність замінити особу, яка необгрунтовано була визнана потерпілим, представником потерпілого, цивільним позивачем, на належну.

У випадках, коли визнання особи потерпілим може призвести до збільшення обсягу обвинувачення підсудного або зміни кримінально-правової кваліфікації діяння, суддя чи суд із дотриманням вимог ст. 246 або ст. 281 КПК має повернути справу на додаткове розслідування.

Таке ж рішення суддя чи суд повинен прийняти і в тому разі, коли органи дізнання чи досудового слідства істотно обмежили законні права потерпілого (наприклад, обирати представника, порушувати клопотання, заявляти відводи, подавати докази, знайомитися з усіма матеріалами справи тощо) і поновити ці права на стадії судового розгляду справи неможливо.

5. Відповідно до ч. 2 ст. 23² КПК суди зобов'язані реагувати на виявлені факти необгрунтованого зволікання з визнанням особи потерпілим (при очевидності заподіяння злочином шкоди), допущені органами дізнання чи досудового слідства, окремими ухвалами (постановами).

6. У справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені частинами 3 і 4 ст. 49 КПК, мають його близькі родичі. Оскільки п. 11 ст. 32 КПК містить вичерпний перелік таких родичів (ними є батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки), суди не вправі визнавати потерпілими у цих справах інших осіб.

Якщо надання зазначених прав вимагають декілька осіб із числа близьких родичів особи, якій було заподіяно смерть, усі вони можуть бути визнані потерпілими.

7. Особа, якій заподіяно шкоду і яка пред'явила вимогу про її відшкодування, визнається одночасно потерпілим та цивільним позивачем. Їй забезпечують-

ся всі передбачені законом права як потерпілого, так і цивільного позивача.

8. У разі, коли потерпілим визнано неповнолітню або недієздатну особу, суд забезпечує участь у справі законного представника цієї особи, який має захищати її права й охоронювані законом інтереси; при цьому згода такого потерпілого на участь у справі законного представника не потрібна. Після досягнення потерпілим 18-річного віку функції законного представника припиняються, але останній може брати участь у справі як представник потерпілого (ст. 52 КПК).

Відповідно до п. 10 ст. 32 КПК законними представниками неповнолітніх чи недієздатних потерпілих можуть бути лише батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники або представники установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебувають ці потерпілі. Суд не вправі допускати інших осіб до участі у справі як законних представників таких потерпілих.

За відсутності у неповнолітнього потерпілого батьків або інших законних представників суд зобов'язаний забезпечити участь у справі представника потерпілого із числа осіб, зазначених у ст. 52 КПК.

9. Представником потерпілого при провадженні у кримінальній справі може бути адвокат, законний представник, близький родич або інша особа, допущена до участі у справі за постановою дізнавача, слідчого, судді чи за ухвалою суду. Представник, повноваження якого засвідчуються відповідним дорученням, користується тими ж правами, що й потерпілий, і може діяти як поряд з останнім, так і замість нього.

Повнолітній дієздатний потерпілий вправі у будь-який момент відмовитись від представника і продовжити захищати свої інтереси самостійно.

У випадках, коли представник використовує свої повноваження на шкоду інтересам потерпілого, його участь має бути припинена або він може бути замінений за постановою дізнавача, слідчого, судді чи за ухвалою суду.

10. Відповідно до ст. 63 КПК особа, яка допитана або підлягає допиту як свідок у справі, не може бути представником потерпілого. В такому випадку суд зобов'язаний повнолітньому дієздатному потерпілому роз'яснити право обрати іншого представника з числа осіб, перелічених у ст. 52 КПК, а неповнолітньому чи недієздатному — забезпечити участь представника.

11. Втручання у діяльність представника потерпілого, погроза, насильство, посягання на його здоров'я та життя, а також умисне знищення або пошкодження його майна тягнуть кримінальну відповідальність (статті 397—400 Кримінального кодексу України; далі — КК).

12. Суди зобов'язані вживати всіх можливих заходів до забезпечення участі потерпілого в судовому засіданні. У разі, коли потерпілий не з'явився за викликом, суд відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК вирішує питання про розгляд справи або його відкладення залежно від того, чи можливо за відсутності потерпіло-

го з'ясувати всі обставини справи і захистити його права та законні інтереси.

Показання потерпілого, дані під час дізнання чи досудового слідства, можуть оголошуватись у випадках, зазначених у ст. 306 КПК.

Розгляд справи за відсутності потерпілого (законного представника) без виклику його у судові засідання є істотним порушенням його процесуальних прав і може стати підставою для скасування вироку чи іншого судового рішення.

У виняткових випадках, наприклад з метою забезпечення безпеки потерпілого, суд може звільнити його від участі в судовому процесі, попередньо отримавши письмове підтвердження показань, даних ним під час дізнання чи досудового слідства.

З урахуванням того, що за перешкоджання з'явленню потерпілого до суду, а також примушування його до відмови від давання показань настає кримінальна відповідальність (ст. 386 КК), суд, установивши під час судового слідства такі факти, відповідно до ст. 278 КПК виносить мотивовану ухвалу, а суддя — постанову, якою повідомляє про вчинене прокурора.

13. Суд повинен не тільки роз'яснити у судовому засіданні потерпілому та його представникові права, передбачені статтями 49, 52, 52¹, 87, 87¹, 88, 267, 348, 384 КПК, а й забезпечити можливість їх реального здійснення. Потерпілому, який одночасно є і цивільним позивачем, роз'яснюються також права останнього, передбачені статтями 50 і 268 КПК.

Якщо під час досудового слідства потерпілий не заявив цивільного позову, суд повинен роз'яснити йому право зробити це в судовому засіданні, але до початку судового слідства.

14. Відповідно до вимог ст. 295 КПК права й обов'язки потерпілому, цивільному позивачеві (їх представникам) роз'яснює головуючий у судовому засіданні.

За наявності у справі кількох потерпілих права й обов'язки можна роз'яснювати їм одночасно, але пересвідчитися в тому, що вони їх зрозуміли, необхідно шляхом опитування кожного потерпілого окремо.

15. Після роз'яснення потерпілому права давати показання чи відмовитися від цього суд має з'ясувати у нього, чи бажає він скористатися зазначеним правом. У разі, коли потерпілий висловив бажання давати показання, суд попереджає його про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК за завідомо неправдиве показання.

16. Потерпілий, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, вправі виступати в суді рідною мовою, а за необхідності — користуватися безкоштовною допомогою перекладача.

17. Суд повинен стежити за тим, щоб під час допиту потерпілого не ставилися запитання, які принижують його честь і гідність, ображають його самого чи близьких йому осіб, а також запитання щодо обставин особистого характеру, що не стосуються справи.

18. Потерпілий або його представник за наявності реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну

мають право на забезпечення безпеки. Члени сімей та близькі родичі зазначених осіб набувають такого права, якщо шляхом висловлювання погроз або вчинення інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на потерпілого чи його представника. Підставою для застосування заходів безпеки щодо перелічених осіб є тільки фактичні дані про наявність небезпеки.

Підстави для застосування зазначених заходів щодо потерпілого або його представника і щодо членів їхніх сімей та близьких родичів можуть відрізнятися. Зокрема, ці заходи не застосовуються в разі існування реальної загрози честі й гідності потерпілого (його представника), на відміну від членів їхніх сімей та близьких родичів.

Забезпечення безпеки перелічених осіб здійснюється відповідно до вимог Закону України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

19. З урахуванням того, що в судовому засіданні потерпілий допитується за правилами допиту свідка (ст. 308 КПК), неповнолітнього потерпілого віком до 14 років (за розсудом суду — до 16) потрібно допитувати в присутності педагога, а за необхідності — лікаря, батьків або інших законних представників (ч. 1 ст. 307, ст. 168 КПК). Неповнолітнім потерпілим віком до 16 років суд роз'яснює обов'язок говорити правду, а про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання вони не попереджаються.

У випадках, коли присутність підсудного в залі судового засідання може негативно вплинути на повноту і достовірність показань неповнолітнього потерпілого, допит останнього за ухвалою суду може бути проведений за відсутності підсудного. Суд також повинен обговорити доцільність залишення неповнолітнього потерпілого в залі судового засідання після його допиту, якщо у справі бере участь законний представник потерпілого.

20. Звернути увагу судів на необхідність з'ясувати у потерпілого, чи не застосовувались до нього погрози, насильство, підкуп та чи не вчинялись інші протиправні дії підсудним, його родичами, іншими особами з метою примусити відмовитись від давання показань або дати завідомо неправдиві показання. Встановивши такі факти, суд має обговорити питання про направлення матеріалів прокурору для перевірки та про застосування щодо потерпілого заходів безпеки. У такий же спосіб він повинен реагувати у разі встановлення факту примушування потерпілого давати показання (за допомогою вчинення незаконних дій особою, яка провадила дізнання або досудове слідство).

21. Відповідно до частин 3 і 5 ст. 16¹ та ст. 261 КПК потерпілий бере участь у судовому засіданні як сторона обвинувачення і користується рівними з іншими учасниками судочинства правами та свободою в наданні й дослідженні доказів, доведенні їх переконливості перед судом.

22. При призначенні і проведенні експертизи суду належить з'ясувати думку потерпілого та його представника щодо її необхідності і доцільності, а також забезпечити їх активну участь у підготовці питань, що виносяться на розгляд експерта.

Призначення судово-психіатричної експертизи щодо потерпілого з помещенням до стаціонарного медичного закладу можливе лише за його згодою, а щодо неповнолітнього віком до 14 років — за згодою його законних представників.

23. Відповідно до ст. 277 КПК у разі зміни прокурором у суді пред'явленого особі обвинувачення копії постанови, в якій формулюється нове обвинувачення і наводяться мотиви прийнятого рішення, мають бути вручені прокурором потерпілому, його законному представнику та представнику. Якщо в цій постанові порушується питання про застосування кримінального закону, яким передбачено відповідальність за менш тяжкий злочин, чи про зменшення обсягу обвинувачення, суд роз'яснює потерпілому, його законному представнику та представнику їхнє право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Думка потерпілого (його законного представника та представника) щодо нового обвинувачення має бути зафіксована у протоколі судового засідання.

У разі відмови прокурора від обвинувачення (ч. 3 ст. 264 КПК) суд роз'яснює потерпілому, його законному представнику та представнику їхнє право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення, про що робиться відповідний запис у протоколі судового засідання. За таких обставин думка потерпілого є пріоритетною для суду, оскільки: при незгоді з прокурором потерпілий бере функцію обвинувачення на себе і розгляд справи продовжується; при згоді потерпілого з прокурором суд повинен справу закрити.

Якщо прокурор змінив обвинувачення чи відмовився від нього у справі, котра розглядається за відсутності потерпілого, суд повинен відкласти розгляд справи, надіслати потерпілому копію постанови прокурора та роз'яснити право відповідно підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі чи вимагати продовження розгляду справи і самому підтримувати обвинувачення.

24. Обов'язок доказування та вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову лежить на стороні обвинувачення. Якщо під час дізнання або досудового слідства такі заходи не були вжиті, суддя вирішує це питання на підставі п. 7 ч. 1 ст. 253 КПК.

Маючи на увазі, що головним завданням кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь, суди повинні гостро реагувати на виявлені під час судового розгляду факти незабезпечення або несвоєчасного забезпечення відповідними органами реального відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому злочинцем, і самі використовувати надані їм законом повноваження з метою такого відшкодування.

Не підлягають розгляду в кримінальній справі позови про відшкодування шкоди, що не впливають із

пред'явленого обвинувачення. При виникненні такої ситуації суд повинен роз'яснити потерпілому можливість вирішення спірних питань у порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов може бути залишений судом без розгляду лише у двох випадках: якщо не з'явився в судове засідання цивільний позивач або його представник (ст. 291 КПК), за винятком випадків, застережених у ч. 2 ст. 291 КПК, а також коли підсудного виправдано за відсутністю в його діях складу злочину (ст. 328 КПК).

25. Суди зобов'язані забезпечити належний розгляд заяв громадян про злочини, справи про які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, і не допускати фактів необгрунтованої відмови у порушенні цих справ. Водночас необхідно суворо додержувати вимог ч. 1 ст. 27 КПК про те, що кримінальні справи про перелічені в ній злочини можуть бути порушені тільки за наявності скарги потерпілого або його законного представника. У скаргі мають бути чітко викладені підстави для порушення справи, зокрема обставини, час, місце, мотиви, наслідки вчинення злочину, його кримінально-правова кваліфікація та відповідні докази; дані про особу, яка підозрюється в його вчиненні; прохання про притягнення її до кримінальної відповідальності тощо.

Рекомендувати судам якомога ширше використовувати у справах зазначеної категорії інститут примирення потерпілого з обвинуваченим, підсудним (яке може мати місце як на стадії попереднього розгляду справи суддею, так і в судовому засіданні, але до закінчення судового слідства) і підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету досягнення такого примирення до судового розгляду справи, повідомляти осіб, що вчинили злочин, про наявність у районі (місті) таких організацій, надавати останнім відповідну інформацію. За клопотанням зацікавлених учасників судочинства (особи, що вчинила злочин, потерпілого, їх представників) суд може оголосити перерву в судовому розгляді справи і надати їм можливість звернутися до зазначених посередників для вирішення конфлікту і досягнення примирення.

Якщо потерпілий не скористався правом на примирення, яке було роз'яснено йому судом, то за наявності достатніх даних про вчинення щодо нього злочину суддя виносить одну постанову про порушення кримінальної справи і призначення її до розгляду.

У разі вчинення злочину зазначеної категорії неповнолітнім або особою, яка через свої фізичні чи психічні вади або з інших причин не може сама захистити свої інтереси, суддя направляє порушену кримінальну справу прокурору для провадження досудового слідства.

26. Звернути увагу судів на обов'язковість одержання від потерпілого письмової або усної заяви (скарги) про притягнення до кримінальної відповідальності підсудного у справі публічного обвинувачення, коли результати судового слідства свідчити-

муть про необхідність змінити кваліфікацію злочину на статтю кримінального закону, якою передбачено відповідальність за якийсь зі злочинів, перелічених у ч. 1 ст. 27 КПК (справи приватного обвинувачення). У разі відмови потерпілого подати таку скаргу (заяву) і за наявності до того відповідних підстав підсудний має бути виправданий за відсутністю складу злочину, що не позбавляє потерпілого права звернутися до суду із заявою про порушення кримінальної справи у межах строків давності, передбачених ст. 49 КК.

27. Суддя не вправі відмовити у прийнятті скарги потерпілого про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 356 КК, якщо скарга надійшла до суду з прокуратури чи з інших компетентних органів у порядку, встановленому п. 3 ч. 2 ст. 97 КПК. При розгляді такої скарги суддя повинен викликати потерпілого і з'ясувати його думку, а також інші обставини, необхідні для прийняття правильного рішення.

За скаргами про вчинення зазначених злочинів суддя зобов'язаний у передбачені ст. 97 КПК строки порушити кримінальну справу чи відмовити в цьому.

Порушена кримінальна справа має бути призначена до розгляду у строки, зазначені у ст. 256 КПК.

28. У разі надходження до суду поряд зі скаргою потерпілого зустрічної скарги суддя за наявності підстав виносить постанову про порушення кримінальної справи за зустрічним обвинуваченням і призначення справи до судового розгляду. Відповідно до ч. 4 ст. 251 КПК суддя вправі об'єднати зустрічні обвинувачення в одне провадження. У таких випадках обом заявникам надаються процесуальні права як потерпілого, так і підсудного, у зв'язку з чим кожному з них слід забезпечити дотримання і тих, і інших прав.

29. При проведенні судових дебатів необхідно додержувати вимог ст. 318 КПК. Оскільки в цих дебатах можуть брати участь особи, які не мають юридичної освіти (підсудний, потерпілий, цивільні відповідачі тощо), головуючий у судовому засіданні перед початком дебатів повинен роз'яснити їх учасникам суть і призначення цієї процесуальної дії.

Якщо у справі беруть участь і потерпілий, і його представник, право на виголошення промови в судових дебатах надається їм обом.

Ненадання слова в судових дебатах потерпілому, цивільному позивачу, їх представникам є підставою для скасування вироку.

Відсутність під час судових дебатів представника цивільного позивача не дає підстав для залишення судом цивільного позову без розгляду.

30. У справах приватного обвинувачення при об'єднанні в одному провадженні зустрічних обвинувачень слово для виголошення промови під час судових дебатів надається учасникам судового розгляду один раз, причому спочатку особі, яка першою подала скаргу про порушення кримінальної справи. Це не позбавляє їх права обмінятися репліками.

31. При вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди за позовом потерпілого суди повинні керуватися відповідними положеннями Цивільного кодек-

су України та роз'ясненнями, що містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (зі змінами, внесеними постановою від 25 травня 2001 р. № 5).

32. Згідно з ч. 3 ст. 341 КПК головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому та його представнику зміст вироку, строки і порядок його оскарження.

Визнати правильною практику тих судів, які у випадках, коли справу розглянуто без участі потерпілого, направляють йому копію вироку.

33. Суди повинні суворо додержувати вимог кримінального та кримінально-процесуального законодавства України щодо забезпечення прав потерпілого при закритті кримінальної справи. При вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтями 7, 7¹, 7², 7³, 8, 9, 10, 11¹ КПК потрібно з'ясувати думку потерпілого з цього приводу.

Суд зобов'язаний повідомити про закриття справи потерпілого або його представника шляхом вру-

чення чи направлення їм копії відповідної постанови, яка згідно зі ст. 12 КПК може бути оскаржена ними в апеляційному порядку.

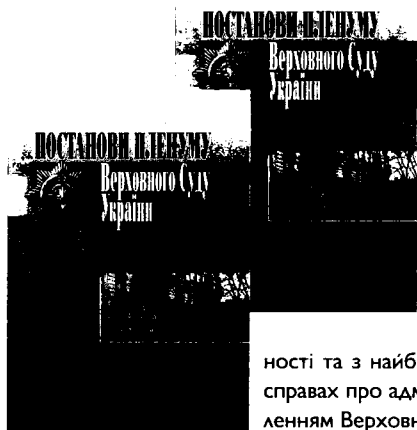
У разі закриття справи потерпілому необхідно роз'яснити право звернутися з позовними вимогами в порядку цивільного судочинства без сплати державного мита.

34. Визнати такими, що втратили чинність, постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1978 р. № 8 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів» (зі змінами, внесеними постановами від 29 червня 1984 р. № 6, від 4 червня 1993 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12) та від 25 січня 1974 р. № 2 «Про судову практику в кримінальних справах, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого» (зі змінами, внесеними постановами від 30 грудня 1977 р. № 7, від 27 лютого 1981 р. № 2, від 4 червня 1993 р. № 3, від 13 січня 1995 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12).

Вийшло друком офіційне видання

«Постанови Пленуму Верховного Суду України» у 2-х томах

станом на 1 липня 2004 р.

Збірник видано з метою інформування суддів, працівників правоохоронних органів, адвокатів, інших правників, громадян про роз'яснення Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства, які він дає відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 47, п. 6 ч. 2 ст. 55 Закону України «Про судоустрій України».

До видання включено постанови Пленуму із загальних питань судової діяльності та з найбільш актуальних питань судової практики у цивільних, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення (у тому числі ті, які були прийняті у зв'язку з ухваленням Верховною Радою України нових законів і кодексів та внесенням змін до інших законодавчих актів), а також з організаційних питань.

На численні прохання читачів роз'яснення Пленуму Верховного Суду України видано також в окремих збірниках

**«Постанови Пленуму Верховного Суду України
у цивільних справах»**
станом на 1 березня 2004 р.

**«Постанови Пленуму Верховного Суду України
у кримінальних справах»**
станом на 25 травня 2004 р.

У кожному зі збірників постанови подано в систематизованому вигляді з посиланням на зміни чи доповнення, внесені в ту чи іншу з них після її прийняття. Це дасть користувачеві можливість визначитись, яка редакція того чи іншого роз'яснення була чинною в певний проміжок часу. Довідкові матеріали збірників містять хронологічний та алфавітно-предметний покажчики включених до них постанов.

Зазначені видання можна замовити за адресою:

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»,

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17—21. Тел./факс (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.

E-mail: market@inyure.Kiev.ua

Рішення у цивільних справах

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» приватизація державного житлового фонду — це відчуження квартир (будинків), кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв тощо) державного житлового фонду на користь громадян України. Згідно із частинами 2, 3 ст. 10 зазначеного Закону власники квартир багатоквартирних будинків є співвласниками допоміжних приміщень будинку, технічного обладнання та елементів зовнішнього благоустрою; допоміжні приміщення окремо приватизації не підлягають. Для забезпечення ефективного використання приватизованих квартир та управління ними можуть створюватися товариства або об'єднання індивідуальних власників квартир. Отже, законом не передбачено, що після приватизації квартир до утворення зазначеного товариства (об'єднання) допоміжні приміщення залишаються у комунальній власності

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 11 березня 2004 р.
(в и т я г)*

У жовтні 1999 р. М.Т., М.Г., Р.М., Р.С. та об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Добробут» звернулися до суду з позовом до Франківської районної державної адміністрації м. Львова (далі — Райдержадміністрація), К.Б., К.Д., К.Н., третя особа: Львівське обласне бюро технічної інвентаризації та експертної оцінки — про визнання незаконним розпорядження Райдержадміністрації від 14 жовтня 1999 р. № 1043 щодо надання дозволу на реконструкцію квартири з використанням горища, усунення переобладнання горища, демонтаж металеві решітки, посилаючись на те, що зазначеним розпорядженням порушуються їхні права як співвласників будинку, оскільки вони позбавляються можливості користуватися горищем, у зв'язку з чим просили задовольнити позовні вимоги.

У вересні 2000 р. К.Б. пред'явив зустрічний позов про усунення перешкод у проведенні реконструкції квартири, посилаючись на те, що у зв'язку з поганим станом покрівлі будинку та заливом його квартири дощовими водами він отримав дозвіл Райдержадміністрації на реконструкцію квартири з розширенням її площі за рахунок горища та подальшим проведенням ремонту покрівлі за власний рахунок. Посилаючись на те, що відповідачі перешкоджають йому у проведенні будівельних робіт, позивач просив задовольнити його позовні вимоги.

Франківський районний суд м. Львова рішенням від 26 березня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 5 серпня

2002 р., перший позов задовольнив частково: зобов'язано К.Б., К.Д., К.Н. демонтувати металеву решітку; в іншій частині цього позову відмовлено і задоволено зустрічний позов.

У касаційній скарзі М.Т., посилаючись на недодержання судом норм процесуального та матеріального права, порушила питання про скасування зазначених судових рішень.

Розглянувши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд виходив з того, що: будинок перебуває у власності Райдержадміністрації, у зв'язку з чим вона мала право без погодження з позивачами видавати розпорядження про надання дозволу на реконструкцію квартири з перебудовою; права позивачів цими діями не були порушені, тому що обов'язковою умовою виникнення права спільної власності мешканців будинку на допоміжні приміщення є створення ними об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, яке приймає весь будинок на утримання. Оскільки таке об'єднання на момент надання розпорядження створено не було й угода про спільне володіння будинком з Райдержадміністрацією не була укладена, то право спільної власності на будинок у позивачів не виникло.

З таким висновком погодився також апеляційний суд, залишивши рішення суду першої інстанції без зміни.

Проте із зазначеним висновком суду погодитися не можна.

Відповідно до ст. 1 Закону від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду» (далі — Закон) приватизація державного житлового фонду — це відчуження квартир (будинків), кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв тощо) державного житлового фонду на користь громадян України.

Згідно з частинами 2, 3 ст. 10 Закону власники квартир багатоквартирних будинків є співвласниками допоміжних приміщень будинку, технічного обладнання та елементів зовнішнього благоустрою; допоміжні приміщення окремо приватизації не підлягають. Товариства або об'єднання індивідуальних власників квартир можуть створюватися ними для забезпечення ефективного використання приватизованих квартир та управління ними.

Отже, Законом не передбачено, що після приватизації квартир до утворення зазначеного товариства (об'єднання) допоміжні приміщення залишаються у комунальній власності, а тому висновок суду про те, що право спільної власності на будинок у власників квартир цього будинку (за умови, що всі квартири у ньому

приватизовані) не виникло, не можна визнати таким, що ґрунтується на законі.

Беручи до уваги викладене та керуючись ст. 334 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу М.Т. задовольнила частково: рішення Франківського районного суду м. Львова від 26 березня 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Львівської області від 5 серпня 2002 р. в частині відмови у задоволенні позову про визнання недійсним розпорядження Райдержадміністрації від 14 жовтня 1999 р., усунення переобладнання горища та задоволення зустрічних вимог про усунення перешкод у проведенні реконструкції квартири скасувала; у решті рішення суду залишила без зміни.

Відповідальність за неналежне виконання зобов'язань за договором повинна нести особа, яка не виконала ці зобов'язання, а за заподіяну шкоду — особа, яка в цьому винна

Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. (в и т я г)

У квітні 2002 р. М. звернулася до суду з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю молодіжних житлових кооперативів «Реконструкція» (далі — ТОВ МЖК), виробничого ремонтно-будівельного об'єднання молодіжних житлових комплексів «Будінтер» (далі — ВРБО МЖК), комунального підприємства з утримання житлового господарства Шевченківського району м. Києва (далі — КП УЖГ) та житлово-експлуатаційної контори № 1001 (далі — ЖЕК-1001) про виконання зобов'язань, а також відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, посилаючись на те, що вона уклала інвестиційні договори з ТОВ МЖК через його госпрозрахунковий підрозділ ВРБО МЖК, згідно з якими відповідач, отримавши від неї кошти на реконструкцію будинку, повинен був передати їй у власність реконструйовані в зазначеному будинку квартири. У серпні 2000 р. їй передано одну з квартир, проте роботи з реконструкції даху будинку виконані з порушенням будівельних норм і правил, внаслідок чого стеля квартири неодноразово була затоплена, у зв'язку з цим позивачка просила задовольнити її позовні вимоги.

Рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 29 листопада 2002 р. позов задоволено частково: зобов'язано ТОВ МЖК та ВРБО МЖК привести покрівлю будинку у відповідність із проектно-кошторисною документацією на реконструкцію цього будинку, а КП УЖГ та ЖЕК-1001 — прийняти виконані роботи; постановлено стягнути з ТОВ МЖК, ВРБО МЖК і КП УЖГ солідарно на користь М. 4 тис. 936 грн. на відшкодування збитків, 1 тис. грн. як компенсацію за моральну шкоду, 296 грн. судових витрат, а також 51 грн. державного мита.

Апеляційний суд м. Києва рішенням від 21 лютого 2003 р. рішення суду першої інстанції скасував, позов М. задовольнив частково: зобов'язано ВРБО МЖК привести покрівлю будинку у відповідність із проектно-кошторисною документацією на реконструкцію будинку, а КП УЖГ і ЖЕК-1001 — прийняти виконані роботи;

на користь М. з ВРБО МЖК постановлено стягнути 4 тис. 936 грн. на відшкодування матеріальних збитків та 1 тис. грн. як компенсацію за моральну шкоду.

У касаційній скарзі М. просила скасувати рішення апеляційного суду та залишити в силі рішення місцевого суду у зв'язку з порушенням судом апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права.

Перевіривши матеріали справи й обговоривши доводи, наведені в касаційній скарзі, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає відхиленню з таких підстав.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та постановляючи нове рішення, суд апеляційної інстанції виходив з того, що відповідальність за неналежне виконання зобов'язань за договором повинна нести особа, яка не виконала ці зобов'язання, а за заподіяну шкоду — особа, яка винна в цьому. Такий висновок суду апеляційної інстанції є обґрунтованим і відповідає вимогам законодавства.

Згідно з вимогами ст. 161 ЦК * зобов'язання мають бути виконані належним чином і в установлений строк відповідно до умов договору.

Як вбачається з матеріалів справи, позивачка уклала інвестиційні договори з ВРБО МЖК, котре зобов'язалося провести реконструкцію будинку, в якому знаходиться її квартира. Суди встановили, що цю роботу проведено неналежним чином, зокрема дах будинку реконструйовано з порушенням будівельних норм і правил.

Відповідно до ст. 207 ЦК сплата неустойки (штрафу, пені), встановленої на випадок прострочення або іншого неналежного виконання зобов'язання, і відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням, не звільняють боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, коли планове завдання, на якому основане зобов'язання між організаціями, втратило силу.

З огляду на наведене апеляційний суд правильно зобов'язав ВРБО МЖК виконати договірні зобов'язання належним чином та у відповідності з умовами укладеної угоди.

Відповідальність за спричинення матеріальних збитків та моральної шкоди згідно з положеннями статей 440, 440¹ ЦК несе особа, яка в цьому винна.

Суди встановили, що в результаті неналежної реконструкції даху будинку в квартирі позивачки неодноразово була затоплена стеля, на відновлення якої вона витратила 4 тис. 936 грн., зазнавши при цьому моральних страждань. Встановлені обставини сторонами не оспорується.

Оскільки стеля була затоплена у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань відповідачем ВРБО МЖК, яке перебуває в безпосередньому причинному зв'язку із заподіяною позивачці матеріальною та моральною шкодою, то саме цей відповідач винен у заподіянні зазначеної шкоди, а тому повинен її відшкодувати одноособово.

Суд першої інстанції не врахував зазначених вимог закону й обставин справи, тому безпідставно поклав солідарну відповідальність на всіх відповідачів.

* Тут і далі, якщо інше не застережено, мається на увазі ЦК 1963 р., який втратив чинність з 1 січня 2004 р., але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

Безпідставними є й доводи позивачки (касатора) щодо неправильного вирішення питання про судові витрати, оскільки висновки суду щодо цих вимог відпо-віданою правилами ст. 76 ЦПК.

За таких обставин рішення апеляційного суду по-становлено з додержанням вимог матеріального та про-цесуального права, підстав для його зміни чи скасуван-ня немає.

Керуючись ст. 334 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу М. відхилила, а рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва від 21 лютого 2003 р. залишила в силі.

Згідно з п. 1.1 Порядку визначення нормативних витрат житлово-експлуатаційних організацій, пов'язаних з утриманням будинків і прибудинкових територій, витрати на обслуговування внутрішньобудинкових мереж та обладнання виключаються зі складу тарифів на водо-, теплопостачання та водовідведення і включаються до складу квартирної плати. Отже, саме житлово-експлуатаційні організації зобов'язані утримувати будинки та прибудинкові території, на них же покладено обов'язок обслуговувати внутрішньо-будинкові системи водо-, теплопостачання, водовідведення, зливової каналізації

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 17 березня 2004 р.
(в и т я г)*

У лютому 2002 р. Ю. звернулася до суду із позовом до комунального підприємства теплових мереж «Бориспільтепломережа» (далі — КПТМ), виконавчого комітету Бориспільської міської ради Київської області (далі — Виконком) про визнання неправомірною бездіяльності посадових осіб та відшкодування моральної шкоди, посилаючись на те, що вона проживає у квартирі в м. Борисполі, в котрій протягом 2001—2002 рр. у холодну пору року температура не піднімається вище 12 °С, що значно нижче від норми; на її заяви з приводу неналежного надання послуг з теплопостачання відповідач не реагував. Позивачка просила визнати неправомірною бездіяльність посадових осіб КПТМ, зобов'язати їх зробити перерахунок оплати послуг з теплопостачання, стягнути 5 тис. грн. на відшкодування заподіяної такою бездіяльністю моральної шкоди, крім того, зобов'язати Виконком ліквідувати несправності у системі опалення будинку.

Бориспільський районний суд Київської області рішенням від 27 березня 2003 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Київської області від 13 червня 2003 р., позов задовольнив частково: постановлено стягнути з КПТМ на користь Ю. 1 тис. грн. на відшкодування моральної шкоди, зобов'язати Виконком усунути несправності у системі теплопостачання будинку, в якому мешкає позивачка, стягнути з КПТМ та Виконкому по 4 грн. з кожного на користь Ю. на відшкодування витрат з оплати державного мита.

У касаційній скарзі КПТМ просило скасувати ухвалені у справі судові рішення в частині стягнення з нього на користь Ю. моральної шкоди і направити

справу в цій частині на новий розгляд, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, перевіrivши матеріали справи, обговоривши доводи, наведені у касаційній скарзі, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, даними у п. 5 постанови від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (зі змінами, внесені постановою від 25 травня 2001 р. № 5), відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача, а також вини останнього в її заподіянні.

Покладаючи на КПТМ обов'язок відшкодувати Ю. моральну шкоду, суд виходив з того, що несправність системи внутрішнього теплопостачання будинку, де проживає позивачка, не знімає з КПТМ обов'язку відповідно до п. 1.6 Правил користування тепловою енергією постачати у будинок таку кількість тепла, незалежно від стану внутрішніх тепломереж, яка б забезпечила температуру повітря не нижче 20 °С.

Проте із наведеним висновком суду погодитися не можна з таких підстав.

Суд першої інстанції встановив, що при обстеженні системи опалення та гарячого водопостачання будинку, в якому мешкає позивачка, параметри теплоносія відповідали температурному графіку, причиною відхилення від нормативної внутрішньої температури приміщень у під'їзді, в якому знаходиться квартира Ю., визнано несправність внутрішньобудинкової системи опалення (через установку додаткових секцій радіаторів).

Згідно з п. 1.1 Порядку визначення нормативних витрат житлово-експлуатаційних організацій, пов'язаних з утриманням будинків і прибудинкових територій (затверджений наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 3 вересня 1999 р. № 214) витрати на обслуговування внутрішньобудинкових мереж та обладнання виключаються зі складу тарифів на водо-, теплопостачання та водовідведення і включаються до складу квартирної плати. Зазначеним Порядком саме на житлово-експлуатаційні організації, що зобов'язані утримувати будинки та прибудинкові території, покладено обов'язок обслуговувати внутрішньобудинкові системи водо-, теплопостачання, водовідведення, зливової каналізації.

На підставі рішення Бориспільської міської ради Київської області від 11 грудня 2001 р. № 836 на балансі КПТМ прийнято лише зовнішні теплові мережі будинку.

На порушення вимог статей 15, 40, 62, 202, 202', 203 ЦПК суд зазначені обставини належним чином не дослідив, у рішенні не вказав, у чому полягають непра-

* Нині не діють, але були чинними на момент виникнення спірних правовідносин.

вومیрна бездіяльність та вина посадових осіб КПТМ, вимоги яких нормативно-правових актів вони порушили. Крім того, при розгляді справи та постановленні рішення суд не визначився щодо підстави позовних вимог і керувався одночасно ст. 24 Закону від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» та ст. 440¹ ЦК.

Суд апеляційної інстанції на порушення вимог ст. 301 ЦПК належним чином не перевіряв доводів апеляційної скарги КПТМ та залишив рішення суду першої інстанції без зміни.

За таких обставин, керуючись ст. 334 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу КПТМ з підстав, передбачених ч. 2 ст. 336 ЦПК, задовольнила, рішення Бориспільського районного суду Київської області від 27 березня 2003 р. та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 13 червня 2003 р. скасувала і направила справу на новий розгляд у суд першої інстанції.

Відповідно до пунктів 2.1, 2.6 Правил утримання зелених насаджень міст та інших населених пунктів України державне управління зеленим господарством у містах та інших населених пунктах здійснюють місцеві органи державної виконавчої влади. Безпосереднє управління зеленим господарством міст (районів міст), селищ міського типу здійснюється відповідними структурними підрозділами органів державної виконавчої влади, на які покладаються функції: контролю за станом експлуатації та утримання об'єктів зеленого господарства незалежно від власності та відомчого підпорядкування в межах території міст та інших населених пунктів; обстеження зелених насаджень для оформлення ордерів на проведення санітарних вирубок, видалення сухостійких, пошкоджених хворобами й шкідниками дерев та кущів тощо, а також видача дозволів (ордерів) на вирубку сухостійких, буреломних і вітровальних та пошкоджених хворобами й шкідниками окремих дерев

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 5 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

У березні 2002 р. Б.В. і Б.О. звернулися з позовом до виконавчого комітету Рубіжанської міської ради про відшкодування шкоди, посилаючись на те, що 31 грудня 2001 р. о 14-й годині на їхній автомобіль, у якому вони під'їхали до свого гаража, впала відламана частина дерева та пошкодила його, в результаті чого їм завдано матеріальну шкоду на суму 3 тис. 480 грн., яку вони й просили відшкодувати, а також стягнути 80 грн. на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю.

Рубіжанський міський суд рішенням від 26 червня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Луганської області від 11 листопада 2002 р., у задоволенні позову відмовлено.

У касаційній скарзі Б.В. і Б.О. просили скасувати постановлені у справі рішення, посилаючись на неправильне застосування судом вимог матеріально-го права.

Перевіривши матеріали справи й обговоривши доводи, наведені в касаційній скарзі, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 440 ЦК шкода, заподіяна особі чи майну громадянина або організації, підлягає відшкодуванню особою, яка заподіяла шкоду, у повному обсязі, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Згідно з підпунктом 7 пункту «а» ст. 30 Закону від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать: організація благоустрою населених пунктів; здійснення контролю за станом благоустрою виробничих територій; організація озеленення, охорона зелених насаджень і водойм тощо.

Відповідно до п. 2.1 Правил утримання зелених насаджень міст та інших населених пунктів України (затвержені наказом Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 29 липня 1994 р. № 70, зареєстровані в Мін'юсті 14 грудня 1994 р. за № 301/511; далі — Правила) державне управління зеленим господарством у містах та інших населених пунктах здійснюють місцеві органи державної виконавчої влади.

Пунктом 2.6 Правил передбачено, що безпосереднє управління зеленим господарством міст (районів міст), селищ міського типу здійснюється відповідними структурними підрозділами органів державної виконавчої влади; на них покладаються функції: контролю за станом експлуатації та утримання об'єктів зеленого господарства незалежно від власності та відомчого підпорядкування в межах території міст та інших населених пунктів; обстеження зелених насаджень для оформлення ордерів на проведення санітарних вирубок, видалення сухостійких, пошкоджених хворобами й шкідниками дерев та кущів тощо, а також видача дозволів (ордерів) на вирубку сухостійких, буреломних і вітровальних та пошкоджених хворобами й шкідниками окремих дерев.

Посилаючись на те, що зелені насадження, які являють загрозу, не перебувають на балансі та не належать до основних засобів виконкому, що виключає їхню відповідальність, не є обгрунтованим і суперечить наведеним положенням Правил.

Оскільки суд першої інстанції невірні застосував норми матеріального права, якими врегульовано спірні правовідносини, і відмовив у задоволенні позову, а апеляційний суд не виправив допущені недоліки, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись статтями 334, 343 ЦПК, касаційну скаргу Б.В. і Б.О. задовольнила, рішення Рубіжанського міського суду від 26 червня 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Луганської області від 11 листопада 2002 р. скасувала, а справу направила на новий судовий розгляд до суду першої інстанції.

Згідно зі ст. 216 ЦПК України сторонам та третім особам, притягнутим до участі у справі, які фактично не були присутніми в судовому засіданні при розгляді останньої, суд надсилає копії рішення та ухвал про зупинення чи закриття справи або залишення заяви без розгляду протягом п'яти днів з дня їх оголошення. Це правило поширюється й на ті випадки, коли справа розглянута без участі однієї зі сторін в апеляційній інстанції

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
 Верховного Суду України від 10 березня 2004 р.
 (в и т я г)*

У травні 2001 р. М.О. звернувся в суд із позовом до відкритого акціонерного товариства «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М.В. Фрунзе» (далі — ВАТ), треті особи: М.С., комітет профспілки ВАТ — про зобов'язання виконати договір щодо надання житла, мотивуючи свої вимоги тим, що він працював у відповідача та перебував на квартирному обліку за місцем роботи для поліпшення житлових умов. У серпні 1992 р. був переведений у товариство з обмеженою відповідальністю «Домобудівник» (далі — ТОВ) для роботи бетонником. Переведення на іншу роботу було пов'язане з погіршенням умов праці та зменшенням заробітної плати.

18 серпня 1992 р. між М.О., з однієї сторони, та ВАТ і ТОВ — з другої, було укладено трудову угоду, згідно з якою відповідач зобов'язувався забезпечити його та членів сім'ї житлом упродовж 1995—1996 рр., а він після отримання житла — відпрацювати у ТОВ не менше п'яти років. За аналогічними угодами в будівельні організації перейшли 70 працівників, з яких 30 отримали житло, а решті, в тому числі й позивачеві, відповідач пообіцяв надати квартири при введенні в експлуатацію новозбудованих житлових будинків. У колективному договорі ВАТ на 1995—2001 рр. відповідач підтверджував свої зобов'язання про забезпечення житлом працівників, котрі перейшли працювати у ТОВ. Працівників, які перебували на черзі в окремому списку і з якими були укладені договори про роботу в ТОВ, залишилося 17 осіб. Відповідач у колективному договорі на 2000 р. зобов'язався виділити зазначеній категорії працівників вісім квартир. На цей час в м. Суми відповідач збудував житловий будинок на 72 квартири. На підставі викладеного позивач просив суд зобов'язати відповідача виконати взяті на себе в угоді від 18 серпня 1992 р. зобов'язання і при здачі в експлуатацію новозбудованого будинку виділити йому та членам його сім'ї двокімнатну квартиру, оскільки свої зобов'язання щодо зазначеного договору він виконав, відпрацювавши вісім років у структурних підрозділах відповідача, що займаються будівництвом, у тому числі й житла.

Ковпаківський районний суд м. Суми рішенням від 29 квітня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою Апе-

ляційного суду Сумської області від 22 липня 2002 р., зазначений позов задовольнив.

Ковпаківський районний суд м. Суми ухвалою від 11 жовтня 2002 р., залишеною без зміни ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 2 грудня 2002 р., відмовив ВАТ у поновленні строку на касаційне оскарження цих судових рішень.

У касаційній скарзі ВАТ просило скасувати зазначені ухвали, посилаючись на порушення судами норм процесуального права.

Після ознайомлення з матеріалами справи Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 321 ЦПК касаційна скарга подається протягом одного місяця з дня проголошення ухвали або рішення суду апеляційної інстанції.

У разі пропуску строку на касаційне оскарження з причин, визнаних судом поважними, суд за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк, але не більше ніж у межах одного року з дня виникнення права на касаційне оскарження.

Із матеріалів справи вбачається, що ВАТ звернулося в суд із заявою про поновлення строку на касаційне оскарження. Обгрунтовуючи заяву, воно послалося на те, що ухвала Апеляційного суду Сумської області від 22 липня 2002 р. була постановлена за відсутності його представника, який заявляв клопотання про відкладення розгляду справи. На порушення ст. 216 ЦПК, згідно з якою сторонам та третім особам, притягнутим до участі у справі, які фактично не були присутніми в судовому засіданні при розгляді останньої, суд надсилає копії рішення та ухвал про зупинення чи закриття справи або залишення заяви без розгляду протягом п'яти днів з дня їх оголошення, апеляційний суд не надіслав ВАТ копію ухвали, тому воно не знало про день її проголошення.

Постановляючи ухвалу про відмову в поновленні строку на касаційне оскарження, суд виходив з того, що цей строк пропущено ВАТ без поважних причин, оскільки вимоги ст. 216 ЦПК не поширюються на ухвали суду апеляційної інстанції.

Проте суд дійшов такого висновку з порушенням норм процесуального права, оскільки згідно зі ст. 302 ЦПК справи в суді апеляційної інстанції розглядаються за правилами, встановленими для розгляду справ у суді першої інстанції за винятками, передбаченими в гл. 40 ЦПК, що регулює порядок апеляційного провадження.

За таких обставин, керуючись ст. 334 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу ВАТ задовольнила, ухвалу Ковпаківського районного суду м. Суми від 11 жовтня 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 2 грудня 2002 р. скасувала, направивши справу у суд першої інстанції для вирішення питання про прийняття касаційної скарги.

Рішення у господарських справах

Обов'язковою умовою продажу об'єкта незавершеного будівництва є завершення будівництва цього об'єкта зі збереженням його первісного призначення

*Постанова Судової палати у господарських справах
 Верховного Суду України від 16 вересня 2003 р.
 (в и т я г)*

У лютому 2002 р. закрите акціонерне товариство «Д.С. Інвестмент» (далі — ЗАТ) звернулося до Господарського суду м. Києва з позовом до компанії «New Sight Investment Limited» (далі — Компанія) про визнання права власності на об'єкт незавершеного будівництва — лабораторний корпус № 120. Позовні вимоги обґрунтовувалися тим, що відповідач не виконав зобов'язань, передбачених п. 2.2 договору інвестування та відчуження об'єкта нерухомості від 23 березня 2001 р. (далі — договір), укладеного між сторонами, відповідно до якого відповідач взяв зобов'язання не пізніше 27 грудня 2001 р. сплатити на рахунок генерального підрядника суму в розмірі 300 тис. доларів США. У разі невиконання зобов'язань, передбачених п. 2.2 договору, право власності на частину будівлі Компанії переходить до ЗАТ. Згідно з п. 3.2 право власності на іншу половину будівлі виникло у позивача з моменту укладення зазначеного договору.

Господарський суд м. Києва рішенням від 6 березня 2002 р. позов задовольнив. Суд мотивував своє рішення тим, що відповідач не виконав зобов'язань, покладених на нього п. 2.2 договору.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 22 січня 2003 р. рішення Господарського суду м. Києва від 6 березня 2002 р. скасував, ЗАТ у позові відмовив та визнав недійсним договір з підстав невідповідності його умов положенням ст. 19 Закону від 14 вересня 2000 р. № 1953-ХІІ «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» (далі — Закон).

Вищий господарський суд України постановою від 13 травня 2003 р. постанову Київського апеляційного господарського суду від 22 січня 2003 р. скасував і залишив без зміни рішення Господарського суду м. Києва від 6 березня 2002 р.

14 серпня 2003 р. Верховний Суд України за касаційною скаргою Компанії порушив касаційне провадження з перегляду постанови Вищого господарського суду України від 13 травня 2003 р. Скарга мотивувалася неправильним застосуванням норм матеріального права.

Скасовуючи постанову суду апеляційної інстанції та залишаючи в силі рішення Господарського суду м. Києва, Вищий господарський суд України обґрунтував свою постанову тим, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку щодо визнання права власності за позивачем на об'єкт незавершеного будівництва — лабораторний корпус № 120 — згідно з умовами договору на інвестування та відчуження об'єкта нерухомості від 23 березня 2001 р., а застосування апеляційним судом положень Закону до об'єктів незавершеного будівництва недержавної власності є помилковим.

Проте з наведеними висновками погодитися не можна з таких підстав.

Господарські суди встановили, що згідно з договором від 1 листопада 1996 р. державний об'єкт незавершеного будівництва — лабораторний корпус № 120 — регіональним відділенням Фонду державного майна України у м. Києві був переданий у власність закритого акціонерного товариства «Торговий Дім «Дніпро» (далі — Товариство).

15 грудня 1998 р. Товариство продало корпус № 120 у власність відповідачеві у справі.

Згідно з абзацом третім п. 4 Указу Президента України від 14 жовтня 1993 р. № 456/93 «Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва» (зі змінами, внесеними Указами Президента України від 2 червня 1995 р. № 416/95 та від 12 травня 1996 р. № 337/96) обов'язковою умовою продажу об'єкта незавершеного будівництва є завершення будівництва відповідного об'єкта зі збереженням його первісного призначення.

Умови розд. 3 договору від 23 березня 2001 р. «Порядок відчуження будівлі та перехід права власності за договором на інвестування та відчуження об'єкта нерухомості», якими передбачено відчуження об'єкта до закінчення будівництва і введення в експлуатацію, не відповідають вимогам закону.

У зв'язку з цим висновок касаційного суду щодо визнання права власності за позивачем на підставі пунктів 2.2, 3.2, 3.3 договору та ст. 128 ЦК 1963 р. є помилковим.

Апеляційний суд, дійшовши обґрунтованого висновку про застосування до спірних правовідносин законодавства про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва, неправильно застосував норми матеріального права.

За таких обставин, керуючись статтями 111¹⁷—111²¹ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу Компанії задовольнила, постанову Вищого господарського суду України від 13 травня 2003 р., постанову Київського апеляційного господарського суду від 22 січня 2003 р. та рішення Господарського суду м. Києва від 6 березня 2002 р. скасувала і направила справу на новий розгляд до Господарського суду м. Києва.

Скарги на відмову державних виконавців відкрити виконавче провадження за визнаними претензіями не підлягають розгляду в господарських судах України. Відповідно до гл. 31-Г ЦПК учасники виконавчого провадження та особи, яких залучають до проведення виконавчих дій, оскаржують рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби до суду загальної юрисдикції

*Постанова Судової палати у господарських справах
 Верховного Суду України від 9 вересня 2003 р.
 (в и т я г)*

У вересні 2002 р. відкрите акціонерне товариство з газопостачання та газифікації «Київоблгаз» (далі —

ВАТ) звернулося до Господарського суду м. Києва з позовом про оскарження дій відділу державної виконавчої служби Шевченківського районного управління юстиції у м. Києві (далі — Відділ ДВС) щодо винесення постанови від 18 липня 2002 р. про відмову у відкритті виконавчого провадження за заявою позивача про примусове виконання визнаної претензії.

Господарський суд м. Києва ухвалою від 14 жовтня 2002 р. відмовив у прийнятті цієї позовної заяви на підставі п. 1 ст. 62 ГПК як такої, що не підлягає розгляду в господарських судах України.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 27 січня 2003 р. зазначену ухвалу скасував, посилаючись на статті 8, 121² ГПК, а справу передав на розгляд Господарського суду м. Києва.

Вищий господарський суд України постановою від 15 квітня 2003 р. постанову Київського апеляційного господарського суду від 27 січня 2003 р. залишив без зміни.

14 серпня 2003 р. Верховний Суд України порушив провадження за касаційною скаргою Відділу ДВС, в якій йдеться про скасування постанови Вищого господарського суду України від 15 квітня 2003 р. На обґрунтування скарги зроблено посилання на неправильне застосування норм процесуального права, невідповідність оскаржуваної постанови рішенням Верховного Суду України з питань застосування норм права.

Проаналізувавши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Залишаючи без зміни постанову апеляційного суду, суд касаційної інстанції не звернув увагу на те, що скарги на відмову державних виконавців у відкритті виконавчого провадження за визнаними претензіями не підлягають розгляду в господарських судах України.

Статтею 121² ГПК передбачено право, зокрема, стягувача на оскарження дій чи бездіяльності органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів. У розглядуваному ж випадку позивач оскаржував постанову державного виконавця про відмову в порушенні виконавчого провадження за визнаною претензією.

Відповідно до гл. 31-Г ЦПК учасники виконавчого провадження та особи, яких залучають до проведення виконавчих дій, оскаржують рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби до суду загальної юрисдикції.

Посилання судів апеляційної та касаційної інстанцій на ч. 5 ст. 8 ГПК, якою встановлено, що коли у відповіді про визнання претензії не повідомляється про перерахування визнаної суми, то через 20 днів після її отримання така відповідь є підставою для примусового стягнення заборгованості державною виконавчою службою у порядку, встановленому Законом від 21 квітня 1999 р. № 606-ХІІ «Про виконавче провадження», не може спростувати правильності висновку господарського суду першої інстанції про невідомість господарському суду позову про оскарження стягувачем відмови у порушенні виконавчого провадження за визнаною претензією.

Таким чином, ухвала Господарського суду м. Києва від 14 жовтня 2002 р. про відмову у прийнятті позовної заяви на підставі п. 1 ст. 62 ГПК як такої, що не підлягає розгляду в господарських судах України, є законною.

Враховуючи наведене та керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу Відділу ДВС задовольнила, постанову Вищого господарського суду України від 15 квітня 2003 р. та постанову Київського апеляційного господарського суду від 27 січня 2003 р. скасувала, ухвалу Господарського суду м. Києва від 14 жовтня 2002 р. залишила без зміни.

Рішення у кримінальних справах

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене цією особою діяння втратило суспільну небезпечність або сама вона перестала бути суспільно небезпечною

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 січня 2004 р. (в и т я г)

Постановою Солом'янського районного суду м. Києва від 22 січня 2003 р. Д. звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 367 КК * на підставі ст. 48 цього Кодексу у зв'язку зі зміною обстановки і справу провадженням закрито.

Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 3 червня 2003 р. залишив цю постанову без зміни.

Органи досудового слідства обвинувачували Д. у вчиненні таких дій. Працюючи на посаді заступника начальника відділу державної виконавчої служби Залізничного району м. Києва і будучи державним службовцем та службовою особою, вона не встановила, що З. не внесений у Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян, і 12 жовтня 2000 р. уклала з ним договір про визначення ринкової вартості належного Р. жилого будинку у зв'язку з необхідністю виконання рішення про стягнення з останньої заборгованості перед банком. Згідно з договором вартість експертних робіт складала 3 % від суми, за яку будинок буде продано з публічних торгів. Цим Д. порушила пункти 2.2.1 та 2.2.2 Інструкції про проведення виконавчих дій (затверджена наказом Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 р. № 74/5; зареєстрована в цьому міністерстві 15 грудня 1999 р. за № 865/4158).

* Тут і далі, якщо інше не застережено, мається на увазі КК України 2001 р.

17 листопада 2000 р. будинок був проданий з публічних торгів, а 28 листопада того ж року З. було виплачено 2 тис. 121 грн., що значно перевищувало максимально можливий розмір винагороди експертів (93 грн. 50 коп.), встановлений Інструкцією про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710).

Внаслідок неналежного виконання Д. своїх службових обов'язків інтересам Р. було заподіяно істотну шкоду.

З урахуванням того, що Д. вперше вчинила злочин невеликої тяжкості і на час розгляду справи в суді перестала бути суспільно небезпечною особою, суд звільнив її від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

У касаційній скарзі потерпіла Р. просила скасувати постановлені у справі судові рішення, посилаючись на те, що під час досудового та судового слідства були допущені істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що скарга задоволенню не підлягає з таких підстав.

Як убачається з матеріалів справи, Д. обвинувачувалась у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК, який відповідно до ст. 12 цього Кодексу належить до злочинів невеликої тяжкості.

Згідно зі ст. 48 КК особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене цією особою діяння втратило суспільну небезпечність або сама вона перестала бути суспільно небезпечною.

Оскільки Д. вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, позитивно характеризується за місцем роботи, слідчі органи, а потім і суд дійшли висновку про можливість звільнення її від кримінальної відповідальності у зв'язку з тим, що внаслідок зміни обстановки вона перестала бути суспільно небезпечною особою.

Д. дала свою згоду на закриття справи із зазначеної підстави. Обов'язковість з'ясування думки потерпілого при вирішенні цього питання, про що йдеться у касаційній скарзі, законом (статті 7, 7¹ КПК) не передбачено.

Наведені у касаційній скарзі доводи про те, що у справі були допущені істотні порушення кримінально-процесуального закону, є безпідставними. Під час вивчення матеріалів справи порушень зазначеного закону, які тягли б скасування постановлених у ній судових рішень, не виявлено.

Тому колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційної скарги потерпілої Р. відмовила.

Визначене за сукупністю вироків остаточне покарання має бути більшим, ніж покарання, призначене за новий злочин, і ніж невідбута частина покарання за попереднім вироком

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

Вироком Кам'янець-Подільського міського суду Хмельницької області від 22 квітня 2003 р. Ч. засуджено за ч. 2 ст. 143 КК 1960 р. на один рік позбавлення волі, на підставі ст. 43 того ж Кодексу до цього покарання частково приєднано покарання, не відбуте за попереднім вироком від 26 травня 1999 р., і остаточно визначено два роки шість місяців позбавлення волі.

Ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 24 червня 2003 р. вирок залишено без зміни.

Згідно з вироком Ч. визнано винним у тому, що 14 червня 2000 р. він заволодів шляхом обману (продавши належний М. автомобіль ВАЗ-2108) 900 доларами США, що за курсом Національного банку України становило 4 тис. 896 грн., чим заподіяв потерпілому Б. значну матеріальну шкоду.

У касаційному поданні прокурор Хмельницької області просив постановлені щодо Ч. судові рішення скасувати і направити справу на новий судовий розгляд для правильного визначення покарання за сукупністю вироків.

Перевіривши справу, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що касаційне подання підлягає задоволенню з таких підстав.

Із матеріалів справи вбачається, що попереднім вироком Деражнянського районного суду Хмельницької області від 26 травня 1999 р. Ч. був засуджений на два роки дев'ять місяців позбавлення волі. На підставі ст. 46¹ КК 1960 р. виконання цього вироку було відстрочено на два роки. Останнім вироком від 22 квітня 2003 р. йому було призначено один рік позбавлення волі і за сукупністю вироків із застосуванням ст. 43 того ж Кодексу — два роки шість місяців позбавлення волі.

Проте відповідно до роз'яснення, яке дав Пленум Верховного Суду України у п. 16 постанови від 22 грудня 1995 р. № 22 «Про практику призначення судами кримінального покарання»^{*}, остаточне покарання за кількома вироками за своїм розміром у будь-якому разі має бути більшим як від покарання, призначеного за новий злочин, так і від невідбутої частини покарання за попереднім вироком,

^{*} Скасована постановою Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 із такою ж назвою, п. 25 якої містить аналогічне положення (крім застереження щодо відстрочки виконання вироку). Див. також ч. 4 ст. 71 КК.

у тому числі й тієї міри, яка була призначена при застосуванні відстрочки виконання вироку.

Призначивши Ч. за сукупністю вироків покарання у вигляді двох років шести місяців позбавлення волі, суд неправильно застосував кримінальний закон.

На цій підставі колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання прокурора задовольнила, судові рішення у справі скасувала і направила її на новий судовий розгляд у Кам'янець-Подільський міський суд, запропонувавши йому призначити Ч. покарання з урахуванням наведеного вище роз'яснення Пленуму Верховного Суду України.

Визнаючи особу винною у вчиненні умисного вбивства за обтяжуючих обставин, суд повинен сформулювати обвинувачення і мотивувальну частину вироку виходячи з доведених кваліфікуючих ознак цього злочину

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2003 р. (в и т я г)

Вироком Апеляційного суду Хмельницької області від 14 серпня 2003 р. Н. засуджено за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК на 11 років позбавлення волі. Постановлено стягнути із засудженого на користь потерпілого С.О. 2 тис. грн. матеріальної та 20 тис. грн. моральної шкоди.

Н. засуджено за те, що він 18 березня 2003 р. приблизно о 19-й годині під час сварки після розпиття спиртних напоїв вчинив умисне вбивство з особливою жорстокістю С.

У касаційній скарзі засуджений Н. зазначив, що судове слідство було проведено неповно й однобічно, а викладені у вироку висновки не відповідають фактичним обставинам справи. Він стверджував, що тілесні ушкодження потерпілому С. заподіяв при перевищенні меж необхідної оборони, і просив змінити вирок, перекваліфікувавши його дії на ст. 118 КК та призначивши йому відповідне покарання.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Твердження Н. про вчинення умисного вбивства потерпілого при перевищенні меж необхідної оборони перевірялись у судовому засіданні й обгрунтовано визнані такими, що не відповідають дійсності.

Разом з тим вирок щодо Н. належить змінити, оскільки суд безпідставно визнав, що засуджений вчинив умисне вбивство за обтяжуючих обставин.

Згідно з роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України, що міститься в п. 8 постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю,

якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних, психічних чи моральних страждань.

Всупереч цьому роз'ясненню суд не сформулював в обвинуваченні Н., у чому виявилась особлива жорстокість при вчиненні вбивства С., а лише зазначив, що засуджений під час сварки після розпиття спиртних напоїв, завдаючи потерпілому ударів котушкою, ногами та лопатою, умисно заподіяв останньому тілесні ушкодження, від яких той помер на місці події. Не обгрунтував суд наявність у діях Н. цієї кваліфікуючої ознаки умисного вбивства і в мотивувальній частині вироку, коли давав юридичну оцінку вчиненого.

Із показань Н. вбачається, що під час розпивання спиртних напоїв він розсердився на С., який глузував з нього, і в ході бійки, будучи сильно розлюченим, завдав потерпілому ударів у голову та інші частини тіла, не маючи умислу позбавити його життя з особливою жорстокістю.

Таким чином, суд не обгрунтував у вироку кваліфікуючу ознаку умисного вбивства — особливу жорстокість — і за обставинами вчинення злочину такої ознаки в діях засудженого немає. Тому колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу засудженого Н. задовольнила частково і вирок Апеляційного суду Хмельницької області від 14 серпня 2003 р. щодо нього змінила: перекваліфікувала дії Н. з п. 4 ч. 2 ст. 115 КК на ч. 1 цієї статті і з урахуванням обставин вчиненого злочину та особи винного, який вперше притягається до кримінальної відповідальності, має похилий вік, призначила йому покарання у виді 10 років позбавлення волі.

Лісника не визнано службовою особою, а тому його дії, пов'язані з неналежним виконанням обов'язків з охорони лісу від самовільної порубки, кваліфіковано за ст. 197 КК України

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 травня 2004 р. (в и т я г)

Вироком Тячівського районного суду Закарпатської області від 16 липня 2003 р. Д. засуджено за ст. 197 КК до штрафу в розмірі 700 грн. Постановлено стягнути із засудженого на користь держави 2 тис. 495 грн. завданих їй збитків.

Ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Закарпатської області від 1 жовтня 2003 р. вирок залишено без зміни.

Д. визнано винним у тому, що він, працюючи на посаді лісника Буштинського державного лісогосподарського підприємства, неналежним чином виконував свої обов'язки з охорони лісу від самовільної порубки та інших лісопорушень, внаслідок чого в січні і травні 2002 р. в закріпленому за ним обході невстановлені особи самовільно зруба-

ли дерева, чим державі завдано збитків на суму 2 тис. 495 грн.

У касаційному поданні заступник прокурора Закарпатської області просив скасувати вирок та ухвалу апеляційного суду у зв'язку з істотними порушеннями кримінально-процесуального і неправильним застосуванням кримінального законів та направити справу на новий судовий розгляд, посилаючись на те, що суд безпідставно перекваліфікував дії Д. з ч. 2 ст. 364 на ст. 197 КК і призначив засудженому надто м'яке покарання.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно задоволенню не підлягає з таких підстав.

Судом правильно встановлено фактичні обставини справи, які у поданні не заперечуються. Висновки суду про винність Д. у неналежному виконанні своїх обов'язків з охорони лісу від самовільної порубки ґрунтуються на досліджених у судовому засіданні доказах, які детально викладені у вирокі. Кваліфікація дій засудженого відповідає встановленим обставинам справи.

Доводи ж прокурора про те, що суд неправильно визначив правовий статус лісника Д., який є службовою особою, і тому його дії необхідно кваліфікувати за ст. 364 КК як зловживання службовим становищем, не ґрунтуються на матеріалах справи.

Так, із наявних у справі доказів не вбачається, що Д. наділений адміністративно-господарськими функціями. Згідно з посадовою інструкцією лісника на нього покладено здійснення виробничих функцій, а відповідно до договору про матеріальну відповідальність він зобов'язаний охороняти ввірене йому майно — ліс — і не уповноважений управляти чи розпоряджатися цим майном.

Посилання прокурора на те, що засуджений є представником влади, безпідставні, оскільки Д. не надано право складати документи, які мають правовий характер, тобто приймати рішення, обов'язкові до виконання фізичними чи юридичними особами.

За зазначених обставин Д. обґрунтовано визнаний судом таким, що не є службовою особою. Тому колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання заступника прокурора Закарпатської області залишила без задоволення.

Дії особи, яка під час вчинення хуліганства заподіяла потерпілому тілесні ушкодження середньої тяжкості, підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів

*Ухвала колегії суггів Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України
від 3 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

Вироком Великоберезнянського районного суду Закарпатської області від 31 березня 2003 р. Д. і К. визнано винними й засуджено за ч. 2 ст. 296 та ч. 1 ст. 122 КК за те, що вони у співучасті з Б. та М. 18 грудня 2002 р. приблизно о 21-й годині вчинили на вулиці хуліганські дії щодо М.М. та П. При цьому Д. і К. після того, як М.М. упав на землю, руками й ногами побили його, внаслідок чого останній одержав тілесні ушкодження середньої тяжкості. Діями всіх засуджених П. було заподіяно легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я.

Ухвалою Апеляційного суду Закарпатської області від 19 червня 2003 р. вирок залишено без зміни.

У касаційному поданні заступник прокурора Закарпатської області порушив питання про зміну судових рішень щодо К. і Д. — виключення з кваліфікації їхніх дій ч. 1 ст. 122 КК як зайвої, оскільки склад злочину «хуліганство» охоплює заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно задоволенню не підлягає з таких підстав.

Відповідно до чинного кримінального закону такі насильницькі дії, як побої, мордування, умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень, а також умисне знищення чи пошкодження майна характеризують особливу зухвалість як одну з ознак хуліганства і тому додаткової кваліфікації не потребують. Якщо ж під час хуліганських дій вчинено злочини, які за своїми ознаками і ступенем тяжкості істотно відрізняються від хуліганства (у даному випадку — умисне заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості), то ці злочини мають кваліфікуватися за сукупністю з хуліганством, оскільки вони не охоплюються жодною з частин ст. 296 КК.

За таких обставин дії К. і Д. правильно кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 296 та ч. 1 ст. 122 КК. Тому колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційного подання відмовила.

Незабаром вийде друком вип. 1(8)'2004 збірника
«Рішення Верховного Суду України»
(індекс за Каталогом видань України — 40646)

До випуску включено 64 витяги із судових рішень у цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, розглянутих найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції протягом 2003 р.

Нагадаємо, що періодичність «Рішень Верховного Суду України» збільшено удвічі. На кінець цього року заплановано видати ще один випуск збірника, який складатиметься з витягів із судових рішень, постановлених у 2004 р.

Обидва випуски можна замовити за адресою:

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17—21. Тел./факс (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.

E-mail: market@inyure.Kiev.ua

Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення *

Оформлення судового рішення

Однією з умов прийняття законного та обґрунтованого судового рішення є неухильне дотримання судом встановлених законом вимог до його форми й змісту.

Згідно із ч. 5 ст. 124 Конституції України та ч. 1 ст. 11 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судову устрій України» (далі — Закон № 3018-III) судові рішення ухвалюються іменем України, завдяки чому воно сприймається як воля держави, а вирок, зокрема, визнається засудженим як правова оцінка державою його діяння. Бланк, на якому виготовлено судові рішення, обов'язково має містити державну символіку України, тобто герб, і напис «Іменем України». Відсутність бланків судових рішень, що відповідають чинному законодавству, та недостатнє забезпечення ними судів призводить до неоднакового оформлення цих документів. Зокрема, постанови про закриття справ у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності нерідко складаються у довільній формі на самостійно розроблених судами бланках без державної символіки.

У чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП) немає статті, в якій було б передбачено ухвалення судами іменем України постанов у справах про адміністративні правопорушення. Однак виходячи зі змісту конституційної норми (ч. 5 ст. 124) та ч. 1 ст. 11 Закону № 3018-III судові рішення, яким закінчується розгляд справи у суді, ухвалюються іменем України. Отже, в таких випадках суди повинні враховувати принцип дії верховенства права та виносити постанови від імені України, що й передбачено у проекті нового Кодексу.

Іноді судді неправильно зазначають назву місцевого суду, тому буває незрозуміло, це районний чи міський суд. Відповідно до п. 1 ст. 21 Закону № 3018-III місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, а також військові суди гарнізонів, тобто «місцевий суд» є узагальнюючою назвою.

У п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 р. № 5 «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» (зі змінами, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 1993 р. № 3, від 3 грудня 1997 р. № 12; далі — постанова Пленуму 1990 р. № 5) зверталася увага суддів на те, що вирок, постановлений іменем України, є найважливішим актом правосуддя і до його постановлення

належить ставитися з винятковою відповідальністю, оскільки наспіх, непослідовно, неохайно написаний вирок може викликати сумніви в його законності, обґрунтованості і справедливості. Судді повинні постійно вдосконалювати стиль написання вироку, який має бути викладений офіційно-діловою мовою, юридично грамотно, з коротким, точним та ясним описом обставин справи, результатів дослідження доказів і висновків суду. Проте судді не завжди дотримуються зазначених рекомендацій.

Оскільки оригінал судового рішення виготовляється в єдиному екземплярі та зберігається у справі, важливе значення має якість виготовлення і правильність оформлення його копій. Вимоги до оформлення копій судових рішень і процес їх видачі регламентуються відповідно до загальних правил діловодства. Копію судового рішення потрібно видавати із зазначенням, що це — «копія» та що вона звірена з оригіналом, підписана посадовою особою, яка її звірала і видавала. Підпис посадової особи на копії судового рішення має бути заверений печаткою того суду, який її видав. Якщо копія складається з кількох аркушів, її потрібно прошити певним способом, що робиться не завжди.

Дотримання законодавства про мову судочинства

У ст. 10 Конституції визначено, що державною мовою в Україні є українська мова, яка відповідно до ст. 10 Закону № 3018-III є й мовою судочинства. Виходячи з положень статей 18, 19 Закону від 28 жовтня 1989 р. № 8312-XI «Про мови в Українській РСР», ст. 19 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) судочинство провадиться українською мовою або мовою більшості населення певної місцевості. У зазначених статтях також передбачено, що слідчі та судові документи вручаються особам, які беруть участь у справі, на їхню вимогу, в перекладі рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Роз'яснення про необхідність додержання вимог закону щодо мови, якою провадиться судочинство, дано судам у постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» (далі — постанова Пленуму 2003 р. № 8), зокрема в п. 15 зазначено, що особам, які беруть

* Узагальнення опрацьоване начальником управління узагальнення судової практики та аналітичної роботи з питань застосування законодавства Верховного Суду України Ф.М. Марчуком, заступником начальника управління Г.І. Рудник та головним консультантом цього управління М.В. Шевченко.

участь у справі і не володіють мовою судочинства, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, і користуватися послугами перекладача. Позбавлення або обмеження цих прав особи відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 370 КПК є істотним порушенням кримінально-процесуального закону, яке тягне скасування судових рішень.

Під час розгляду справ суди в основному дотримуються вимог законодавства про мову судочинства, однак мають місце випадки допущення судами порушень щодо цього.

Так, Фрунзенський районний суд м. Харкова розглянув справу щодо громадянина Грузії О. за відсутності перекладача і захисника, що відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 370 КПК є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону. Апеляційний суд цей вирок скасував.

Постановлення судових рішень у кримінальних справах

Загалом суди при здійсненні правосуддя додержуються вимог статей 321—339 КПК та враховують роз'яснення, дані у постанові Пленуму 1990 р. № 5 у частині, що не суперечить чинному законодавству.

Вирок суду відповідно до ст. 323 КПК має бути законним і обґрунтованим. Суд обґрунтовує вирок лише тими доказами, які були розглянуті в судовому засіданні, та оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що базується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Як роз'яснено у п. 10 постанови Пленуму 2003 р. № 8, порушення при складанні вироку вимог статей 332—335 КПК може бути підставою для його скасування.

Згідно зі ст. 332 КПК вирок має бути написаний одним із суддів, який брав участь у його постановленні, та складатися з трьох частин — вступної, мотивувальної і резолютивної.

У вступній частині вироку вказується ряд важливих даних, що логічно підводять до викладу його мотивувальної частини. Зокрема, відповідно до ст. 333 КПК зазначаються назва суду, який постановив вирок, місце і час постановлення вироку, склад суду, секретар, учасники судового розгляду, перекладач, якщо він брав участь у судовому засіданні, прізвище, ім'я і по батькові підсудного, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу підсудного, що мають значення для справи, і кримінальний закон, що передбачає відповідальність за злочин, у вчиненні якого обвинувачується підсудний.

Суди повинні керуватися положенням про те, що датою постановлення вироку є день його підписання складом суду, незалежно від тривалості часу, протягом якого відбувалася нарада суддів, а місцем його постановлення — місто чи інший населений пункт, де це фактично мало місце.

У п. 14 постанови Пленуму 1990 р. № 5 роз'яснено судам, що у вступній частині вироку належить зазна-

чати крім складу суду, секретаря і перекладача також всіх учасників судового розгляду: обвинувача, захисника, потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача та їх представників, законного представника неповнолітнього підсудного, — якщо вони брали участь у судовому розгляді, вказуючи їхні прізвища й ініціали. Трапляються випадки, коли при одноособовому розгляді деяких категорій кримінальних справ (наприклад, про застосування примусових заходів медичного характеру) судді допускають порушення вимог закону і замість постанов виносять ухвали. Терміни «ухвала» і «постанова» визначені відповідно у пунктах 13, 14 ст. 32 КПК.

Так, суддя Врадіївського районного суду Миколаївської області, розглянувши одноособово справу про застосування примусових заходів медичного характеру щодо Н., виніс у цій справі ухвалу.

Іноді судді представника потерпілого називають «захисником потерпілого», а захисника підсудного — «адвокатом», що не відповідає вимогам закону.

При зазначенні відомостей про особу підсудного судді не завжди правильно вказують його прізвище, ім'я, по батькові, дату народження.

Деякі судді у вступній частині вироку зазначають зайві відомості про особу підсудного, які не мають значення для правильного вирішення справи.

Наприклад, суддя Дніпровського районного суду м. Києва у вироку від 13 лютого 2002 р. щодо С., засудженої за ч. 1 ст. 122 Кримінального кодексу України (галі — КК), серед даних про особу підсудної вказав не лише рік народження, а й імена дітей, які перебувають на її утриманні, а також те, що С. не має інвалідності, не є учасником ліквідації катастрофи на Чорнобильській АЕС, не є потерпілою від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, не має державних нагород України та відзнак Президента України, не брала участі у бойових діях.

Якщо суд вважає за необхідне призначити підсудному відповідно до ст. 54 КК додаткове покарання у виді позбавлення військового чи іншого спеціального звання або ввійти до відповідного органу з поданням про позбавлення державних нагород, почесних звань, у вступній частині вироку необхідно зазначити, які саме військово чи інше спеціальне або ж почесне звання, державні нагороди має підсудний.

Викладаючи дані про непогашену і не зняту судимість, належить вказувати точну дату попереднього вироку, назву суду, який його постановив, кримінальний закон (статтю та її частину чи пункт), за яким підсудного було раніше засуджено, міру покарання, дату і підставу звільнення від нього. Це має значення для правильного призначення покарання за сукупністю вироків.

У більшості проаналізованих вироків, якщо особа раніше не засуджувалася, вказується, що вона не судима. Відповідно до абзацу третього п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» встановивши, що попередня судимість погашена, суди повинні зазначати у вироку з посиланням на відповідні норми КК, що особа не має судимості.

У деяких випадках суди не беруть до уваги те, що попередні судимості були погашені відповідно до вимог закону, тому у вступній частині вироку зазначають, що особа судима, а це призводить до помилок у кваліфікації дій засуджених. За повідомленнями апеляційних судів, при постановленні вироку стосовно особи, яка раніше була засуджена вироком іншої держави, суди не завжди перевіряють, чи існують міжнародно-правові акти між Україною та цією державою, згідно з якими Україна визнає судимості осіб на території іншої країни, і помилово зазначають у вироку про наявність в особи судимості.

Після викладення даних про особу підсудного необхідно послатися на кримінальний закон, що передбачає відповідальність за злочин, у вчиненні якого його було обвинувачено, із зазначенням частини чи пункту відповідної статті. Коли у справі притягнуто до кримінальної відповідальності кількох осіб, які обвинувачуються у вчиненні одного й того ж злочину, деякі суди з метою уникнення повторень після викладення даних про особу кожного з підсудних вказують, що їх усіх обвинувачено за одним і тим же законом.

Деякі суди при зміні обвинувачення прокурором у суді згідно зі ст. 277 КПК у вступній частині вироку вказують не статтю, відповідно до якої прокурор змінив обвинувачення, а ту статтю КК, за якою особі було пред'явлено обвинувачення органом досудового слідства.

Трапляється, що судді у випадку, коли особа обвинувачується у готуванні чи замаху на злочин (ст. 15 КК) або у співучасті в злочині (ст. 27 КК), зазначають, що особа обвинувачується, наприклад, за ст. 15 і через тире — за статтею КК, яка передбачає відповідальність за конкретний злочин («за ст. 15 — ч. 2 ст. 200 КК»). У таких випадках правильним є зазначення статей у переліку через кому.

Мотивувальна частина обвинувального вироку згідно зі ст. 334 КПК має містити чітке формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину, форми вини і мотивів злочину. Але мають місце випадки викладення на початку мотивувальної частини вироку не того обвинувачення, що визнане судом доведеним.

Так, 25 червня 2003 р. Апеляційний суд м. Києва скасував вирок Подільського районного суду м. Києва щодо Л., засудженого за ч. 1 ст. 186 КК, у зв'язку з тим, що суд у мотивувальній частині вироку на порушення вимог ст. 334 КПК виклав те обвинувачення, яке було пред'явлено Л. органами досудового слідства за ч. 1 ст. 187 КПК, а не формулювання обвинувачення за ч. 1 ст. 186 КК, визнане судом доведеним.

Іноді суд замість формулювання доведеного обвинувачення дослівно переносить у мотивувальну частину вироку зміст обвинувального висновку.

Обвинувачення слід формулювати так, щоб не було упущено жодної з наведених у ч. 1 ст. 334 КПК істотних обставин вчинення злочину і водночас без зазначення фактів, які не мають правового значення у справі та є зайвими подробицями.

Так, Оболонський районний суд м. Києва вироком від 4 березня 2002 р. за ч. 2 ст. 190 КК засудив Г., яка

отримала право на майно (квартиру) шляхом обману та зловживанням довірою. Незважаючи на те, що ця справа одноепізодна, обставини, за яких вчинено злочин, викладено на шести аркушах із зайвою деталізацією дій не лише підсудної, а й потерпілою.

Але іноді у формулювання обвинувачення не вносяться важливі обставини, що уточнюють місце, час, спосіб, мету і мотиви вчинення злочину, його наслідки. Такі недоліки можуть призвести до скасування вироку.

Коли у вчиненні злочину брали участь декілька осіб, обвинувачення слід формулювати таким чином, щоб була зрозуміла роль кожного зі співучасників у вчиненні злочину, форма його співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), які конкретно дії він вчинив, а також були наведені обставини, що визначають ступінь вини кожного зі співучасників. Якщо до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які визнаються винними у багатьох епізодах злочинної діяльності, формулювання доведеного обвинувачення доцільно викласти не окремо щодо кожного з підсудних, а за епізодами злочинної діяльності, зазначаючи роль усіх співучасників у кожному з них.

Відповідно до ст. 275 КПК розгляд справи в суді відбувається тільки щодо обвинувачених і лише в межах пред'явленого їм обвинувачення. Однак мають місце випадки порушення зазначених вимог закону.

Наприклад, Апеляційний суд м. Києва 16 квітня 2002 р. розглянув справу щодо Ч. та інших, якому було пред'явлено обвинувачення у використанні ним підробленого паспорта, і його дії були кваліфіковані за ч. 2 ст. 194 КК 1960 р., але суд у мотивувальній частині вироку зазначив, що Ч. не тільки використав підроблений паспорт, а ще й сам підробив його, таким чином допустивши порушення вимог ст. 275 КПК, оскільки вийшов за межі пред'явленого Ч. обвинувачення. Більше того, у цій частині вироку суд зазначив, що Ч. повинен нести відповідальність за частинами 1 та 3 ст. 358 КК, а в резолютивній частині вироку вказав, що його засуджено за вчинення злочину, відповідальність за який передбачена ч. 3 ст. 358 КК.

При зміні обвинувачення у суді на підставі ст. 277 КПК суд повинен викласти на початку мотивувальної частини вироку формулювання зміненого обвинувачення.

Формулювання обвинувачення, що визнане судом доведеним, необхідно викладати у ствердній формі, зазначаючи, хто, де, коли, яким способом та з яких мотивів і які дії вчинив, які наслідки від цього настали. При цьому у вироку не вказується, яке обвинувачення було пред'явлено підсудному (чи він обвинувачується) у вчиненні злочину. З викладу пред'явленого обвинувачення потрібно починати лише мотивувальну частину виправдувального вироку чи ухвалу (постанову) про повернення справи на додаткове розслідування.

У деяких випадках, формулюючи обвинувачення, суди зазначають у мотивувальній частині вироку прізвище особи, справу щодо якої виділено в окреме провадження у зв'язку з її розшуком тощо. Але виходячи з принципу презумпції невинуватості в обвинувальному вироку не слід вказувати конкретні прізвища осіб, вину яких не доведено.

Відповідно до п. 15 постанови Пленуму 1990 р. № 5 судам необхідно мати на увазі, що формулювання недоведеної частини пред'явленого підсудному обвинувачення з наведенням підстав, з яких воно визнане недоведеним, повинно бути викладено після доказів, якими обгрунтовано доведену частину обвинувачення.

Згідно із зазначеною постановою Пленуму обвинувачення має бути обгрунтовано конкретними доказами, за кожним епізодом, визнаним судом доведеним. Суду належить дати аналіз усіх зібраних у справі доказів, тобто всіх фактичних даних, які містяться в показаннях свідків, потерпілих, підсудних, у висновку експерта та інших джерелах доказів, які підтверджують чи спростовують обвинувачення, не обмежуючись лише зазначенням прізвища свідка, потерпілого або назви проведеної експертизи. З показань підсудного, потерпілого, свідка у вирокі слід наводити лише ті, в яких йдеться про фактичні дані, що стосуються доказуваної обставини. В основу вирокі можуть бути покладені лише достовірні докази, досліджені у судовому засіданні.

Керуючись законом, суд повинен дати остаточну оцінку доказам щодо їх стосовності, допустимості, достовірності та достатності для вирішення питань, зазначених у ст. 324 КПК, котрі вирішуються судом при постановленні вирокі. Висновки суду щодо оцінки доказів належить викласти у вирокі в точних і категоричних судженнях, які б виключали сумніви з приводу достовірності того чи іншого доказу. Прийняття одних і відхилення інших доказів судом повинно бути обов'язково мотивованим у вирокі.

На порушення вимог ст. 334 КПК деякі суди не наводять доказів, на яких ґрунтується висновок про доведеність обвинувачення, або ж обмежуються перерахуванням доказів, не аналізуючи їх.

Інколи суди, викладаючи у вирокі як докази показання підсудних, потерпілих, свідків, наводять усі показання цих осіб, а не тільки ті, що мають значення у справі, у зв'язку з чим вирок перетворюється на повторення протоколу судового засідання, є складним для сприйняття, що погіршує якість судового документа. Допитавши свідків, деякі судді викладають їх показання дослівно — як у протоколі судового засідання, хоча доцільно викладати їх узагальнюючий зміст, що підтверджує ту чи іншу обставину, яка має значення у справі, сформулювати діловою, юридичною мовою та зазначити, що «обставина підтверджується».

Згідно з ч. 3 ст. 62 Конституції обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. У зв'язку з цим у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» роз'яснено, що судам при розгляді кожної справи необхідно перевіряти, чи були докази, якими органи досудового слідства обгрунтовують висновки про винність особи у вчиненні злочину, одержані відповідно до норм КПК. Якщо суд встановить, що ті чи інші докази були одержані незаконним шляхом, то суди повинні визнавати їх недопустимими і не враховувати при обгрунтуванні обвинувального вирокі. Проте трапляється, що суди не досліджують інших доказів і постановляють вирок тільки на пока-

заннях підсудного, зазначаючи загальною фразою, що вони «нічим не спростовані».

Визнаючи підсудного винним у замаху на вчинення злочину, суди не в усіх випадках вказують причини, з яких злочин не доведено до кінця, а крім того, не завжди враховують, що згідно з частинами 2, 3 ст. 15 КК замах на злочин є двох видів — закінчений та незакінчений, допускають помилки та плутають ці поняття при формулюванні обвинувачення.

Згідно з частинами 3, 4 і 5 ст. 299 КПК при визначенні обсягу доказів, що підлягають дослідженню, суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспоруються. При цьому суд повинен з'ясувати, чи правильно розуміють підсудний та інші учасники судового розгляду зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності та істинності їх позиції, а також роз'яснює їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оспорювати ці фактичні обставини справи та розмір цивільного позову в апеляційному порядку. Якщо для вирішення питання щодо обсягу доказів, які досліджуватимуться, необхідно допитати підсудного, суд вирішує його після допиту підсудного. Допит підсудного, якщо тільки він не відмовляється від дачі показань, провадиться обов'язково. Але у деяких випадках суди порушують вимоги зазначеної норми закону і розглядають справу без допиту підсудного.

Так, під час розгляду апеляцій на вирок Деснянського районного суду м. Києва щодо засудженого Б. та інших встановлено, що суд на підставі ч. 3 ст. 299 КПК визнав недоцільним дослідження доказів щодо обставин справи, які ніким не оспорювалися. При цьому суд повинен був обов'язково допитати підсудних, які не відмовлялися давати показання, та безпосередньо у них з'ясувати обставини вчинення злочину. Однак суд постановив вирок без допиту підсудних, не дослідивши докази у справі, що Апеляційний суд м. Києва визнав істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону. Зазначена підстава, а також деякі інші стали причиною скасування вирокі.

При проведенні відповідно до ч. 3 ст. 299 КПК так званого скороченого судового слідства суди по-різному формулюють мотивувальну частину вирокі. Так, деякі суди обгрунтовують вирок лише показаннями підсудного, який визнав себе винним у суді, інші — посилаються як на показання підсудного, так і на те, що обвинувачення доведено матеріалами кримінальної справи, а є й такі, що наводять усі докази, котрі містяться в обвинувальному висновку, але які не досліджувалися в судовому засіданні, або ж їх оголошують у судовому засіданні, що відображається у протоколі.

Правильною слід визнати практику тих судів, які, у разі застосування положень ч. 3 ст. 299 КПК, обгрунтовують свої висновки лише доказами, що досліджувались у судовому засіданні (відповідно до ст. 323 КПК), із зазначенням, що показання підсудного відповідають фактичним обставинам справи і ним не оспоруються.

За даними матеріалів судової практики, у більшості випадків скорочений обсяг дослідження доказів полягає

в тому, що суди визнають недоцільним допит свідків у справі, обов'язково досліджуючи інші письмові докази. Але у деяких справах не досліджуються дані, що характеризують особу підсудного і які враховуються при обранні виду та міри покарання.

У п. 18 постанови Пленуму 1990 р. № 5 судам роз'яснено, що мотивування у вирокі висновків щодо кваліфікації злочину полягає у зіставленні ознак встановленого судом злочинного діяння та ознак злочину, відповідальність за який передбачена тією чи іншою статтею кримінального закону, його частиною або пунктом, і формулюванні висновку про їх відповідність. Однак суди іноді допускають спрощення при мотивуванні кваліфікації злочину і загальною фразою зазначають: «Враховуючи викладене, дії підсудного підлягають кваліфікації за статтею... КК», без наведення того, за якими ознаками злочину, або вказують, що «дії підсудного правильно кваліфіковані органом досудового слідства за статтею... КК України», але такі формулювання не відповідають вимогам закону.

При призначенні кримінального покарання суди крім вимог, передбачених ст. 65 КК, ч. 2 ст. 334 КПК, повинні керуватися роз'ясненнями постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (далі — постанова Пленуму 2003 р. № 7). Виходячи зі змісту п. 19 постанови Пленуму 1990 р. № 5 та п. 2 постанови Пленуму 2003 р. № 7 суд зобов'язаний мотивувати свої висновки з усіх питань, пов'язаних із призначенням покарання.

Деякі судді, мотивуючи призначення покарання, зайве вказують, що враховано «ступінь і суспільну небезпеку вчиненого злочину», хоча ст. 65 КК передбачено, що суди при призначенні покарання повинні врахувати ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Суди інколи не розмежують і не зазначають у вироках окремо обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання, а тільки перераховують їх усі разом. Деякі суди у вироках не розкривають, які саме дані про особу засудженого враховуються при призначенні покарання, а оцінку цих даних формулюють реченням: «Суд враховує дані про особу підсудного». Але відповідно до п. 4 постанови Пленуму 2003 р. № 7 встановлення пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин має значення для правильного його призначення, тому судам необхідно всебічно досліджувати матеріали справи щодо наявності таких обставин і наводити у вирокі мотиви прийнятого рішення.

Наведений у ч. 1 ст. 66 КК перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним. Проте визнання обставини такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване у вирокі.

Відповідно до ч. 2 ст. 334 КПК суд зобов'язаний мотивувати призначення покарання у виді позбавлення волі, якщо санкція кримінального закону передбачає й інші покарання, не пов'язані з позбавленням волі; звільнення від відбування покарання з випробуванням; призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК, або перехід до іншого — більш м'якого основного виду покарання, не зазначеного в санкції статті за цей

злочин; звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, та у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Проте деякі місцеві суди не дотримуються зазначених вимог закону та належним чином не мотивують призначене засудженим покарання, а апеляційні суди не завжди виправляють ці помилки.

Суди не завжди враховують, що перелік обставин, передбачених ст. 67 КК, є вичерпним, і неправильно визнають обтяжуючими ті обставини, які не передбачені цією статтею, зокрема, що підсудний не визнав своєї вини, не розкався, не відшкодував завдану злочинном шкоду тощо. Деякі суди до обтяжуючих обставин зараховують ознаки злочину, за який засуджується особа, але відповідно до ч. 4 ст. 67 КК, якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

З цих підстав Апеляційний суд Одеської області змінив вирок Тарутинського районного суду Одеської області від 5 березня 2003 р. щодо Г. та С., засуджених за ч. 2 ст. 309 КК на три роки позбавлення волі, виключивши з мотивувальної частини вироку щодо обох засуджених посилання суду як на обтяжуючу покарання обставину «попередню змову групою осіб», а щодо С. — і про «вчинення злочину повторно».

Відповідно до ч. 2 ст. 334 КПК суд повинен належним чином мотивувати звільнення від відбування покарання особи з випробуванням, беручи до уваги вимоги ст. 75 КК. Проте мають місце випадки неналежного мотивування висновків щодо застосування зазначеної статті.

Згідно з ч. 5 ст. 334 КПК у вирокі судам також необхідно мотивувати вирішення цивільного позову в кримінальній справі, керуючись при цьому статтями 28, 328 КПК, відповідними нормами Цивільного процесуального кодексу України та роз'ясненнями, що містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. № 3 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» (зі змінами, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. № 13 та від 3 грудня 1997 р. № 12; далі — постанова Пленуму 1989 р. № 3). Але деякі судді в мотивувальній частині вироку при задоволенні цивільного позову не мотивують своїх висновків щодо розміру сум, які підлягають стягненню, та щодо визначення осіб, які повинні відшкодувати завдану шкоду.

Так, Довгінцівський районний суд м. Кривого Рогу у вирокі від 10 грудня 2001 р. при вирішенні позову потерпілого С. допустив помилку. У мотивувальній частині вироку суд зазначив, що цивільний позов підлягає частковому задоволенню, але не мотивував, у якій частині та чому, і стягнув суму на відшкодування заподіяної шкоди лише з одного Б., засудженого за ч. 2 ст. 206 КК 1960 р., хоча визнав, що шкоду С. було за-

вдано спільними діями обох засуджених (цим вироком засуджено також К. за ч. 1 ст. 296 КК 2001 р.), чим порушив вимоги ст. 28 КПК. У зв'язку з цим ухвалою Верховного Суду України від 25 лютого 2003 р. зазначений вирок у частині вирішення цивільного позову було скасовано з направленням справи на новий судовий розгляд у порядку цивільного судочинства.

Мають місце випадки, коли суди зменшують розмір матеріальної та моральної шкоди і частково задовольняють позови потерпілих, не мотивуючи таке рішення.

Деякі суди без наведення мотивів залишають цивільні позови без розгляду. Однак судам необхідно враховувати роз'яснення, дане у п. 3 постанови Пленуму 1989 р. № 3, про те, що згідно зі статтями 291 і 328 КПК цивільний позов при постановленні вироку може бути залишено без розгляду лише у разі виправдання підсудного за відсутністю складу злочину або неявки цивільного позивача чи його представника у судові засідання. Суд першої інстанції не вправі передавати вирішення питання про розмір цивільного позову на розгляд у порядку цивільного судочинства, оскільки положеннями КПК це не передбачено.

У резолютивній частині вироку суд підсумовує те, що викладено в його мотивувальній частині.

Перехід у вироку від мотивувальної до резолютивної частини слід зазначати словом «засудив», але деякі судді вживають слово «присудив», що не можна вважати правильним.

Відповідно до ч. 1 ст. 335 КПК у резолютивній частині обвинувального вироку мають бути зазначені: прізвище, ім'я та по батькові підсудного; кримінальний закон, за яким підсудного визнано винним; покарання, призначене підсудному за кожним з обвинувачень, що визнані судом доведеними; остаточна міра покарання, обрана судом; початок строку відбуття покарання; тривалість іспитового строку, якщо застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; рішення про цивільний позов; рішення про речові докази і судові витрати; рішення про залік попереднього ув'язнення; рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили і вказівка про порядок і строк оскарження вироку.

Мають місце випадки, коли міра покарання особам, засудженим за одним вироком, не була зазначена кожному окремо і, крім того, не було вказано частину статті, за якою вони засуджені.

Деякі суди при призначенні покарання особі згідно зі ст. 70 КК за сукупністю злочинів не вказують, яким шляхом (поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання) це покарання призначене. Трапляється, що суди при призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів помилково зазначають — «за сукупністю вироків».

Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови Пленуму 2003 р. № 7 роз'яснив, що суд може призначити особі, винній у вчиненні декількох злочинів, більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожний злочин або тільки за один із них і остаточного визначити покарання за правилами ст. 70 КК. Застосування положень ст. 69 КК щодо покаран-

ня, призначеного за сукупністю злочинів чи сукупністю вироків, є неприпустимим.

Суди у резолютивній частині вироку не завжди посилаються на ст. 76 КК і, відповідно, не покладають на засудженого передбачені цією статтею обов'язки або ж покладають на засуджених певні обов'язки, але при цьому не посилаються на ст. 76 КК. Усупереч вимогам ч. 1 ст. 59 КК судді по-різному формулюють додаткове покарання у виді конфіскації майна — не досить конкретно, без вказівки на його обсяг. Але у п. 19 постанови Пленуму 2003 р. № 7 роз'яснено, що у вироку має бути зазначено, конфіскується все майно чи його частина, оскільки неконкретне визначення цього додаткового покарання може викликати сумніви щодо його правильності та унеможливити виконання вироку в частині конфіскації майна.

У деяких випадках суди допускають порушення вимог ст. 77 КК, згідно з якою призначаючи особі додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд повинен вказати у вироку ті конкретні посади або конкретний вид діяльності, права обіймати чи займатися якими вона позбавляється.

При вчиненні злочину кількома особами потерпілій пред'являє позов до підсудних, які визнані співвинувачами у вчиненні злочину, і тому повинні нести матеріальну відповідальність у солідарному порядку, що суди не завжди враховують. Деякі суди, задовольняючи цивільні позови, в резолютивній частині вироку не зазначають, з кого саме необхідно провадити стягнення і в який спосіб — солідарно чи в частках.

Усупереч вимогам ч. 1 ст. 335 КПК деякі судді в резолютивній частині вироку не вказують свого рішення щодо речових доказів.

Згідно з ч. 2 ст. 93 КПК при визнанні підсудного винним суд постановляє стягнути з нього судові витрати. У тому випадку, коли винними буде визнано декількох осіб, суд постановляє, в якому розмірі мають бути стягнені витрати із кожного з них, враховуючи при цьому ступінь вини та майновий стан засуджених. Але мають місце випадки, коли суди постановляють стягнути судові витрати із засуджених без урахування зазначених вимог, тобто солідарно.

Додержання вимог ст. 335 КПК при складанні резолютивної частини вироку є необхідною умовою для забезпечення подальшого його виконання, уникнення необгрунтованої тяганини під час виконання вироку та звернення до суду зацікавлених осіб для вирішення питання в порядку, передбаченому ст. 409 КПК.

Питання про всякого роду сумніви і суперечності, що виникають під час виконання вироку, вирішуються відповідно до ст. 409 КПК із додержанням вимог ст. 411 КПК.

Оскільки не всі суди правильно визначають коло питань, які можуть бути вирішені в такому порядку, і у зв'язку з цим допускають порушення закону, необхідно враховувати роз'яснення, дані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних із виконанням вироків» (зі змінами, внесе-

ними постановами від 4 червня 1993 р. № 3, від 13 січня 1995 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12; далі — постановою Пленуму 1990 р. № 11) у частині, що не суперечить чинному законодавству. Крім того, зазначені питання вирішуються на підставі ст. 28 Закону и від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження»: якщо резолютивна частина рішення, викладена у виконавчому документі, є незрозумілою, державний виконавець має право звернутися до суду про роз'яснення відповідного рішення чи змісту документа.

Практика розгляду кримінальних справ в апеляційному порядку свідчить, що апеляційні суди усувають допущені місцевими судами помилки та порушення закону, постановляючи законні та обгрунтовані судові рішення, але водночас щодо змісту деяких судових рішень апеляційних судів теж виникають зауваження.

Ухвала апеляційної інстанції має бути законною і обгрунтованою, що досягається правильністю та повнотою мотивованих відповідей на порушені в апеляції питання, а за формою і змістом — відповідати вимогам закону.

Зміст ухвали апеляційного суду передбачено у ст. 377 КПК, згідно з якою ухвала складається зі вступної (пункти 1—3), описово-мотивувальної (пункти 4—8) і резолютивної (п. 9) частин.

Поширеними помилками, яких припускаються апеляційні суди у вступній частині ухвал, є зазначення судимостей без урахування, що вони були зняті чи погашені в установленому законом порядку. У деяких ухвалях не вказується міра покарання, призначена засудженому за кожний злочин, а лише зроблено посилання на призначення покарання на підставі статей 70, 71 КК. В описово-мотивувальній частині ухвал не завжди чітко викладається суть апеляції.

В ухвалі апеляційної інстанції повинні бути наведені мотиви, покладені в основу прийнятого рішення, та посилання на закони, якими керувався апеляційний суд. Мотивувальна частина має містити відповідь на питання про те, підлягає апеляція задоволенню, а вирок суду першої інстанції — скасуванню або зміні чи ні. При залишенні апеляції без задоволення в ухвалі апеляційного суду потрібно зазначити підстави, через які апеляцію визнано необгрунтованою, при скасуванні або зміні вироку (постанови) — які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення або необгрунтованість вироку (постанови). Повертаючи справу на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд, апеляційний суд повинен зазначити в ухвалі обставини, які належить з'ясувати. Водночас суд може вказати, які слідчі дії для з'ясування цих обставин необхідно виконати.

Іноді в ухвалях зазначається про істотне порушення місцевим судом вимог кримінально-процесуального закону, але зміст цих порушень не розкривається або ж ухвала не містить конкретних відповідей на доводи апеляції про такі істотні порушення, тільки вказується, що порушень, які тягнуть скасування вироку, не встановлено.

Деякі апеляційні суди, пом'якшуючи покарання, визнають пом'якшуючими такі обставини, що не

впливають з матеріалів справи; а визнавши неправильним висновок суду першої інстанції про наявність обставин, що обтяжують покарання, не завжди обговорюють питання про пом'якшення покарання засудженому.

Непоодинокими є випадки, коли, скасовуючи застосоване до засудженого примусове лікування, апеляційний суд в ухвалі не наводить обгрунтування такого рішення.

Істотні порушення, що допускаються апеляційними судами при складенні описово-мотивувальної частини ухвал, призводять до їх скасування.

Наприклад, Апеляційний суд Львівської області під час розгляду справи щодо О. (засудженого за ст. 23 КК) за апеляцією потерпілого в ухвалі від 17 вересня 2002 р. коротко зазначив, що апеляція потерпілого задоволенню не підлягає, та послався лише на окремі докази. Суті ж усіх наведених в апеляції доводів апеляційний суд в ухвалі не виклав, ретельно їх не перевірів та належним чином не проаналізував, відповіді на них не дав і свого рішення про залишення апеляції без задоволення докладно не мотивував. Оскільки ухвала апеляційного суду не відповідала вимогам кримінально-процесуального закону, Верховний Суд України її скасував з направленням справи на новий апеляційний розгляд.

Згідно зі ст. 365 КПК вирок суду першої інстанції перевіряється апеляційним судом у межах апеляції. Але мали місце випадки, коли суд виходив за межі апеляції.

Так, Верховний Суд України 3 липня 2003 р. з поверненням справи на новий апеляційний розгляд скасував ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 20 грудня 2002 р. про направлення справи на додаткове розслідування щодо К. (засудженої за ч. 1 ст. 213 КК). Як вбачається з матеріалів справи, предметом апеляції була скарга захисника засудженої К., в якій порушувалося питання про пом'якшення їй покарання. Тому, скасовуючи вирок Синельниківського міського суду з направленням справи на додаткове розслідування з тих мотивів, що під час проведення досудового слідства була порушена підслідність справ, апеляційний суд вийшов за межі апеляції.

Адміністративні справи

Згідно з вимогами ст. 283 КпАП постанова судді у справі про адміністративне правопорушення повинна містити: найменування суду та прізвище й ініціали судді, який виніс постанову, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; викладення обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення.

Однак судді місцевих судів при винесенні постанов у справах про адміністративні правопорушення не завжди дотримуються зазначених вимог закону. Часто ці порушення зумовлені тим, що справи розглядаються за відсутності осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, оскільки вони з

різних причин не з'являються до суду. Трапляється, що правопорушників належним чином не повідомляють про місце і час розгляду справи судом. Тому суд не має можливості в судовому засіданні уточнити дані про особу правопорушника, правильно встановити фактичні обставини справи, а потім дати правильну юридичну кваліфікацію вчиненого винним адміністративного правопорушення.

Постанова судді про визнання особи винною у вчиненні адміністративного правопорушення має бути обґрунтована достатніми і незаперечними доказами (сукупність даних протоколу про адміністративне правопорушення, пояснення особи, яка притягається до відповідальності, свідків, висновки експерта, речові докази тощо). Але в багатьох випадках у постановках не наводяться пояснення і ставлення до вчиненого правопорушення особи, яка притягається до відповідальності, пояснення свідків та інші докази вини правопорушника, міркування і мотивовані висновки суду, а лише одним реченням зазначаються ознаки правопорушення.

У деяких постановках на підтвердження вчинення правопорушення суд посилається тільки на протокол про адміністративне правопорушення чи на те, що обставини вчинення правопорушення підтверджуються матеріалами справи, у той час як у них наявний один протокол.

Іноколи у постановках суди посилаються на докази, що оформлені з порушенням визначеного законом порядку. Зокрема, працівники органів внутрішніх справ, які складають протоколи у справах про порушення Правил дорожнього руху (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306), не додержуються вимог ст. 256 КпАП щодо змісту протоколу про адміністративне правопорушення: невірно зазначають (або взагалі не зазначають) місце, час та обставини вчинення адміністративного правопорушення, не вказують адреси свідків і потерпілих та інші відомості, необхідні для вирішення справи, допускають інші недоліки. А судді у постановках також допускають помилки, повторюючи зміст такого протоколу або посилаючись на нього як на доказ.

Так, голова Апеляційного суду м. Києва скасував постанову Солом'янського районного суду м. Києва від 1 серпня 2002 р. про притягнення Н. до адміністративної відповідальності за ст. 124 КпАП у зв'язку з тим, що місцевий суд на підтвердження його вини послався на протокол про адміністративне правопорушення, який не відповідає вимогам ст. 256 КпАП, оскільки не містить пояснень порушника (у протоколі є відмітка про те, що пояснення містяться на окремому аркуші, однак цей аркуш у матеріалах справи відсутній); не зазначені прізвища й адреси свідків і потерпілих; протокол не підписаний самим Н. Крім того, у протоколі немає відмітки про роз'яснення порушникові його прав і обов'язків, передбачених ст. 268 КпАП. Постанова про відмову в порушенні кримінальної справи за фактом дорожньо-транспортної пригоди не затверджена начальником

відповідного відділу міліції; у справі немає даних про направлення копій постанов Н. та інших зацікавленим особам, а також про те, що його було повідомлено про час і місце розгляду справи; справу розглянуто за відсутності правопорушника. Інші докази, передбачені ст. 251 КпАП, у постанові не наведені і в матеріалах справи відсутні.

У деяких постановках про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порушення Правил дорожнього руху не зазначалися пункти цих Правил. Вимога ст. 283 КпАП щодо обов'язкового зазначення у постанові нормативного акта, що передбачає відповідальність за таке адміністративне правопорушення, спрямована на забезпечення законності рішень, які приймаються, та виключає двозначність тлумачення складу адміністративного діяння, за вчинення якого на винну особу накладається адміністративне стягнення. Але іноді при викладенні резолютивної частини постанови судді не вказують статтю КпАП, за якою правопорушника притягнуто до адміністративної відповідальності.

Висновки суду у деяких постановках істотно суперечать постановленому у справі рішенням, що є неприпустимим.

Ось показовий приклад. Постановою Котовського міського суду Одеської області від 31 січня 2003 р. закрито провадження у справі щодо М. (справа за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 116 Митного кодексу України). Скасовуючи цю постанову, Голова Верховного Суду України зазначив, що суд у постанові вказав, що М. перетнув державний кордон України поза пунктом пропуску через державний кордон України, однак закрити провадження у справі за відсутністю події адміністративного правопорушення.

Згідно з ч. 4 ст. 283 КпАП у резолютивній частині постанови у справах про адміністративні правопорушення крім прийнятого рішення має бути зазначено, як вирішено питання про вилучення речей чи документів. Але у постановках про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу з конфіскацією предмета правопорушення судді не завжди вказують вартість предмета, яку слід стягнути в разі його відсутності. Таке викладення резолютивної частини постанови у подальшому створює труднощі під час її виконання.

Стан якості складення й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення було проаналізовано з метою вдосконалення діяльності судів та усунення причин порушення законодавства при постановленні судових рішень, утвердження принципу їх законності та остаточності. Апеляційним судам доцільно постійно провадити навчання суддів місцевих і апеляційних судів та організовувати семінарські заняття з метою вдосконалення складення й оформлення судових рішень, поліпшення їх якості.

Судова палата у кримінальних справах
Верховного Суду України

Управління узагальнення судової практики та аналітичної
роботи з питань застосування законодавства
Верховного Суду України

Аналіз розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями (за даними судової статистики) *

Організована злочинність — одне з найбільш деструктивних явищ, що негативно впливають на соціальний, економічний і культурний розвиток будь-якої країни, втягуючи у свою орбіту різні прошарки населення. Це, зокрема, стосується України, в якій зараз відбувається реформування та розбудова державно-правової системи. Несформованість такої системи є сприятливою умовою для організованої злочинності та загрожує її проникненням практично в усі сфери суспільних відносин, галузі господарювання та управління. За своєю суттю — це надзвичайно негативне нове явище, котре виникло у процесі розвитку самої злочинності.

Криміногенна ситуація в Україні протягом останніх років залишається складною. На це впливають як економічні, так і соціальні, політичні, правові чинники. Тому, враховуючи гостроту і складність проблеми боротьби з організованою злочинністю, у державі, починаючи з 1993 р., було прийнято низку важливих нормативних актів, спрямованих на поліпшення криміногенної ситуації в суспільстві та підвищення ефективності протидії організованій злочинній діяльності (зокрема, Закон від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Указ Президента України від 6 лютого 2003 р. № 84/2003 «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією») та створено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України. Аналізуючи зміст цих документів, можна дійти висновку, що в Україні вже створено належну правову та організаційну основу державного впливу на організовану злочинність.

Однак, враховуючи реальний стан справ, що існує у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією, та з метою ефективнішого забезпечення захисту громадян від злочинних посягань, запобігання завданню шкоди державі й суспільству від дій правопорушників, Указом Президента України від 9 лютого 2004 р. № 175/2004 затверджено Заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції. Зокрема, у розд. XV зазначених Заходів рекомендовано Верховному Суду України проаналізувати причини затягування розгляду кримінальних справ про організовані злочинні групи.

Верховний Суд України разом з апеляційними та місцевими судами постійно здійснюють аналіз судової практики щодо розгляду справ про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями.

Так, у 2004 р. було проаналізовано статистичні дані щодо розгляду судами кримінальних справ цієї кате-

горії. Відповідно до цих даних відбулося помітне зменшення у 2003 р. на 4,8 % кількості виявлених злочинів, вчинених організованими групами або злочинними організаціями. Водночас у цьому ж році кількість таких справ, що перебували у провадженні судів, зросла на 8,2 %. За даними Державної судової адміністрації України, кількість кримінальних справ зазначеної категорії, що перебували на розгляді судів першої інстанції, збільшилася до 841 [777]¹. Найбільше їх перебувало на розгляді в судах областей: Дніпропетровської — 138, Донецької — 101, Харківської — 78, Запорізької — 63.

Провадження закінчено у 484 справах, або 57,6 % [487, або 62,7 %] від числа справ, що перебували на розгляді. Зокрема, збільшилася кількість справ про злочини, вчинені організованими групами, в Автономній Республіці Крим — до 36 [30] та в областях: Полтавській — до 32 [23], Запорізькій — до 32 [17].

3 постановленням вироку суди розглянули 391 справу, що на 3% менше, або 80,8 % [403, або 82,8 %] від закінчених проваджень. Закрито провадження у 7 справах стосовно 57 осіб.

Усього на кінець року в судах залишилися нерозглянутими по першій інстанції 357 справ про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями, їх питома вага становила 42,4 % [37,3 %] серед справ, що перебували на розгляді судів. У тому числі не розглянуто 340 справ, або 41,7 % про злочини, вчинені організованими групами. На кінець року, зокрема, не було розглянуто справ цієї категорії судами областей: Тернопільської — 6 справ з 10 (що перебували на розгляді), Одеської — 13 з 23, Кіровоградської — 13 з 24 та м. Севастополя — 3 справи із 4.

У 3,6 раза збільшилася кількість справ про злочини, вчинені злочинними організаціями, що перебували на розгляді в судах — до 25 [7]. Закінчено провадження у 8 [5] справах, або 32 % від числа справ, що перебували на розгляді. З постановленням вироку розглянуто 6 [5] справ, або 75,0 % від закінчених проваджень. Одну справу було повернено прокурору в порядку ст. 249¹ Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК). Нерозглянутими залишилося 17 справ, або 68,0 % [2 справи, або 28,6 %] від тих, що перебували у провадженні (див. таблиця 1).

Не розглянуто у термін понад 6 місяців 92 справи, або 28,8 % [21,6 %] від числа справ, що перебували у залишку (без урахування справ із зупиненим

* Статистика опрацьована головним консультантом управління узагальнення судової практики та аналітичної роботи з питань застосування законодавства Верховного Суду України О.В. Метелешко.

¹ Тут і далі у квадратних дужках наведено дані за 2002 р.

Таблиця 1. Результати розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені у складі організованих груп або злочинних організацій у 2002—2003 рр.

Найменування показників	2002 р.			2003 р.			Динаміка, %	
	Злочини, вчинені у складі		Разом	Злочини, вчинені у складі		Разом		
	організованих груп	злочинних організацій		організованих груп	злочинних організацій			
Надійшло справ	494	3	497	528	23	551	+10,9	
Перебувало у провадженні справ	770	7	777	816	25	841	+8,2	
Кількість справ, провадження в яких закінчено, всього	482	5	487	476	8	484	-0,6	
Питома вага, %	62,6 *	71,4 *	62,7 *	58,3 *	32,0 *	57,6 *	-	
У тому числі з постановленням вироку	398	5	403	385	6	391	-3,0	
питома вага, %	82,6 **	-	82,8 **	80,9 **	75,0 **	80,8 **	-	
із закриттям справи	5	-	5	7	-	7	+40	
із застосуванням медичних заходів примусового характеру	2	-	2	-	-	-	-	
з поверненням на додаткове розслідування (статті 246, 281 КПК)	56	-	56	-	-	-	-	
з поверненням прокурору в порядку, передбаченому ст. 249 ¹ КПК	7	-	7	8	1	-	-	
Призначено до розгляду справ з порушенням строків, передбачених:	ст. 241 КПК	13	-	13	15	-	15	+15,4
	питома вага, %	2,7 **	-	2,7 **	3,1 **	-	3,1 **	
	ст. 256 КПК	31	1	32	33	-	33	+3,1
	питома вага, %	6,4 **	20,0 **	6,6 **	6,9 **	-	6,9 **	
Разом	44	1	45	48	-	48	+6,7	
Питома вага, %	9,1 **	20,0 **	9,2 **	10,1 **	-	9,9 **	-	
Залишок справ, не розглянутих на кінець звітного періоду, всього	288	2	290	340	17	357	+23,1	
Питома вага, %	37,4 *	28,6 *	37,3 *	41,7 *	68,0 *	42,4 *	-	
У тому числі справ, провадження в яких зупинено	31	-	31	37	1	38	+22,6	
у термін понад 6 місяців (без урахування справ, провадження в яких зупинено)	56	-	56	90	2	92	+64,3	
Засуджено осіб за вироками, що набрали і не набрали законної сили, всього	1 639	30	1 669	1686	16	1 702	+2,0	
Засуджено осіб за вироками, що набрали законної сили	1 036	8	1 044	1050	21	1 071	+2,6	
Суди постановили обвинувальні вироки щодо осіб, але не підтвердили вчинення злочину у складі організованої групи або злочинної організації	543	-	543	350	-	350	-35,5	
Суди визнали винними осіб у вчиненні злочинів у складі організованої групи або злочинної організації	1 096	30	1 126	1336	16	1 352	+21,1	
Виправдано осіб	6	-	6	-	-	-	-	
Кількість осіб, щодо яких справи закрито	32	-	32	57	-	57	+78,1	

* Відсоток від кількості справ, що перебували на розгляді.

** Відсоток від кількості справ, провадження в яких закінчено.

провадженням). Найбільше таких справ було в судах областей: Дніпропетровської — 22, Донецької — 16, Харківської — 10. Провадження у кримінальних справах здебільшого затягується не стільки через несвоєчасний їх розгляд суддями, скільки у зв'язку з невиконанням органами внутрішніх справ постанов суду про примусовий привід свідків, потерпілих та інших учасників судового процесу, недоставкою підсудних у судові засідання конвойною охороною, тривалим проведенням експертиз, нестачею коштів на матеріально-технічне забезпечення судів тощо.

На тривалість розгляду справ судами впливає специфіка і складність розгляду справ про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями, оскільки в одній справі притягається до відповідальності декілька осіб, а також неналежна якість проведення досудового слідства. Так, з порушенням строків, передбачених статтями 241, 256 КПК, призначено до розгляду 48 справ, або 9,9 % [45, або 9,2 %] від закінчених провадженням.

Відповідно до ст. 87¹ КПК на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи у суді першої інстанції при розгляді справи по суті чи в апеляційному суді, або за ініціативою суду повинно бути здійснено фіксування судового процесу технічними засобами. Згідно з п. 10 ст. 370 КПК до істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону належить нездійснення такого фіксування в передбачених цим Кодексом випадках, що може бути підставою для скасування вироку. Але відсутність у деяких судах відповідних засобів є причиною затягування розгляду справ. Про такі випадки повідомили суди Автономної Республіки Крим, Донецької, Кіровоградської та інших областей.

Порушення органами внутрішніх справ вимог п. 20 ст. 10 Закону від 20 грудня 1990 № 565-ХІІ «Про міліцію» щодо своєчасного конвоювання підсудних у судові засідання або невиконання ними постанов судів про привід свідків, потерпілих також є причиною порушення строків розгляду справ.

Наприклад, Кіровський районний суд м. Дніпропетровська неодноразово відкладав розгляд справи за обвинуваченням Д., Б., П. та інших у зв'язку з недоставкою підсудного в суд.

Відповідно до ч. 1 ст. 277 КПК прокурор вправі змінити пред'явлене особі обвинувачення. Ця обставина призводить до необхідності відкладати розгляд справи, що також негативно впливає на строки розгляду справ.

Так, Апеляційний суд Кіровоградської області розгляд справи за обвинуваченням К. та інших відкладав протягом 5 місяців у зв'язку із клопотанням прокурора про надання йому часу для складання постанови про зміну обвинувачення 14 підсудним.

Такі ж випадки затягування судових процесів мали місце і в інших областях.

Значно ускладнює роботу судів щодо своєчасного розгляду справ відсутність необхідної кількості залів для проведення судових засідань. Через це виникають черги для проведення судового процесу. Наприклад, у Залізничному районному суді м. Львова працює 11 суддів, а в наявності є тільки 3 зали судових засідань.

Незважаючи на велику кількість причин, які призводять до тягання у судовому розгляді справ, суди ще неналежним чином реагують на такі факти. Із повідомлень апеляційних судів вбачається, що окремі ухвали та постанови, спрямовані на усунення фактів тягання, у деяких судах виносилися лише в поодиноких випадках.

На строки розгляду судами справ значною мірою впливає якість проведеного досудового слідства. Але, як видно із матеріалів, наданих апеляційними судами, та даних судової статистики, якість розслідування справ про злочини, вчинені організованими групами, останнім часом не поліпшується. Навпаки, у 2003 р. на 6,3 % збільшилася кількість справ цієї категорії, повернених прокурорам на додаткове розслідування та у зв'язку з істотним порушенням положень статей 228—232 КПК. Так, у 2003 р. суди повернули для додаткового розслідування 67 справ щодо 319 осіб [63 справи щодо 276 осіб]. Ці дані свідчать про наявність проблем і у здійсненні прокурорського нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства, тому що недоліки досудового слідства не завжди усувають прокурори.

За вироками, що набрали і не набрали законної сили, засуджено 1702 особи [1669 осіб], котрі обвинувачувалися у вчиненні злочинів у складі організованих груп чи злочинних організацій. Із них 1352 особи, або 79,4% [1126 осіб, або 67,5 %] від числа засуджених, визнані судами винними у вчиненні злочинів у складі організованих груп чи злочинних організацій, а стосовно 350 осіб, або 20,6 % [543, або 32,5 %] постановлено обвинувальні вироки, але не підтверджено наявність організованої групи.

Минулого року якість розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами, характеризується такими даними. В апеляційному та касаційному порядку було скасовано і змінено вироки стосовно 145 осіб, або 8,6 % [97, або 5,9 %] від кількості тих, щодо яких постановлено вироки, із них в апеляційному порядку — 130, касаційному — 15.

В апеляційному порядку скасовано і змінено вироки місцевих судів щодо 130 осіб, або 8,7 % [73, або 5,2 %]. Найбільший відсоток переглянуто вироків, постановлених судами областей: Рівненської — 75,0 %, Чернігівської — 47,1 % та Хмельницької — 21,1 %.

Скасовано постановлені місцевими судами вироки щодо 53 осіб, або 3,1 % [36, або 2,2 %], із них в апеляційному порядку — 42, або 2,5 % [25, або 1,5 %] від постановлених і в касаційному — 11, або 0,7 % [11, або 0,7 %]. У тому числі із постановленням нового вироку в апеляційному порядку скасовано вироки щодо 16 осіб, або 38,1 % від скасованих, із них у зв'язку з необхідністю застосування: закону про більш тяжкий злочин чи збільшення обсягу обвинувачення — щодо 10 осіб, або 62,5 %; більш суворого покарання — щодо 6, або 37,5 %. Неповнота досудового та судового слідства залишається основною підставою для скасування вироків в апеляційному порядку. Так, із поверненням справи на додаткове розслідування скасовано вироки щодо 5 осіб, або 11,9 % [14, або 56,0 %] від усіх скасованих, а з направленням справи на новий судо-

вий розгляд — стосовно 24 осіб, що складає 57,1 % [10, або 40,0 %] від скасованих.

Апеляційні суди в цілому виконують свої процесуальні повноваження щодо перегляду постановлених місцевими судами вироків. Але викликає стурбованість робота окремих апеляційних судів.

Наприклад, Апеляційний суд Рівненської області скасував 16 вироків місцевих судів, або 66,7 % від числа постановлених (24 особи засуджено за вироками, що набрали і не набрали законної сили), з яких тільки 4 з постановленням нового вироку, проте 12 направлено на новий судовий розгляд. Апеляційний суд Дніпропетровської області не постановив жодного нового вироку, скасувавши вирок стосовно 5 осіб.

За касаційними скаргами, поданнями вироків перевірялися стосовно 265 [257] осіб. Щодо 250 [233] осіб касаційні скарги, касаційні подання залишено без задоволення, а вироків — без зміни.

У 2003 р. кількість засуджених за злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями, за вироками, що набрали законної сили, зростає до 1071 [1044], або на 2,6 %. Їх питома вага у загальній кількості засуджених залишилася на рівні попереднього року — 0,5 % (з них 21 особу засуджено за злочини, вчинені у складі злочинної організації).

Нині значно розширили поле своєї діяльності злочинні угруповання, що займаються наркобізнесом. На 62,5 % збільшилася як кількість засуджених за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин, так і кількість вчинених злочинів у сфері обігу наркотиків. Помітно зростає кількість засуджених за злочини у сфері господарської діяльності — до 73 [37] осіб, або на 97,3 %. Крім того, зростає у 2,7 раза (із 16 до 43 осіб) кількість засуджених за викрадення шляхом демонтажу та іншими засобами електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання; у 2,6 раза (з 30 до 77 осіб) — за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; на 1,3 % (з 225 до 228 осіб) — за розбійний напад. Але загалом відмічено зниження кількості засуджених за: контрабанду на 72,7 %, до 3 [11]; бандитизм — на 62,5 %, до 33 [88]; грабж — на 28,9 %, до 32 [45]; крадіжку — на 23,3 %, до 230 [300]; умисне вбивство — на 17,4 %, до 38 [46]; шахрайство — 5,1 %, до 74 [78]. Це сталося в основному у зв'язку зі зниженням рівня злочинності за цими видами злочинів (див. таблицю 2).

Зменшилася на 16,3 % кількість засуджених неповнолітніх за вчинення злочинів у складі організованої злочинної групи та злочинної організації. У 2003 р. вона становила 36 осіб [43 особи].

Організована злочинність набагато небезпечніша для суспільства, ніж загальнокримінальна, тому що у багатьох випадках пов'язана із вчиненням тяжких кримінальнокараних діянь, які поєднані із загибеллю людей чи завдають значні матеріальні збитки.

Нині в Україні вживається чимало заходів, спрямованих на боротьбу з організованою злочинністю, але це не означає, що таке негативне явище буде швидко подолане. Сподіваємося, що завдяки цим заходам буде краще нала-

Таблиця 2. Засуджено осіб за вчинення злочинів у складі організованих груп або злочинних організацій у 2002—2003 рр.

Вид злочину	Статті КК 2001 р.	Кількість засуджених осіб		Динаміка, %
		2002 р.	2003 р.	
Засуджено осіб за всі види злочинів, всього	—	1044	1071	+2,6
У тому числі за умисне вбивство	115 (93, 94) *	46	38	-17,4
крадіжку	185 (81, 140)	300	230	-23,3
грабж	186 (82, 141)	45	32	-28,9
розбійний напад	187 (86, 142)	225	228	+1,3
викрадення шляхом демонтажу та іншими засобами електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання	188	16	43	+168,8
вимагання	189 (86, 144)	47	20	-57,4
шахрайство	190 (83, 143)	78	74	-5,1
привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	191 (84)	30	77	+156,7
контрабанду	201 (70)	11	3	-72,7
бандитизм	257 (69)	88	33	-62,5
незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	307 (229)	56	91	+62,5
злочини у сфері господарської діяльності	199-235 (70, 79, 80 ¹ , 80 ¹¹ , 147, 148, 148 ²⁻⁶ , 153-153 ² , 155, 155 ¹⁵⁻¹⁷ , 156 ¹⁸⁻¹⁹)	37	73	+97,3

* У дужках зазначено статті КК 1960 р.

годжений контроль за криміногенною ситуацією, яка склалася в країні. Координація та взаємодія державних і правоохоронних органів, подальше впровадження реформ, спрямованих на посилення соціальної орієнтації, підвищення життєвого рівня громадян та скорочення значного розриву в їх прибутках, дадуть змогу зменшити масштаби діяльності організованої злочинності та позбавити її економічного підґрунтя.

Управління узагальнення судової практики та аналітичної роботи з питань застосування законодавства Верховного Суду України

Проблеми судово-правової реформи

Реформування судової влади в сучасних умовах

С.Г. Штогун,

голова Острозького районного суду Рівненської області,
викладач правничого факультету
Національного університету «Острозька академія»
та Академії суддів України

Розбудова України як правової держави і формування громадянського суспільства зумовили необхідність здійснення в Україні судово-правової реформи. Однак у суспільну свідомість усе наполегливіше впроваджується думка про те, що основне завдання цієї реформи полягає у піднесенні соціального престижу суду, в тому, щоб зробити його надійним гарантом захисту прав і свобод особи, забезпечити справедливе розв'язання конфліктних ситуацій, надати суду такого статусу, за якого він був би недосяжним для сторонніх втручань, незалежним і підкорявся одному лише закону.

Проте це далеко не єдине й не основне завдання при здійсненні судово-правової реформи; основним є створення судової влади, а це не є ідентичним реформуванню судової системи в цілому і, зокрема, суду як органу правосуддя. Шлях до незалежності суду пролягає через формування судової влади, яка становить єдине ціле як один із трьох видів влади.

Джерелом державної влади в демократичній країні є народ, а законодавець (парламент) як основний носій суверенної влади народу делегує судовій владі повноваження, що стосуються здійснення конституційного контролю та правосуддя. Таким чином, судова влада набуває самостійності і незалежності, у тому числі й від законодавчої влади.

Судова влада — це надання спеціальним органам держави — судам — повноважень вирішувати віднесені до їхньої компетенції питання, які виникають при застосуванні права, і здійснення цих повноважень шляхом конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства із дотриманням процесуальних форм як гарантії законності і справедливості прийнятих судами рішень.

Розмежовують чотири основних етапи процесу набуття судовою владою самостійності, який розпочався з часу утвердження державного суверенітету та незалежності України:

— набуття цією владою самостійного значення у структурі влади новоствореної держави;

— розвиток судової системи до прийняття Конституції України 1996 р.;

— подальше реформування судової системи у руслі реалізації положень чинної Конституції;

— збалансування судової системи на демократичних засадах.

Місце і роль судової влади в суспільстві дуже важливі, і хибним є твердження, що судова влада — це *третя* влада, оскільки незалежна судова влада може існувати у суспільстві лише за умови реального розподілу влади.

«Державна влада у нас одна. І судова гілка, як і обидві інші, — органічні та невід'ємні її складові. Тому зобов'язані діяти злагоджено й відповідально у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів, доповнюючи і підкріплюючи одна одну», — наголосує Президент України Л.Д. Кучма¹.

Україна, здобувши незалежність, проголосила намір створити демократичне суспільство та побудувати правову державу, в якій мають усебічно забезпечуватися права і свободи людини, і цей намір проголошено у Декларації про державний суверенітет України, в якій зазначено: «Державна влада в республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову».

Одним із нагальних завдань розвитку державності в Україні було і залишається подальше реформування судової системи, що передбачає становлення в Українській державі незалежної судової влади, діяльність якої має бути спрямована на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності у державі і повинна здійснюватися виключно засобами правового характеру.

Історія діяльності судових органів України була дуже непростю. В умовах політичного монополізму за радянських часів суди як складова частина системи державних органів виконували такі функції й у такій

¹ IV з'їзд суддів України: Документи і матеріали. — К., 1999. — С. 10.

формі, які законодавчо визначалися й регулювалися найвищими владними структурами держави.

Проголошення України суверенною, правовою, демократичною державою, здійснення багатьох заходів у цьому напрямі істотно змінили статус судів і суддів. У суспільстві все більше утверджується розуміння того, що рівень демократії визначається, зокрема, місцем суду в державі. Згідно з нормами Конституції, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Один із відомих в Російській імперії вчених професор М.М. Розін зазначав, що сила судової влади залежить від багатьох факторів, серед яких — чітка організація її здійснення, справжня довіра населення до її інститутів та органів, визнання населенням їх авторитету².

Забезпечити надійний захист прав та свобод людини і громадянина, як це передбачено Основним Законом України, може тільки судова система, яка діятиме виключно на засадах, визначених Конституцією, а саме: законності судових рішень, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, гласності судового процесу, додержання презумпції невинуватості тощо, а також незалежності і недоторканності суддів.

Особливої гостроти й актуальності реформування судової влади набуває на нинішньому етапі, коли наше суспільство намагається реформувати державне управління із президентсько-парламентського в парламентсько-президентське. З урахуванням цього слід по-новому підійти до становлення судової влади, взявши за основу такі демократичні принципи, як формування судової влади лише законодавчою владою; єдність судової влади; контроль законодавчої влади за діяльністю судової влади; управління системою судової влади лише вищими органами цієї ж влади; самостійність і незалежність; обмеження функцій держави судовою владою при здійсненні конституційного контролю та правосуддя. За такого реформування зміниться правова природа і виконавчої влади, тому що законодавча влада стає єдиним носієм влади, наданої їй волею народу, і делегує виконавчій владі свої повноваження — обирати Президента, затверджувати склад Кабінету Міністрів тощо. За таких обставин є неприпустимим будь-який вплив виконавчої влади на судову, зокрема й у питанні щодо призначення суддів.

«За демократичного режиму має бути рівновага між владою більшості та фундаментальними цінностями. Ця рівновага неможлива, якщо кожна з гілок влади діятиме відокремлено, без взаємодії з іншими гілками влади, а також без взаємного врівноваження і нагляду. Така ситуація в кінцевому підсумку може призвести до зосередження сили і влади в руках однієї з гілок влади», — слушно зазначає А. Барак³.

Особливо важливим є це положення для судової системи. Конституцією надано всі можливості для створення справді демократичної та незалежної судової системи, яка, в свою чергу, забезпечуватиме захист прав людини на державному рівні, тобто втілюватиме основний принцип будь-якої правової держави — верховенство права.

Реформувати судову систему і судочинство — далеко не проста й не швидкоплинна в часі справа, тим

більше з огляду на ті проблеми, які нині вирішуються у державі. Але орієнтири визначені в положенні Конституції, і поступово вони втілюються в життя. Актуальними є слова відомого юриста С.В. Ківалова: «Одним із найважливіших напрямів судової реформи, безумовно, є перебудова судової системи»⁴, оскільки судова система — це «лакмусовий папірець» при вирішенні питання, чи є держава правовою. Вимога реформування і зміцнення судової системи міститься і в документах, у яких визначено умови вступу України до Європейського Союзу.

Незважаючи на позитивну роль Закону «Про судоустрій України», прийнятого Верховною Радою України 7 лютого 2002 р. (№ 3018-III), за висновками експертів Ради Європи, ряд його положень не відповідають європейським стандартам у частині як побудови системи судів, так і організації судової влади; складові зазначеної системи дублюють одна одну, є нечіткими, занадто складними, розпорошеними по вертикалі й горизонталі і тому потребують вдосконалення.

Автор статті мав можливість на практиці ознайомитись із судовими системами Швейцарії, Австрії, Франції і порівняти їх із судовою системою України. Зокрема, не відповідає європейським стандартам чотирирівнева система судів; спірним є й окреме функціонування господарських судів при розгляді справ аналогічної категорії місцевими міжгалузевими судами, а також доцільність створення Апеляційного суду України за наявності апеляційних судів областей.

Оскільки завданням судової влади є здійснення правосуддя, яке в Україні відповідно до ст. 124 Конституції здійснюється виключно судами, дуже важливим є питання правового визначення організації та діяльності судової системи в цілому і її органів зокрема. І тому авторові незрозуміла позиція з цього приводу судді Верховного Суду України П.Ф. Карпечкіна: «Так звана мала судова реформа 26 червня 2001 р., коли Верховна Рада України внесла концептуальні зміни до Закону від 5 червня 1981 р. № 2022-X «Про судоустрій України», стала першим, але рішучим кроком щодо приведення національної судової системи у відповідність із чинною Конституцією України та найкращими взірцями моделей судоустрою в демократичних країнах світу»⁵. Про яке порівняння структури судової системи України з «найкращими взірцями моделей судоустрою в демократичних країнах світу» можна говорити? Для цього слід лише візуально порівняти схеми судоустрою України та США, Великобританії, Данії, Японії, Італії і можна зрозуміти, якого «монстра» судової системи ми намагаємося створити.

Судова система має бути простою, зрозумілою, доступною й ефективною, що сприятиме оптимальному розгляду справ судами всіх інстанцій.

На сьогодні в Концепції судово-правової реформи ми не бачимо чіткої моделі структури органів судової

² Див.: Розін М.М. Уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям. — Пг., 1916. — С. 133.

³ Барак А. Судейское усмотрение / Пер. с англ. — М., 1999. — С. 270–272.

⁴ Ківалов С.В. Деякі питання судово-правової реформи // Вісник прокуратури. — 2000. — № 1. — С. 26.

⁵ Карпечкін П.Ф. Судова влада на сучасному етапі // Вісник прокуратури. — 2003 — № 3. — С. 56–57.

влади в Україні. Водночас цей процес перебуває в прямому причинному зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи. Лише після вирішення питань адміністративно-територіального устрою можна розпочати розроблення пропозицій щодо структури судових органів. Світової практиці відомі два основних підходи: 1) кожна адміністративно-територіальна одиниця має свій відповідний судовий орган; 2) структура судових органів не повинна збігатися з адміністративно-територіальним устроєм держави. В Україні на сьогодні до першого можна віднести існування загальних міжгалузевих судів, а до другого — спеціалізованих господарських та адміністративних (останні ще тільки утворюються). Тому основним завданням судової реформи на найближчий час є приведення чинного законодавства у відповідність із Конституцією, прийняття нових законів, у яких мають бути реалізовані всі конституційні норми (про апеляційні суди та суд присяжних, про утворення спеціалізованих судів), а також налагодження фінансування діяльності судових органів тощо.

Проте як би ми не реформували саму судову систему, основною дійовою особою судової реформи була й залишається людина, тобто посадова особа, яка здійснює правосуддя, — суддя. Стан правосуддя залежатиме

насамперед від добросовісного виконання суддею своїх повноважень, від його чесності і порядності, розуміння відповідальності виконуваної ним роботи, рівня професійної підготовки. Особливо це стосується суддів місцевих судів, які становлять основу суддівського корпусу і розглядають по першій інстанції понад 90 % усіх судових справ.

Чітко і вдало визначив завдання судової реформи Голова Верховного Суду України В.Т.Маляренко: «Судова реформа повинна забезпечити, щоб: 1) у суді був освічений, високоморальний, сумлінний і добросовісний суддя, який би неупереджено приймав законні й обгрунтовані рішення у передбачені законом строки відповідно до встановленої законом процедури; 2) суддя, працівник суду, учасник процесу і кожна людина, яка має справу із судом, перебували у суді в умовах, які не ображають і не принижують людину та її гідність; 3) кожна судова помилка, якщо її було допущено, могла бути виправленою; 4) кожна людина мала доступ до правосуддя і знала, що за будь-яких обставин її права, свободи і законні інтереси в суді будуть захищені»⁶.

⁶ Маляренко В.Т. Новий етап в історії Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1. — С. 15.

Summary

The article provides analysis of Judicial System formation under Judicial Power Reform in Ukraine. The author's point of view is — the four-branch judicial system creation is unnecessary as well as Court of Appeal of Ukraine.

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Корпоративні правовідносини

Відп. ред. В.Т. Маляренко.
Рік видання — 2004,
528 сторінок.

Збірник містить матеріали судової практики Верховного Суду України та Вищого господарського суду України у справах зі спорів у сфері корпоративних правовідносин за результатами їх розгляду в порядку повторної касації Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України, а також постанови Вищого господарського суду України, у порушенні касаційного провадження з перегляду яких відмовлено Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України.

Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Податкові правовідносини

Відп. ред. В.Т. Маляренко.
Рік видання — 2004,
584 сторінки.

Збірник містить матеріали судової практики Верховного Суду України та Вищого господарського суду України у справах зі спорів у сфері податкових правовідносин за результатами їх розгляду в порядку повторної касації Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України у 2002–2003 рр., а також законодавчі акти станом на 1 квітня 2004 р., якими визначено основні засади оподаткування в Україні.

З питань придбання літератури звертайтеся до відділу продажу
за тел.: (044) 219-1406, 537-5140, 537-5120,
тел./факс: (044) 537-5139
e-mail: sales@inyure.kiev.ua; web: http://www.inyure.kiev.ua
04107, Київ 107, вул. Батогоутівська, 17–21

Правовий статус потерпілого: проблеми та перспективи

Т.І. Присяжнюк,
суддя Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Становлення в Україні правової демократичної держави нерозривно пов'язане з процесом оновлення юридичної бази захисту прав і свобод людини, використання не традиційних для старої системи права елементів.

Особливе значення у системі гарантування цих прав і свобод має Конституція України, норми якої є нормами прямої дії (ч. 3 ст. 8). У Конституції проголошується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, для якої утвердження й забезпечення цих прав та свобод є головним обов'язком (ст. 3). Права та свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55).

Конституція гарантує громадянам України можливість захисту їхніх прав та свобод і в міжнародних органах. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55). Це вимагає від неї додержувати положень таких міжнародно-правових документів, як Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; розроблені на основі цього документа та прийняті 16 грудня 1966 р. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковані Україною 19 жовтня 1973 р.)¹; Конвенція про захист прав і основних свобод людини, підписана в Римі урядами держав-членів Ради Європи 4 листопада 1950 р. (ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР)²; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.³; інші міжнародні договори, згоду на обов'яз-

ковість яких надано Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 Конституції).

Вступаючи до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання не лише визнати, а й закріпити у своєму законодавстві та дотримуватися європейських стандартів прав людини, в тому числі у кримінальному судочинстві⁴. Нині вона приводить своє законодавство у відповідність із європейськими нормами. Одне з важливих завдань, яке необхідно при цьому вирішити, — гарантування надійного захисту потерпілим від злочинів.

Слід відзначити явну недосконалість правового статусу потерпілого, що ставить його в нерівне становище з обвинуваченим. Це виявляється, зокрема, в неоднаковому обсязі прав цих сторін кримінального процесу (у потерпілого він значно вужчий), у труднощах, пов'язаних із відшкодуванням заподіяної злочином шкоди, що обмежує можливості реалізації потерпілим своїх прав.

Верховним Судом України було узагальнено практику застосування судами та органами досудового слідства норм кримінально-процесуального законодавства, що регулюють права потерпілих від злочинів, з метою з'ясувати: наскільки чинне законодавство захищає ці права, забезпечує реабілітацію жертв злочинів і компенсацію завданих їм збитків; як дотримують вимог законодавства з цього питання органи досудового слідства та суди; чи потребує воно вдосконалення та приведення у відповідність із міжнародними стандартами.

За результатами узагальнення Пленумом Верховного Суду України прийнято постанову від 2 липня

¹ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1973. — № 45. — Ст. 401.

² Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 268–302.

³ Права человека : Сборник междунар. договоров. — Нью-Йорк, 1989. — С. 298–301.

⁴ Тимошенко Б. Потерпевший — это звучит горько // Независимость. — 1996. — 2 апр. — С. 4.

2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»⁵.

Постанови Пленуму Верховного Суду України не є джерелом права. Отже, за наявності прогалин у законодавстві прийняття такої постанови лише на деякий час знімає проблему, але не усуває її. Тому, на нашу думку, необхідно вдосконалити чинне законодавство шляхом розроблення системи надійних гарантій захисту законних інтересів потерпілого.

У Кримінальному кодексі України (далі — КК), введеному в дію з 1 вересня 2001 р., не визначено поняття потерпілого від злочину. Таке визначення міститься тільки у ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК):

«Потерпілим визнається особа, якій злочинем заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд — ухвалу».

Оскільки кримінальне та кримінально-процесуальне право взаємопов'язані, таке поняття потерпілого використовується в обох цих галузях.

Аналізуючи наведене законодавче визначення поняття потерпілого, можна дійти висновку, що в першому реченні розкрито зміст матеріально-правового аспекту цього поняття, а в другому названо умови, за яких потерпілий стає учасником кримінального процесу, набуває процесуальних прав та обов'язків.

Із сказаного випливає ще один висновок — про те, що кримінально-правове та кримінально-процесуальне поняття потерпілого, будучи внутрішньо єдиними, можуть не збігатися між собою з двох причин. По-перше, особа, якій заподіяно шкоду злочином, не завжди визнається потерпілим і стає учасником кримінального процесу (зокрема, цього не відбувається, коли злочин не виявлено). По-друге, потерпілим може бути визнана особа, якій не заподіяно шкоду або ж заподіяно, але не внаслідок вчинення злочину (наприклад, діянням неосудного). В останньому випадку про потерпілого у матеріально-правовому розумінні йтися не може незважаючи на наявність відповідної процесуальної фігури.

Таким чином, стає очевидною необхідність закріплення поняття потерпілого і в кримінальному законі з метою визначення меж кримінальної відповідальності, а також її диференціації.

Аналіз статей чинного КК дозволяє назвати ознаки, які характеризують потерпілого в кримінальному праві.

Потерпілим може бути визнана тільки фізична особа, людина, але не юридична особа. П.С. Дагель вважав слушною пропозицію про розширення поняття потерпілого за рахунок юридичних осіб, оскільки таким особам — колективам працюючих — може бути спричинена злочином як майнова, так і моральна шкода, щодо цих осіб можуть поставати питання про вину або згоду потерпілого⁶.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК Російської Федерації потерпілим визнається не тільки фізична особа, якій злочином заподіяно фізичну, майнову, моральну

шкоду, а й юридична особа у разі заподіяння злочином шкоди її майну та діловій репутації.

У ч. 3 ст. 49 КПК вживається термін «громадянин». Але потерпілим можуть бути як громадянин України, так і іноземець та особа без громадянства, оскільки всі особи, які перебувають на території нашої країни, охороняються кримінальним законодавством.

Для того щоб особу визнали потерпілим, їй не потрібно досягти певного віку, бути осудною або мати які-небудь інші ознаки.

Поняття потерпілого нерозривно пов'язане з поняттям шкоди. Там, де немає шкоди, там немає і не може бути потерпілого. Шкода, заподіяння якої перетворює особу на потерпілого, може бути трьох видів: фізична, тобто заподіяна людині як фізичній істоті, — її життю, здоров'ю, фізичній волі; майнова (матеріальна), що виявляється в заподіянні майнових збитків; моральна, яка полягає в приниженні честі й гідності особи, в заподіянні їй моральних страждань.

Потерпілий і злочин — співвідносні поняття у кримінальному праві. Якщо немає злочину, то немає і потерпілого у кримінально-правовому розумінні цього поняття. Так, говорити про потерпілого в разі заподіяння смерті неосудною особою, при здійсненні необхідної оборони або в ситуації суб'єктивного випадку (казусу) можна лише умовно.

Іноді діяння може бути визнано злочинним лише за умови встановлення передбачених законом особливих ознак, які характеризують потерпілого. Наприклад, примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК) є злочином, якщо потерпіла чи потерпілий перебували в матеріальній або службовій залежності від особи, яка вчинила зазначені дії. У цьому випадку визнання діяння злочином залежить від наявності у потерпілого певних особових властивостей, що лише підтверджує співвідносний характер двох аналізованих понять.

І.М.Резниченко зазначає, що залежно від індивідуальних особливостей потерпілих один і той самий злочин може по-різному позначитися на них, зокрема, завдати психологічної травми, наслідки якої часом є більш серйозними, ніж втрата певного блага. Серед факторів, які діють на потерпілих, цей автор передусім називає важливість для останніх втраченого блага. Характер і гострота переживань залежать не стільки від цінності останнього, скільки від його значення для потерпілого. Велика значимість блага спричиняє виникнення тривалого та стійкого збудження, яке підкріплюється участю потерпілого у попередньому слідстві, а згодом і в судовому засіданні. Потреба у справедливості викликає бажання викрити й покарати винного. У потерпілого може виникнути ненависть як до самого винного, так і до його близьких⁷.

Враховуючи те, що потерпілий, як правило, рідко здатний до об'єктивності, вважаємо недоцільним

⁵ Див. с. 6–10 цього номера.

⁶ Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве // Потерпевший от преступления. — Владивосток, 1974. — С. 18–19.

⁷ Резниченко И.М. Защита в суде интересов потерпевшего // Там же. — С. 124–125.

розширювати його права аж до надання можливості втручатись у діяльність компетентних органів. Як зазначає білоруський дослідник Л.І. Кукреш, судово-слідча практика свідчить, що посилення репресій далеко не завжди сприяє кримінально-правовому захисту порушених прав потерпілого. Критерієм вибору заходів кримінально-правового впливу на обвинуваченого повинні бути насамперед інтереси суспільної безпеки, прав громадян і тільки після цього — покарання винної особи. У вирішенні останнього питання досить велика роль має відводитися потерпілому, якого доцільно наділити правом поряд із державним обвинувачем визначати міру покарання залежно від посткримінальної поведінки обвинуваченого (діяльне каяття, відшкодування шкоди, примирення з потерпілим)⁸.

Відповідно до ч. 3 ст. 49 КПК громадянин, визнаний потерпілим від злочину, вправі давати показання у справі. На нашу думку, в законі також треба передбачити, що потерпілий має право відмовитися давати показання, оскільки правоохоронні органи не завжди можуть гарантувати йому безпеку від протиправних посягань обвинуваченого або «друзів» останнього, якщо ті намагатимуться помститися за дані показання.

Частиною 2 ст. 42 КПК Російської Федерації потерпілому надано такі права:

- 1) знати про пред'явлене обвинуваченому обвинувачення;
- 2) давати показання;
- 3) відмовитися свідчити проти самого себе, свого подружжя та інших близьких родичів;
- 4) подавати докази;
- 5) заявляти клопотання та відводи;
- 6) давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє;
- 7) користуватися допомогою перекладача безоплатно;
- 8) мати представника;
- 9) брати участь з дозволу слідчого або дізнавача у слідчих діях, що провадяться за його клопотанням або клопотанням його представника;
- 10) ознайомлюватись із протоколами слідчих дій, проведених за його участю, і подавати на них зауваження;
- 11) ознайомлюватись з постановою про призначення судової експертизи і висновком експерта;
- 12) ознайомлюватись після закінчення попереднього розслідування з усіма матеріалами кримінальної справи, випускати з неї будь-які відомості у будь-якому обсязі, знімати копії з цих матеріалів, у тому числі за допомогою технічних засобів;
- 13) одержувати копії постанов про порушення кримінальної справи, визнання потерпілим або про відмову в цьому, про закриття кримінальної справи, про зупинення провадження в ній, а також копії ви-

року суду першої інстанції, рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій;

14) брати участь у судовому провадженні в кримінальній справі в судах першої, другої та наглядової інстанції;

15) виступати в судових дебатах;

16) підтримувати обвинувачення;

17) ознайомлюватись з протоколом судового засідання і подавати на нього зауваження;

18) подавати скарги на дії (бездіяльність) і рішення дізнавача, слідчого, прокурора і суду;

19) оскаржувати вирок, ухвалу, постанову суду;

20) знати про внесені у кримінальній справі скарги і подання, подавати на них заперечення;

21) клопотати про застосування заходів безпеки;

22) здійснювати інші повноваження передбачені цим Кодексом.

Порівняльно-правовий аналіз цієї норми і ч. 3 ст. 49 КПК України з точки зору регулювання статусу потерпілого приводить до висновку, що законодавство Російської Федерації надає цьому учаснику кримінального процесу більш широкі права.

У юридичній літературі триває дискусія з проблемних питань удосконалення правового статусу потерпілого. Зокрема, В.М. Тертишник зазначає, що, вдосконалюючи кримінально-процесуальне законодавство в напрямі гарантування прав та законних інтересів потерпілого, бажано, по-перше, реалізувати принцип змагальності й рівності сторін і надати представнику потерпілого всі ті права, які має захисник обвинуваченого, а по-друге, передбачити безпосередньо в кримінально-процесуальному законі можливість участі у справі захисника потерпілого. Потерпілий має стати однією з повноправних сторін у змагальному кримінальному процесі⁹.

Потерпілому також необхідно надати можливість ознайомлюватись з постановою про призначення експертизи, реалізувати своє право на відвід експерта.

Особливого захисту потребують потерпілі у складних багатоаспектних кримінальних справах, які нерідко мають політичний характер. Такий захист може полягати в зміні потерпілому місця проживання, прізвища, можливо навіть зовнішності.

На нашу думку, необхідно реально захистити потерпілих, щоб повернути людям віру у справедливе судочинство. І починати потрібно з реформування законодавства, зокрема з визначення та законодавчого закріплення кримінально-правового розуміння поняття потерпілого.

⁸ К у к р е ш Л.И. Некоторые вопросы защиты прав потерпевшего в уголовном процессе // Теоретическое и правовое обеспечение реформы в сфере борьбы с преступностью в Республике Беларусь : Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 22–23 апр. 1999 г.). – Минск, 1999. – С. 302–304.

⁹ Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : Підручник. – 4-те вид., доп. і переробл. – К., 2003. – С. 167–168.

Summary

Issues of legal regulation of institute of the victim in the criminal and the criminal-procedural law of Ukraine. Comparative-legal analysis of the rights of the victim in Criminal-procedural codes of Ukraine and the Russian Federation. The author examines defects of the legislation, which regulates a legal status of the victim, and offers possible ways of their elimination.

Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого

В.П. Півненко,
професор кафедри
процесуального права
юридичного факультету
Харківського національного
педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди,
кандидат юридичних наук,
старший радник юстиції,
заслужений юрист України

Є.О. Мірошніченко,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди,
суддя першого кваліфікаційного
класу у відставці

У багатьох працях правознавці порушують питання про необхідність радикальної зміни кримінальної політики України. Це пов'язано з тим, що традиційні методи і процесуальні форми боротьби зі злочинністю значною мірою вичерпали себе і не відповідають нинішньому стану злочинності, кардинальній зміні її структури, зростаючій організованості, технічній озброєності, висококваліфікованому тіньовому науковому забезпеченню¹.

Нових же підходів до вирішення цієї одвічної проблеми людства ще не вироблено. У юридичній літературі пропонується усунути всі обмеження, що ускладнюють оперативне і продуктивне реагування правоохоронних органів на інформацію про злочини², ліквідувати тривале притягання процесуалізації результатів оперативно-розшукової діяльності³, забезпечити змагальність сторін кримінального судочинства⁴, неухильно дотримуватися конституційного принципу рівності всіх учасників кримінального процесу⁵.

Всі ці пропозиції є слушними, науково обґрунтованими, комплексна їх реалізація значно підвищить результативність боротьби зі злочинністю, але кардинально криміногенну ситуацію в нашій країні не поліпшить.

Кримінальна політика має змінюватися виключно на фундаментальних засадах ідеологічного та юридичного характеру. Найближче до розв'язання цієї актуальної проблеми підійшов російський вчений-правознавець В.Г. Беляєв, який стверджує, що нова кримінальна політика може ґрунтуватися лише на нових принципах та презумпціях кримінально-процесуальної діяльності, передусім тих, які стосуються підвищення правового статусу жертви злочину⁶. Визначаючи справедливості цієї думки, вважаємо, що при науковому пошуку юридичного підґрунтя для вирішення зазначеної проблеми в Україні необхідно виходити з таких міркувань.

1. Положення ст. 3 Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, стосуються передусім законотворчої частини демократичного суспільства, на яку спирається держава. На злочинців ці положення можна поширювати не в повному обсязі, а лише з урахуванням особливого процесуально-

го статусу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, оскільки забезпечення їм, наприклад, повної недоторканності означатиме їх повну безкарність, що сприятиме ще більшому «розгулу» злочинності.

2. На теренах СРСР утворилися суверенні й незалежні демократичні держави з новим суспільно-економічним устроєм та правовими системами, орієнтованими на перетворення цих держав у правові. Проте ми не зможемо досягти зазначеної мети, якщо й далі будемо безпідставно розширювати права та свободи підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Адже нині саме через це в особи, яку тримають під вартою, прав набагато більше, ніж у будь-якого законотворчого громадянина України⁷.

3. На фоні надмірного піклування законодавців, правоохоронних органів та юристів-науковців про злочинця жалюгідним виглядає процесуальне становище жертви злочину, яка зі знехтуваними правами й інтересами залишається «на задвірках» юстиції. Генеральний прокурор України Г.А. Васильєв⁸ зазначав: «...Коли ми говоримо про демократичність щодо прав особи, то не можна однобічно ставитися до цієї справи — пом'якшуючи норми щодо затриманого, підозрюваного, обвинуваченого і не посилюючи заходи захисту прав потерпілого, який часто виявляється беззахисним і після розкриття злочину»⁹.

¹ Див. напр.: Оніщук М. Судово-правова реформа: чи буде дано відповіді на виклики часу // Право України. — 2003. — № 5. — С. 18; Дідоренко Е. Деякі проблеми теорії та практики кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2-3. — С. 711.

² Дідоренко Е. Знач. праця. — С. 712.

³ Там же; Сівочек С. Проблеми використання відомостей, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності // Вісник прокуратури. — 2002. — № 5. — С. 62-67.

⁴ Грошевий Ю. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2-3. — С. 696.

⁵ Гарник М. Проблеми захисту прав потерпілих від злочину // Вісник прокуратури. — 2002. — № 3. — С. 3-5; Тертишник В. Концептуальна модель КПК України й проблеми реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя // Право України. — 2003. — № 11. — С. 91-92.

⁶ Беляєв В.Г. Новые элементы в содержании насилия // Насилие в современной России. — Ростов н/Д, 1999. — С. 135.

⁷ Дідоренко Е. Знач. праця. — С. 712.

⁸ На час опублікування цитованої статті — Перший заступник Голови Верховної Ради України.

⁹ Васильєв Г. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України: кого він захищатиме? // Голос України. — 2003. — № 195. — 16 жовт. — С. 6.

Серйозне занепокоєння з приводу нинішнього стану захисту прав жертв злочинної діяльності в усьому світі висловлено у рішеннях X Конгресу ООН з питань запобігання злочинності і поведження з правопорушниками (Відень, 2000 р.).

Зауважимо, що навіть у царській Росії становище потерпілого за Статутом кримінального судочинства 1864 р. було набагато кращим, ніж у демократичній Україні. У цьому законодавчому акті понад 38 статей були присвячені правам потерпілого у кримінальному процесі, зокрема праву на особисту участь у провадженні всіх без винятку слідчих дій на стадії досудового слідства, на ознайомлення в будь-який час із матеріалами кримінальної справи, на відшкодування збитків, яких він зазнав через явку до суду у випадках, коли туди не з'явився обвинувачений. Хоча ці права надзвичайно прогресивні, чинним Кримінально-процесуальним кодексом України (далі — КПК) вони не передбачені.

Занедбаний процесуальний статус жертви злочину негативно позначається на результатах боротьби зі злочинністю. Тому кримінальну політику України необхідно радикально змінити, а саме посилити увагу до потреб, прав і законних інтересів потерпілих від злочинів — так, як це зроблено у цивільному процесі щодо позивача (кредитора). Центральною процесуальною фігурою кримінального судочинства має бути жертва злочину, а не злочинець. Без такої реформи кримінального процесу вжиття будь-яких заходів щодо посилення боротьби зі злочинністю не дасть позитивних результатів.

Конституційному принципу презумпції невинуватості обвинуваченого необхідно протиставити новий принцип — презумпції правоти і пріоритетності прав потерпілого, який після ретельного опрацювання має бути закріплений в окремій статті Конституції України.

У частині правоти потерпілого нова презумпція означатиме, що його поведінка до, під час і після вчинення щодо нього злочинного діяння вважається правомірною, а всі заперечення щодо цього повинен обґрунтовувати той, хто їх висуває. Потерпілий же свою правоту доказувати не зобов'язаний. Презюмується не лише формальна законність і правильність його дій, а й об'єктивність оцінювання ним усіх обставин вчиненого щодо нього злочину.

У частині пріоритетності прав потерпілого зазначена презумпція передбачатиме надання йому більших можливостей для захисту своїх прав, ніж обвинуваченому, підсудному, а також обов'язкове врахування його позиції під час прийняття органами дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду всіх без винятку кримінально-процесуальних рішень у справах, пов'язаних із посяганнями на його права, свободи і законні інтереси. Презюмується, що відшкодування збитків, завданих потерпілому злочинцем, — першочергове завдання держави.

З урахуванням пропонованих новацій Верховна Рада України при прийнятті нового КПК має визначити як основне завдання судочинства забезпечення своєчасного і справедливого захисту невід'ємних прав та законних інтересів потерпілого і пом'якшення наслідків злочину, а всі норми, якими регламентуються його права й обов'язки, виділити в окрему главу. Необхідно також відмовитись від попередження заявника—жертви злочину про кримінальну відповідальність за неправдивий донос з відібранням відповідної підписки (ч. 2 ст. 95 КПК). Злочинець завдав потерпілому

фізичної, моральної чи матеріальної шкоди і таким чином залякав його. То чи правомірно й гуманно в демократичній правовій державі «погрожувати» жертві злочину ще й кримінальною відповідальністю за «неправдивий донос»? За процесуальним статусом потерпілий, як і обвинувачений, підозрюваний, повинен мати право давати показання або ж відмовитися їх давати, так само як і право відхиляти окремі запитання, а також заперечувати їх формулювання.

У новому КПК обов'язково потрібно закріпити також наведені нижче положення.

Ні орган дізнання, ні слідчий, ні прокурор не вправі відмовити потерпілому в початку розслідування. На етапі перевірки заяви (повідомлення) про злочин його жертві надається процесуальний статус «постраждалого» з правом заявляти клопотання, ініціювати невідкладні слідчі дії ще під час проведення дослідчих перевірок, оскаржувати до суду дії (бездіяльність) органу дізнання, слідчого і прокурора. У момент порушення кримінальної справи постраждалий визнається потерпілим, що зазначається в резолютивній частині постанови про порушення справи, і йому видається декларація про його права й обов'язки у кримінальному процесі.

Форма судочинства та склад суду визначаються з урахуванням думки (клопотання) як обвинуваченого, так і потерпілого. Спрощена, прискорена й інші форми судочинства, не забезпечені звичайними гарантіями юрисдикції, а також зупинення дізнання та досудового слідства здійснюються тільки з урахуванням позиції потерпілого.

Звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав залежить від згоди (клопотання) не лише його самого, а й потерпілого. Суд зобов'язаний враховувати думку потерпілого і щодо кваліфікації дій підсудного, визначення йому виду й розміру покарання.

Потерпілий захищає свої права самостійно чи з допомогою професійного захисника (адвоката), участь якого гарантується державою і в усіх без винятку випадках здійснюється за її рахунок (чинний інститут представництва не забезпечує і не може забезпечити виконання функції захисту через обмеженість повноважень представника рамками прав і обов'язків потерпілого). Ще до першого допиту жертві злочину надається право на конфіденційне побачення із захисником (адвокатом) і на залучення його до участі в допиті.

Ступінь забезпечення цих прав потерпілих від злочинів має стати одним із головних критеріїв оцінки ефективності діяльності кримінальної юстиції по боротьбі зі злочинністю.

Крім того, держава повинна гарантувати відшкодування збитків, завданих потерпілому злочинними діями свого громадянина. Такий порядок запроваджено у багатьох країнах світу⁹. В Україні це питання залишається на порядку денному вже понад десять років (з часу прийняття парламентом постанови від 26 січня 1993 р. № 2931-ХІІ «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю»), але створення Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів

⁹ Малютин І. Проблеми відшкодування шкоди потерпілим державою // Право України. — 2002. — № 10. — С. 62–63.

постійно відкладається через відсутність бюджетних коштів. Тим часом кошти для фонду можна накопичити за рахунок кримінально-правових штрафів, грошових сум, отриманих від реалізації конфіскованих коштовностей та предметів, а також пайових внесків засуджених, благодійних пожертвувань, доходів від випуску фондом юридичних видань, при цьому бюджетні асигнування обмежуватимуться незначними дотаціями.

Доцільно було б прийняти й окремий Закон «Про потерпілих від злочинів», як це було зроблено у 1984 р. Конгресом США за ініціативою тодішнього Президента цієї країни Р. Рейгана.

Новий процесуальний статус потерпілого зумовить внесення відповідних змін та доповнень і до КК України. Так, мету покарання (ст. 50) необхідно буде доповнити положенням про захист прав потерпілого та задоволення його законних інтересів; загальні засади призначення покарання (ст. 65) — про врахування думки потерпілого щодо міри відповідальності підсудного. Можливість звільнення підсудного від кримінальної відповідальності (статті 44—49), покарання та його відбування (статті 74—87) у деяких випадках потрібно поставити в залежність від позиції потерпілого. Слід зазначити у ст. 383 цього Кодексу, що потерпілий не при-

Summary

First in national jurisprudence the urgent necessity of introduction the new principle in criminal procedure — the presumption of rightness and precedence of victim's rights is settled by science arguments as the main legal basis for the sweeping changes of the criminal policy of Ukraine conditioned by transition to the adversarial form of the court proceedings.

тягається до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, а також виключити згадування про потерпілого зі ст. 384, якою передбачено відповідальність за завідомо неправдиве показання.

Презумпція правоти і пріоритетності прав потерпілого надасть боротьбі зі злочинністю нового ідеологічного спрямування, озброїть її як світоглядно, так і методологічно. Ця аксіоматична й довготривала політика сучасної кримінально-процесуальної діяльності, закріплена в новому КПК, матиме велике значення, оскільки справлятиме на останню мобілізаційний та координуючий вплив. Відображаючи нові демократичні реалії, правильно орієнтуючи кримінальну юстицію, зазначена ідея обов'язково сприятиме істотним зрушенням у боротьбі зі злочинністю, а також визначатиме правильні шляхи вдосконалення правотворчої та правозастосовної практики.

Таким чином, нова кримінальна політика України має ґрунтуватися на новій фундаментальній zasadі кримінального судочинства — презумпції правоти і пріоритетності прав потерпілого, методичному, демонстративному, швидкому й повному відновленні всіх порушених злочинними діями прав, свобод та законних інтересів особи.

Концепція розвитку правосуддя і реформування судової системи: окремі аспекти

В.В. Сердюк,

начальник управління забезпечення діяльності Судової палати у господарських справах Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, доцент

Концепція розвитку правосуддя в Україні на 2004—2014 рр. (далі — Концепція), презентована Центром політико-правових реформ 25 лютого 2004 р., — надзвичайно важливий програмний документ, що містить концептуальні положення стосовно визначення етапів судової реформи, шляхів послідовного, науково обґрунтованого реформування системи судів і судочинства в нашій державі, приведення її у відповідність з організаційними й функціональними засадами правосуддя розвинутих країн Європи та світу.

Ухвалена 28 квітня 1992 р. Концепція судово-правової реформи не виправдала всіх очікувань науковців, юристів-практиків і громадян. Поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України), спричинило зростання кількості судових справ і, як наслідок, — збільшення строків їх розгля-

ду. Постійне недофінансування судів певною мірою зумовлює залежність суддів при здійсненні правосуддя від органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, недержавних структур, зацікавлених у вирішенні справ на свою користь.

На нашу думку, автори Концепції доречно висловилися щодо недоцільності з адміністративно-територіального погляду мати місцеві та апеляційні суди. Деякі кроки в цьому напрямі вже зроблено. Глава держави підписав укази від 4 березня 2004 р. № 268/2004 «Про розміщення Апеляційного суду Автономної Республіки Крим» і від 15 березня 2004 р. № 328/2004 «Про внесення змін до Мережі та кількісного складу суддів місцевих судів» (в якому йдеться про ліквідацію в деяких обласних центрах і містах обласного підпорядкування міських та створення замість міських і районних міськрайонних судів).

Крім того, в Концепції слушно зазначено, що реформування судів не повинне залежати від органів місцевого самоврядування, як це мало місце в Києві та Одесі під час реорганізації районів і з чим пов'язано видання Президентом України указів від 18 жовтня 2001 р. № 990/2001 і від 25 січня 2003 р. № 41/2003 «Про внесення змін до Мережі та кількісного складу суддів місцевих судів».

Заслуговують схвалення також доводи авторів щодо подальшої спеціалізації судів та суддів, уніфікації процесуального законодавства, за яким має здійснюватися правосуддя у спеціалізованих судах, процедури оформлення інститутів народних засідателів і присяжних, застосування письмового провадження — розгляду справ без виклику сторін та проведення судового засідання в тому випадку, коли вони не бажають брати участь у ньому й листовно виклали свої пояснення, надали докази щодо предмета спору. Проте окремі положення Концепції мають дискусійний характер, а деякі з них не можуть сприяти подальшому розвитку системи правосуддя в державі.

Із прийняттям Основного Закону України істотно трансформувалася роль суду в нашій державі і багато законодавчих положень щодо нього було змінено. Це пов'язано перш за все з поширенням юрисдикції судів на всі правовідносини, з необхідністю забезпечення конституційного права громадян на судовий захист та створення умов для об'єктивного й неупередженого правосуддя. В Конституції України, як зауважили автори Концепції, не передбачено конкретних заходів, спрямованих на побудову судової системи. І це зрозуміло, оскільки Основний Закон держави визначає лише основні засади судочинства, й зокрема загальні питання організації діяльності судових органів. Тому таке зауваження не зовсім коректне, адже про функціонування та забезпечення діяльності всієї системи судів йдеться в Законі від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-III).

Згідно з Концепцією, основним із пріоритетів правосуддя є забезпечення доступності його для різних шарів населення. Однак у ній немає відповіді на запитання про шляхи вирішення цього завдання. Уже напрацьовано багато законопроектів стосовно цієї проблеми, мета яких — надання правової допомоги, й зокрема людям із низьким рівнем достатку, визначено критерії неплатоспроможності особи, яка звертається за гарантованою правовою допомогою. З цього погляду, до вдалих можна віднести проект Закону від 3 червня 2004 р. (реєстраційний № 3061) «Про адвокатуру», внесений на розгляд Верховної Ради народними депутатами України Маркушем М.А., Соболевим С.В., Демьохіним В.А.

При реформуванні судової системи необхідно використати все позитивне чинного Закону від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII «Про адвокатуру», врахувати вузькі місця, які виникають при його застосуванні, та пропозиції щодо приведення вітчизняного законодавства у відповідність із європейськими і міжнародними стандартами. Доцільно придивитися до міжнародної нормативно-правової бази з питань регулювання адвокатської та іншої правничої діяльності, зокрема зважити на вимоги Основних положень про роль адвокатів, ухвалених у серпні 1990 р. VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам¹, а також Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятого делегаціями 12 країн-учасниць у Страсбурзі в жовтні 1988 р.²

Тепер щодо пропонованої авторами Концепції структури судової системи. У ст. 125 Конституції визначено побудову судової системи в Україні за принципами територіальності та спеціалізації. Це зумовлює створення в межах єдиної системи загальних судів спеціалізованих ланок, покликаних захищати права і свободи громадян в окремих, специфічних сферах суспільного життя, забезпечувати режим законності, передусім у діяльності органів виконавчої влади, створювати умови для розвитку нашої країни як демократичної, правової держави.

Щодо недоцільності утворення судів першої та апеляційної інстанції залежно від адміністративно-територіального поділу (територіальна юрисдикція) зауважимо, що Концепцією передбачено дворівневу систему судів першої інстанції. На них, за задумом авторів, має покладатися вирішення нескладних цивільних, кримінальних та адміністративних справ із запровадженням спеціалізації суддів. Однак не визначено критерії розмежування нескладних і складних справ, зокрема за умови створення ще й місцевих спеціалізованих судів — окружних цивільних, кримінальних та адміністративних.

У Концепції наголошується, що судова система не повинна бути заплутаною для пересічного громадянина, який звертається до суду за захистом свого порушеного права. Для цього пропонується створити суди першої інстанції шляхом спеціалізації суддів (перший ступінь) і судів (другий ступінь). Але людина не повинна бути заручником невинного нагромадження судових установ фактично якоїсь однієї, наприклад цивільної, юрисдикції, що, безумовно, ускладнює саме сприйняття судової інстанції, повноважної вирішувати всі підвідомчі їй спори.

Залишаючи на розсуд авторів спроможність забезпечити оперативне, кваліфіковане та неупереджене вирішення у першій інстанції складних справ місцевими окружними цивільними, кримінальними й адміністративними судами, водночас зазначимо, що утворення їх не гарантує зниження прогнозованого тиску на суддів при розгляді ними так званих резонансних справ. Навпаки, пропоноване в Концепції ускладнення поняття суду першої інстанції може неоднозначно впливати на відносини між судьями однієї інстанції, які фактично матимуть різні процесуальні повноваження. Крім того, побутує думка, що спеціалізовані суди можуть використовуватися для вирішення судових справ «потрібним чином», стануть «керіваними», «кишеньковими».

Не можна погодитись із твердженням щодо виокремлення такого принципу побудови системи судів загальної юрисдикції, як інстанційність. Зазначимо, що Конституцією передбачено тільки два базисних принципи побудови зазначеної системи — територіальність та спеціалізація.

За загальним правилом, суд першої інстанції повноважний розглядати і вирішувати справу по суті шляхом винесення вироку, рішення чи постанови. Правильність вирішення справи до набрання рішенням суду законної сили перевіряє апеляційна інстанція, а після — касаційна³.

¹ Основні положення про роль адвокатів // Адвокатура в Україні : Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2000. — № 1. — С. 74–76.

² Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства // Там же. — С. 150–152.

³ Див.: Молдован В.В. Судоустрій України : Опорні конспекти : Навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. — К., 1998. — 160 с.

Інстанційність судової системи автори Концепції визначають як організацію діяльності судів виходячи з необхідності забезпечення права на перегляд судового рішення. Однак (з погляду концептуальності трирівневого оскарження судового рішення) це є завданням відповідних ланок судів, які й утворюються для того, щоб у разі незгоди з прийнятим рішенням або за виключних, виняткових та інших обставин сторона у справі могла порушити питання про перегляд його в апеляційному чи касаційному порядку. Міркування авторів, які відстоюють думку про «чисту інстанційність» судової системи, тобто віднесення розгляду всіх підвідомчих справ до повноважень місцевих районних, міських, міськрайонних, дільничних судів як судів першої інстанції, апеляційний і касаційний перегляд — до відповідних апеляційних та касаційних судів, суперечать іншим концептуальним положенням, пов'язаним, скажімо, з утворенням місцевих окружних цивільних, кримінальних й адміністративних судів з повноваженнями судів першої інстанції.

Концепцією передбачено також, що спеціалізованими мають бути всі суди загальної юрисдикції, і визначено спеціалізацію судової системи тільки за галузевою ознакою та зумовленим нею видом судочинства. Проте такі твердження не досить аргументовані. Заслугують схвалення пропозиції утворити систему судів з домінуючою роллю галузевої спеціалізації (як у Німеччині, частково — у Франції). Але дискусійним є питання щодо формування такої судової системи на нашому національному ґрунті, оскільки немає гарантії, що спеціалізація всієї системи судів допоможе правосуддю стати оперативним, неупередженим і професійним, а Верховний Суд України матиме можливість забезпечити однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції.

Запровадження спеціалізації всієї судової системи суперечить ст. 125 Конституції, а також самій Концепції, якою передбачено створення Вищого загального суду України замість не передбаченого в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України, який, крім того, визнаний рішенням Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) неконституційним.

Статтею 125 Конституції визначено, що вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди, передбачено побудову їх ланок: місцевий суд першої інстанції, апеляційний та відповідний вищий суд з касаційними повноваженнями. Виникають запитання: про який Вищий загальний суд України може йти мова, коли в системі немає загальних судів, і чи відповідає така пропозиція зазначеній вище конституційній нормі?

Виділення в системі судів загальної юрисдикції їх спеціалізованої мережі має сприяти як поліпшенню організаційної побудови цієї системи, так і удосконаленню процесуальних норм. При цьому можливе утворення судово-ієрархічних ланок зі спеціалізацією в окремих галузях матеріального права (господарського, адміністративного та ін.).

Конституційний принцип спеціалізації відкриває можливість для утворення окремих вертикалей спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції (господарських, адміністративних, військових, фінансових, податкових, митних, у справах неповнолітніх тощо; частково це відображено у ст. 19 Закону № 3018-III), тобто зазначений принцип спеціалізації може здійснюватися за

видами справ (галузева спеціалізація), за суб'єктною ознакою (спеціалізація за суб'єктом) або внутрішньою спеціалізацією суддів у межах одного суду.

Концепцією судово-правової реформи 1992 р. було передбачено утворення адміністративних судів, у справах неповнолітніх та інших спеціалізованих судів. Тож спеціалізація судів і суддів із розгляду справ певних категорій має сприяти підвищенню професіоналізму суддів, поглибленню знань окремих розділів законодавства й права, а отже, надійному захисту прав та свобод людини, законних інтересів юридичних осіб.

Конституційний принцип спеціалізації національної судової системи означає також, що підсистеми її уповноважені вирішувати справи тільки певних категорій, здійснювати правосуддя за нормами спеціальних процесуальних кодексів. Цим самим регулюються правовідносини, норми конкретної галузі права, її підгалузей та інститутів. Конституційне закріплення зазначеного принципу побудови судової системи забезпечує законність і правильність застосування норм господарського, адміністративного чи іншого законодавства. Спеціалізація судової юрисдикції також передбачає процесуальну оптимізацію процедури розгляду окремих категорій справ, що підлягають юрисдикції певних спеціалізованих судів, відповідно до їх особливостей.

Розуміння принципу судової спеціалізації зводиться до того, що він передбачає не один, як зазначено у Концепції, а кілька способів її визначення: галузева, за суб'єктною ознакою та внутрішня — у межах одного суду (як загального, так і спеціалізованого). Загалом же судова діяльність являє собою загальну і спеціалізовану сфери правосуддя. Перша з них включає вирішення судами загальної юрисдикції цивільних, кримінальних справ та про адміністративні правопорушення, а друга — тих, що виникають із господарських, адміністративних й інших правовідносин.

Спеціалізація судової системи за суб'єктною ознакою передбачає здійснення правосуддя стосовно певного суб'єкта правовідносин, які виникають у сфері військової діяльності чи стосуються неповнолітніх.

Внутрішня спеціалізація суддів у межах одного суду загальної юрисдикції впливає із суб'єктивних критеріїв розподілу судових справ та пов'язана з вирішенням певних їх категорій. Спеціалізовані суди можуть утворюватися з урахуванням специфіки судових справ, залежно від характеру правовідносин і особливостей правового статусу суб'єктів судочинства. Таким чином, спеціалізований суд у системі судів загальної юрисдикції є самостійною судовою структурою. Повноваження його визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства.

Отже, по-перше, спеціалізовані суди утворюються в системі судів загальної юрисдикції відповідно до статей 124, 125 Конституції. По-друге, вони являють собою самостійну судову структуру (самостійний вид судів). Частиною 2 ст. 19 Закону № 3018-III визначено види спеціалізованих судів (адміністративні, господарські й інші). Згідно зі ст. 125 Конституції найвищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди; діють також апеляційні й місцеві

суди. По-третє, загальні повноваження спеціалізованої судової структури визначаються Законом № 3018-III, процесуальні — Господарським процесуальним кодексом України (для господарських судів), а в майбутньому — й Адміністративним процесуальним кодексом України (для адміністративних судів). І нарешті, по-четверте, компетенція спеціалізованих судів законодавчо поширена на певну категорію справ, наприклад про визнання договору (його частини) недійсним, про банкрутство чи (в майбутньому) визнання незаконними дій службових осіб тощо.

Водночас не можна погодитися з авторами Концепції щодо доцільності інтеграції спеціалізованих господарських судів у цивільні суди, аргументування її штучністю виникнення господарських судів в Україні, зумовленого необхідністю виділення їх із загальносоюзного державного арбітражу. Справді, з ухваленням Указу Президії Верховної Ради СРСР від 18 лютого 1987 р. «Про внесення змін і доповнень у законодавство Союзу РСР про державний арбітраж» державний арбітраж УРСР вже не входив до складу виконавчо-розпорядчих органів, однак зв'язок між ним і Радою Міністрів республіки зберігався. Можливості його впливу на здійснення господарської діяльності підприємствами, організаціями та громадянами, зареєстрованими як підприємці, значно зросли.

Згідно із Законом від 4 червня 1991 р. № 1142-XII «Про арбітражний суд» в Україні (вперше в окремій республіці колишнього СРСР) утворено самостійну систему арбітражних судів з елементами галузевої спеціалізації. Згодом їх реформовано у господарські суди. Виходячи з концептуальності трирівневого оскарження судового рішення законодавцем побудована система господарських судів, апеляційною інстанцією якої є апеляційні господарські суди, а касаційною — Вищий господарський суд України; право перегляду його постанов надано Судовій палаті у господарських справах Верховного Суду України.

Тож пропозиції авторів Концепції стосовно інтеграції єдиної нині й успішно діючої спеціалізованої судової вертикалі, якою є система господарських судів (наприклад, у 2003 р. ними розглянуто 218 тис. справ), до судів цивільної юрисдикції видаються досить сумнівними. Перший наш аргумент — це прийняття Верховною Радою України і введення в дію з 1 січня 2004 р. спеціального кодифікованого акта, яким є Господарський кодекс України, що має на меті забезпечення зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і, отже, підвищення ефективності суспільного виробництва. Другий аргумент: готується до розгляду парламентом проект нового Господарського процесуального кодексу України — оптимізованого й максимально пристосованого до вирішення господарських спорів. Таким чином, у нашій країні утворено систему спеціалізованих судів, які покликані вирішувати спори між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами і державними органами. Хотілося б, щоб у процесі затвердження (прийняття) Концепції наведені вище доводи не залишилися поза дискусією.

У Концепції імперативно вказано на недоцільність функціонування в судовій системі військових судів. Такі твердження авторів документа викликають сумніви, оскільки суди, вкомплектовані кадровими офіцерами-юристами, в мирний час активно сприяють зміцненню законності, дисципліни і правопорядку у військових фор-

муваннях. У ч. 4 ст. 1 Закону від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначено, що з моменту оголошення мобілізації (крім цільової) чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях настає особливий період функціонування органів державної влади, зокрема й військових судових установ. Отож ліквідація їх унеможливить мобілізаційне розгортання системи судів у Збройних Силах України в зазначений період. Більше того, участь наших військовослужбовців у складі Миротворчих сил ООН у Боснії і Герцеговині, Лівані, Сьєрра-Леоне, Іраку тощо свідчить про те, що органи військової юстиції взагалі й військові суди зокрема під час локальних військових конфліктів посилюють безпосередній захист прав і свобод військовослужбовців та інших осіб за межами України. Діяльність військових судів згідно зі ст. 2 Закону № 3018-III спрямована на охорону від будь-яких посягань на безпеку України, боєздатність і боєготовність її Збройних Сил, інших військових формувань. Вона також включає захист прав і свобод військовослужбовців та інших громадян (наприклад, службовців Збройних Сил України — цивільних осіб), інтересів військових частин, організацій та установ. Належність до військовослужбовців, військовозобов'язаних, призваних на збори, та інших визначених законом категорій осіб є наразі визначальним суб'єктивним критерієм для окреслення юрисдикції військових судів.

У деяких розвинутих країнах (наприклад, США, Канаді, Великобританії) нині діють військові суди (трибунали), які фактично є частиною армії, а їхні судді призначаються військовими посадовими особами, що мають право на затвердження вироків. Вищі інстанції військових судів відокремлені від цивільних і підлегли військовому відомству. Та навіть за таких умов правомочність функціонування їх не викликає сумніву.

Посилання на залежність військових судів від командування, фінансування, матеріально-технічного постачання, забезпечення засобами зв'язку тощо відповідними установами Міністерства оборони України непереконливе. Кошти на утримання їх передбачені в державному бюджеті, а затрати відшкодовуються Міністерству оборони України Державною судовою адміністрацією чи Верховним Судом України. Необґрунтованими є і доводи щодо можливості впливу на суддів військових судів шляхом присвоєння їм військовим командуванням відповідних звань. За час існування системи військових судів у державі жодному з офіцерів-суддів військового звання не було присвоєно керівництвом військового відомства, оскільки це прерогатива Президента України — за поданням Голови Верховного Суду України (відповідно до ч. 2 ст. 63 Закону № 3018-III).

І останнє. Концепцією судово-правової реформи 1992 р. передбачена спеціалізація судів у справах неповнолітніх⁴. Необхідність в їх особливому захисті зумовлена Женевською конвенцією прав дитини 1924 р.⁵, Загальною декларацією прав людини⁶ і Декларацією прав дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада

⁴ Див.: Омельяненко Г. М. Нова Конституція і питання судової влади та судочинства // Право України. — 1996. — № 10. — С. 12–13.

⁵ Див.: Женевська конвенція прав дитини 1924 р. — К., 1998.

⁶ Див.: Загальна декларація прав людини 1948 р. // Рабінювич П. М. Основи загальної теорії права та держави. — К., 1994. — С. 164–168.

1959 р.⁷ та визнаною в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права⁸.

Судовий захист підлітків у Німеччині, Франції, Австрії, Японії та інших країнах світу здійснюється спеціалізованими судами у справах неповнолітніх. Особливості організації, компетенція та процесуальні форми діяльності цих судів зумовлені додатковими гарантіями захисту інтересів неповнолітніх учасників кримінального судочинства і завданнями їх перевиховання після вчинення протиправних діянь та усуненням факторів негативного впливу на них. Зокрема, висувуються додаткові вимоги до кандидатів на суддівську посаду — ними можуть бути особи, які мають спеціальні знання з проблем молоді та виявляють інтерес до її виховання, опікування нею тощо. Крім того, при цих судах є спеціальний персонал, який здійснює обстеження умов життя і побуту правопорушників, нагляд за ними та надає їм соціальну допомогу.

В Україні ідея створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх має багато прихильників. Крім того, згідно із законами від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та від 21 червня 2001 р. № 2558-ІІІ «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» тільки суди можуть застосовувати заходи примусу до неповнолітніх пра-

вопорушників. Оскільки розгляд їхніх протиправних діянь у судах загальної юрисдикції не позбавлений фактора негативного впливу на них, варто створити спеціалізовані суди у справах неповнолітніх. На жаль, у Концепції ці питання зовсім не висвітлено.

Процес реформування судової системи тяжкий і тривалий. Він не закінчується ухваленням нового закону або кодексу чи затвердженням Концепції, а включає створення ефективно діючої, адаптованої до реалій сьогодення системи судів, спроможної забезпечити конституційне право людини на судовий захист.

Потрібно погодитися з твердженнями, викладеними в Концепції, що судова реформа не повною мірою виправдала сподівання як громадян загалом, так і правників зокрема. Водночас, і це підкреслили автори зазначеного документа, в нашій державі звертається серйозна увага на реформування й розвиток судової системи. Можна сподіватися, що дискусія щодо нової Концепції розвитку правосуддя сприятиме визначенню оптимальних шляхів його поліпшення, утвердженню України як правової держави.

⁷ Див.: Декларація прав дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. — К., 1997.

⁸ Див.: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. // Р а б і н о в и ч П.М. Основи загальної теорії права та держави. — С. 181–201.

Summary

Examines the Concept of justice development in Ukraine for the period of 2004–2014, question of judicial system reforming in our country and bringing it into compliance with organisational and functional fundamentals of justice of the developed European and world-wide countries is proposed for discussion.

Взяття під варту та продовження його строків на стадії досудового розслідування кримінальної справи: проблеми правозастосування

В.П. Шпонька,
суддя Апеляційного суду
Запорізької області

О. Г. Шило,
кандидат юридичних наук,
доцент Національної
юридичної академії України
ім. Ярослава Мудрого

Незважаючи на те, що минуло чимало часу після внесення у 2001 р. змін до кримінально-процесуального закону України щодо правової регламентації застосування запобіжних заходів, зокрема взяття під варту та продовження його строків на стадії досудового розслідування у кримінальній справі (статті 148—150, 165² і 165³ Кримінально-процесуального кодексу України; далі — КПК), невирішених проблем у цій галузі залишилося досить багато. Пленум Верховного Суду України у постанові

від 25 квітня 2003 р. № 4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» (далі — постанова Пленуму) дав роз'яснення щодо правильного вирішення найважливіших з таких питань¹. Ще раніше науково обгрунтовані рекомендації з цієї проблеми висловили В.Т.Малярченко,

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 3. — С. 6–10.

П.П. Пилипчук, С.М. Міщенко, С.А. Солоткий та інші досвідчені практики і вчені².

Водночас у суддів, котрі безпосередньо ухвалюють рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, та суддів апеляційної інстанції, які здійснюють їх перевірку, виникають нові питання, поки що не досліджені, й щодо їх вирішення рекомендацій немає. Крім того, не всі норми КПК досить чітко виписані, тому й не виключають поліваріантності у правозастосовній практиці. Тлумачення і застосування таких норм у деяких випадках, на жаль, не тільки не сприяють забезпеченню конституційного права особи на свободу та недоторканість, а й призводять до його порушення.

Спробуємо сформулювати суть цих нових питань та викласти своє бачення щодо їх вирішення, не зупинючись при цьому на аналізі матеріалів провадження конкретної кримінальної справи, яка набула значного резонансу.

За поданнями слідчого, погодженими з прокурором, місцевий суд тричі обирав особи, котра обвинувачувалася, запобіжний захід у вигляді взяття під варту. В перших двох випадках згідно з рішеннями суду апеляційної інстанції строки тримання під вартою зменшувалися, у третьому — рішення місцевого суду було змінено і запобіжним заходом обрано заставу. Щоразу з ініціативи органів досудового слідства обвинувачена особа не звільнялася з-під варту, і щодо неї слідчий за згодою прокурора вчетверте вніс до суду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. У кожному випадку органи досудового слідства кілька разів збільшували обсяг інкримінованого обвинувачення.

Незвільнення особи з-під варту за рішенням суду апеляційної інстанції у цій справі є лише одним із аспектів проблеми обов'язковості до виконання судових рішень та відповідальності за їх невиконання (ч. 5 ст. 124 Конституції), що, без сумніву, заслуговує на окремий детальний розгляд.

Необхідно також визначитися щодо того, чи вправі суд апеляційної інстанції змінити постанову місцевого суду про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, скоротивши строк його дії, чи належить до компетенції судді місцевого суду вирішення питання про повторне обрання зазначеного запобіжного заходу у випадках, коли обвинувачений уже перебував під вартою понад чотири або дев'ять місяців при провадженні розслідування в цій же кримінальній справі. У таких випадках можливі два варіанти надходження до місцевого суду чергового подання слідчого: впродовж перших двох місяців тримання особи під вартою і понад цей термін. На нашу думку, безпосередньо від часу надходження до суду названого процесуального документа залежатиме й зміст судового рішення.

Для з'ясування законності й обґрунтованості рішень місцевого суду та суду апеляційної інстанції необхідно проаналізувати, так би мовити, стандартну ситуацію, яка визначається кримінально-процесуальним законом. Ось у чому її суть. Якщо орган дізнання, слідчий вважають, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, то за згодою прокурора вноситься подання до суду (ч. 2 ст. 165² КПК). Після його розгляду в передбаченому порядку суддя може винести постанову про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (п. 2 ч. 5 ст. 165² КПК). За загальним правилом, встановленим

ч. 1 ст. 156 КПК, тримання під вартою під час досудового розслідування не повинно тривати понад два місяці. Якщо в цей час обраний судом запобіжний захід не був змінений у порядку, передбаченому ст. 165 КПК, то за відсутності підстав для його зміни чи неможливості закінчення розслідування справи в частині доведеного обвинувачення слідчий за погодженням з прокурором або прокурор відповідно до ч. 1 ст. 165³ КПК звертаються до суду з поданням про продовження строку тримання під вартою. Розгляд такого подання здійснюється згідно з нормами цієї ж статті. До чотирьох місяців строк продовжується за поданням слідчого, погодженим із прокурором, який здійснює нагляд за дотриманням законів органами дізнання і досудового слідства, або цього ж прокурора, суддею того суду, який ухвалив постанову про застосування запобіжного заходу. Подальше продовження строків тримання особи під вартою провадиться відповідно до пунктів 2 і 3 ч. 2 ст. 156 КПК апеляційним судом і Верховним Судом України.

За методом логічного тлумачення наведених норм чинного процесуального законодавства загальний строк тримання особи під вартою за рішеннями суду першої інстанції становить чотири місяці (з яких два останніх місяці — на підставі постанови про продовження строку тримання під вартою), за рішенням судді апеляційного суду — до дев'яти, за рішенням судді Верховного Суду України — до 18 місяців.

Отже, при первісному розгляді подання органу дізнання, слідчого, узгодженого з прокурором, або самого прокурора про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту суд першої інстанції не повинен вказувати в постанові строк тримання особи під вартою. При повторному розгляді (розглядах) такого подання в межах загального строку тримання під вартою під час досудового розслідування, тобто двох місяців (ч. 1 ст. 156 КПК), у постанові суду першої інстанції про обрання цього запобіжного заходу за наявності підстав має бути зазначено, що він застосовується на решту часу до закінчення загального строку тримання під вартою на стадії досудового розслідування. При повторному розгляді (розглядах) такого подання після загального строку тримання під вартою на стадії досудового розслідування, тобто понад два місяці, суд першої інстанції повинен зазначати в постанові не тільки про обрання цього запобіжного заходу за наявності на те підстав, а й про продовження строків тримання особи під вартою в межах його компетенції, тобто до чотирьох місяців.

На нашу думку, запропоноване вирішення цієї проблеми не зміниться й у випадках заміни під час досудового розслідування справи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту на більш м'який (ст. 149 КПК) з підстав, передбачених ст. 165 КПК.

Можуть бути випадки прийняття суддями судів першої інстанції рішень про взяття під варту особи, яка вже трималася під вартою більш як чотири або понад

² Див.: Пилипчук П.П. Обрання судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту на стадії досудового розслідування кримінальної справи // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 6. — С. 44–49; Реформування системи запобіжних заходів у кримінальному судочинстві / За ред. П.П. Пилипчука, В. Галайчука. — К., 2000; Міщенко С.М., Солоткий С.А. Взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 5. — С. 43–48; Практика дотримання судами строків провадження у кримінальних справах щодо підсудних, які тримаються під вартою // Там же. — 2002. — № 6. — С. 26–36; Марітчає Т.М. Застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту місцевими та апеляційними судами // Там же. — С. 37–40.

дев'ять місяців. Це можливо, наприклад, тоді, коли заміну запобіжного заходу у вигляді взяття під варту на більш м'який було здійснено слідчим, прокурором, суддею чи судом у порядку, передбаченому ст. 165 КПК.

Якщо дотримуватися позиції, що таке рішення судді суду першої інстанції є законним, то слід визнати і розширення його компетенції на тримання особи під вартою у термін понад чотири місяці. Але це суперечить положенням п. 1 ч. 2 ст. 156 КПК, відповідно до яких компетенція судді суду першої інстанції щодо тримання особи під вартою обмежується чотирма місяцями. Таким чином, виникає обґрунтоване запитання щодо порядку продовження строків тримання під вартою у відповідних випадках.

Вбачається доцільним, щоб обрання обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту за рішенням судді місцевого суду обмежувалося незначним строком, упродовж якого слідчий або прокурор мають звернутися до відповідного судді апеляційного суду чи Верховного Суду України з поданням про продовження строку тримання особи, котра обвинувачується, під вартою. Такими можуть бути строки, передбачені для здійснення апеляційної перевірки цих судових рішень (ст. 382 КПК). Після перевірки за апеляцією судового рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (у разі залишення його без зміни) продовження строку тримання особи під вартою має здійснюватися за нормами, визначеними ст. 156 КПК. У цих випадках відповідні клопотання органів досудового слідства мають бути подані до апеляційного суду чи до Верховного Суду України не пізніше наступного дня після апеляційної перевірки судового рішення про обрання обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Якщо ж постанова суду про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не оскаржувалася в апеляційному порядку, то клопотання органів досудового слідства мають бути подані до апеляційного суду чи до Верховного Суду України не пізніше наступного дня після закінчення строку на апеляційне оскарження відповідного судового рішення.

Беручи до уваги вищезазначені норми кримінально-процесуального закону, доходимо висновку про незаконність і необґрунтованість у наведеному прикладі рішень апеляційного суду, коли згідно з його ухвалами скорочувалися строки тримання особи під вартою. Очевидно, що при здійсненні апеляційної перевірки судового рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в разі прийняття рішення про необхідність внесення змін до постанови суду першої інстанції суд апеляційної інстанції відповідно до статей 362, 366 і 382 КПК має право обрати лише більш м'який запобіжний захід, але аж ніяк не скорочення строку тримання особи під вартою. До речі, й у п. 18 постанови Пленуму зазначено, що апеляційний суд має право змінити постанову суду першої інстанції про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту й обрати інший.

Рішення про скорочення строку тримання особи під вартою суд апеляційної інстанції може ухвалити лише після апеляційної перевірки постанови місцевого суду про

продовження строку цього запобіжного заходу. Саме такий висновок випливає зі статей 165³, 366 та 382 КПК.

На критичну оцінку заслуговує й інша процесуальна ситуація, яка останнім часом набуває поширення у правозастосовній практиці: особа звинувачується у вчиненні кількох злочинів, за кожним з яких поетапно порушується кримінальна справа і здійснюється окреме провадження. У зв'язку з обвинуваченням у вчиненні одного зі злочинів за наявності законних підстав застосовується запобіжний захід у вигляді взяття під варту. Наприкінці загального двомісячного строку перебування особи під вартою слідчий, котрий розслідує інший злочин, у вчиненні якого вона звинувачується, також звертається до суду з відповідним поданням про застосування такого ж запобіжного заходу. Таким чином, з'являється можливість тримати обвинуваченого під вартою фактично чотири місяці без застосування передбаченої законом процедури продовження строку дії цього запобіжного заходу. Порушення кримінальної справи за третім епізодом злочинної діяльності цієї ж особи і розслідування в окремому провадженні дозволяє тримати її під вартою за рішенням судді місцевого суду де-юре два місяці, а де-факто — шість.

Зазначені рішення слідчого та суду нібито не є незаконними, адже за наявності передбачених статтями 148, 150 КПК підстав застосування щодо обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту вони формально відповідають вимогам закону. Проте передбачений статтями 156, 165² КПК порядок продовження строків тримання обвинуваченого під вартою є гарантією дотримання конституційного права кожного на свободу та особисту недоторканність, попередження зловживань з боку органів досудового слідства, забезпечення виконання вимог міжнародних договорів щодо розумного строку тримання особи під вартою до судового розгляду справи (ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини). Звертаючись до суду з поданням про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою, слідчий крім загальних підстав застосування саме цього запобіжного заходу повинен обґрунтувати також необхідність подальшого ізолювання особи від суспільства, навести доводи щодо продовження його дії. Звернення ж до суду з поданням про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту особи, щодо якої поетапно порушується кримінальна справа, дає змогу уникнути передбаченої законом процедури продовження строку арешту. Позитивне вирішення в суді цього питання в таких випадках фактично призводить до алогічної ситуації — зазначений запобіжний захід застосовується щодо особи, яка і так тримається під вартою.

Зважаючи на це, вважаємо, що коли в поданні слідчого йдеться про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, яка вже фактично заарештована, суддя місцевого суду повинен ухвалити єдине правильне рішення — про відмову в обранні такого запобіжного заходу. Подальше тримання цієї особи під вартою можливе лише за умови продовження строку дії цього примусового заходу в передбаченому законом порядку.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо внести відповідні зміни до постанови Пленуму та врахувати їх під час прийняття нового КПК.

Summary

The article considers the problems of application of preventive measure in the form of keeping in custody for accused, extension of the terms at the stage of the pre-trial investigation of the criminal case.

Міжнародні зв'язки

На запрошення Голови Верховного Суду України В.Т. Маляренка у рамках програми візиту 15 червня 2004 р. відбулася зустріч із представниками Верховного Народного Суду Китайської Народної Республіки на чолі із заступником його Голови, старшим суддею Цзян Сінчаном. До складу делегації також входили Голова Народного Суду вищої інстанції міста Чунцин Чжан Сюань, Голова Народного Суду вищої інстанції провінції Гуйчжоу, старший суддя КНР Чжан Лінчунь, заступник Голови Народного Суду вищої інстанції Сінзьян-Уйгурського Автономного району, старший суддя КНР Чжао Сянва, голова Судової палати Верховного Народного Суду КНР, суддя вищого рангу Сунь Хуапу, начальник відділу управління зовнішніх зв'язків Верховного Народного Суду КНР Лю Мін. Верховний Суд України також представляли: Перший заступник Голови П.П. Пилипчук, заступник Голови А.Г. Ярема, голова Судової палати у господарських справах І.Б. Шицький, голова Військової судової колегії М.Д. Дрига, начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенко та інші офіційні особи.

В.Т. Маляренко, привітавши гостей, зазначив, що Україна і Китай постійно підтримують ділові зв'язки, зокрема й правники обох країн зустрічаються не вперше.

Голова китайської делегації повідомив, що метою їхнього візиту є розвиток і поглиблення взаємовідносин між сторонами, особливо це актуально нині, коли в КНР провадиться реформа судової системи.

В.Т. Маляренко розповів про організацію судової системи України за принципами територіальності й спеціалізації. Він також зазначив, що важливим кроком у судовій реформі було створення Державної судової адміністрації України, яка вирішує фінансові, адміністративні, кадрові та інші питання судових органів. Це один із чинників незалежності судової гілки влади в нашій країні. Відбувається активне її фінансування, поповнення матеріально-технічної бази, будівництво приміщень судів тощо.

Стосовно призначення суддів, то відповідно до законодавства обраним на цю посаду може бути кожен громадянин України, який має юридичну освіту, досяг 25 років і психічно здоровий, а також відповідає низці інших професійних вимог.

Голова Верховного Суду поінформував, що протягом останніх років в Україні прийнято ряд нових кодексів, провадиться робота з

підготовки кількох важливих процесуальних кодексів, які вже розглянуто у першому читанні в парламенті, а також відповів на питання китайських колег.

Гості розповіли про стан судочинства в КНР, зокрема зазначивши, що тут працює 200 тис. суддів, котрі минулого року розглянули 6 млн. справ. У ході розмови з'ясувалося, що 6 тис. 200 суддів України розглянули за цей же період приблизно таку ж кількість справ. При цьому китайських правників вразили темпи реформування нашої судової системи і справді високий рівень її роботи.

Цзян Сінчан висловив подяку українським колегам за детальну та корисну інформацію, зробив запис у Книзі почесних гостей Верховного Суду України, висловивши сподівання на подальший розвиток співробітництва між вищими судовими органами двох держав.

Китайська делегація мала також ряд інших зустрічей, зокрема у Верховній Раді України, Вищій раді юстиції, Міністерстві юстиції та Державній судовій адміністрації, побувала в Уманському міськрайонному суді та Апеляційному суді Одеської області.

Відповідно до домовленостей між президентами України та Грузії про розвиток співробітництва між державами, зокрема обмін досвідом щодо діяльності судів і перспектив розвитку судово-правових систем, з офіційним візитом в Україні побувала делегація Вищої ради юстиції Грузії на чолі з її Секретарем Гією Гецадзе.

Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні Григорій Катамадзе, Голова Вищого суду Абхазької Автономної Республіки Вахтанг Тордія, директор Центру навчання суддів, член Вищої ради юстиції Давид Саакашвілі та член цієї ж інституції Тенгіз Шарманашвілі 10 червня 2004 р. зустрілися у Верховному Суді України з його Головою В.Т. Маляренком, Головою Вищої ради юстиції М.А. Шелестом, заступником Голови Верховного Суду України П.П. Пилипчуком, начальником управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенком, начальником відділу цього ж управління Н.Л. Напрієнком та іншими офіційними особами.

В.Т. Маляренко, привітавши делегацію Грузії, коротко охарактеризував структуру найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції України, ознайомив гостей з тими змінами, що відбулись у ході судової реформи, та окреслив перспективи розвитку судової системи держави. Він також розповів про соціальний захист суддів, який останнім часом поліпшився у зв'язку з економічним розвитком України, що сприяє їхній роботі, зокрема збільшена та стабільно виплачується заробітна плата, щорічно судді мають змогу отримати безкоштовну путівку на відпочинок й оздоровлення. Голова Верховного Суду зазначив, що нещодавно він повернувся з Польщі, де таке соціальне забезпечення правників державою не передбачене.

Упродовж кількох останніх років істотно змінився посадовий склад апарату Верховного Суду України, у кожного судді тепер є помічник, у судових палатах працюють консультанти. Нині згідно з Конституцією Верховний Суд не має законодавчої ініціативи, однак усі закони, що стосуються судової діяльності, надходять на експертизу до управління законопроектної роботи та представництва в судах, і лише після аналізу та надання позитивного висновку і візування фахівцями управління новий законодавчий акт підписує Президент України.

Незабаром буде прийнято Адміністративний процесуальний кодекс України, тож ведеться робота щодо створення ланки

адміністративних судів у системі судів загальної юрисдикції. У Верховному Суді також буде утворено Судову палату в адміністративних справах.

Гія Гецадзе констатував, що для правників Грузії дуже корисне спілкування з Головою, суддями та працівниками апарату Верховного Суду України, оскільки це сприяє обміну досвідом. За його словами, нині в державі є місцеві, районні у містах і вищі суди, зокрема в Абхазії та Аджарії. Після прийняття Конституції у Грузії скасовано систему арбітражних судів, а зараз у парламенті вирішується питання щодо скасування Конституційного Суду, відтак у Верховному Суду буде більше повноважень. У країні загалом працюють 350 суддів, тому вони дуже завантажені. Всі справи розглядаються відповідно до адміністративно-процесуальних норм. Нині назріла проблема спеціалізації суддів.

Секретар Вищої ради юстиції Грузії розповів, що зарплата грузинських суддів менша, ніж в українських колег, та й вирішення соціальних проблем суддів не передбачено законодавством країни, а держава лише зобов'язується виплачувати їм заробітну плату і пенсії.

Під час розмови учасники зустрічі обмінялися думками щодо питань здійснення судочинства, імплементації законодавчих норм, навчання суддів тощо. Сторони дійшли спільної думки про необхідність подальшого співробітництва судових органів двох країн, зокрема щодо окремих питань.

21—25 червня 2004 р. з офіційним візитом у Росії на запрошення Голови Верховного Суду Російської Федерації В.М. Лебедева перебувала делегація Верховного Суду України у складі його Голови В.Т. Маляренка, суддів В.С. Гуля і В.В. Земляного, а також начальника управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенка. Під час переговорів йшлося про поглиблення співробітництва між найвищими судовими органами двох держав. Українську сторону насамперед цікавили питання про хід судової реформи в Росії, зміну

повноважень Верховного Суду, судів другої інстанції — касаційної, судів першої інстанції — районних і місцевих, щодо змін у процесуальному законодавстві, про роботу мирових суддів, конституційних (уставних) судів. Увагу було приділено й діяльності Судового департаменту при Верховному Суді Російської Федерації, його організаційній структурі, повноваженням, фінансуванню та забезпеченню роботи судів загальної юрисдикції й суддівської спільноти. Натомість російських колег цікавило те, як відбувається реформування судової системи в Україні.

Українська делегація побувала також у Конституційному Суді Російської Федерації, у Санкт-Петербурзькому міському суді, де виконуюча обов'язки його голови В. М. Єліфанова розповіла про роботу цього касаційного судового органу. Українські правники ознайомилися з діяльністю Пушкінського районного суду м. Санкт-Петербурга, відвідали його зали засідань.

У ході візиту відбулися зустрічі українських суддів з Надзвичайним і Повноважним Послом України в Російській Федерації М.П. Білоблоцьким та Консулом України в м. Санкт-Петербурзі В.М. Лавриненком.

Незважаючи на насичену офіційними заходами програму візиту, українські правники оглянули визначні пам'ятки історії і культури Росії у Москві, Санкт-Петербурзі, старовинному місті Сергієв Посад.

Зустрічі української делегації з російськими колегами стали ще одним важливим кроком до зміцнення і розвитку дружніх відносин та співробітництва між судовими системами двох країн.

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

**Цивільний кодекс України:
Науково-практичний коментар**

У 2 ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – 2004.

Видання охоплює всі випадки застосування норм нового Цивільного кодексу України, введеного в дію з 1 січня 2004 р., у практичній діяльності юридичних осіб і громадян.

Коментар враховує всі внесені в кодекс новели, дає тлумачення і теоретичне обґрунтування спірних питань, вирішення яких є важливим як для окремих людей, так і для учасників підприємницької діяльності.

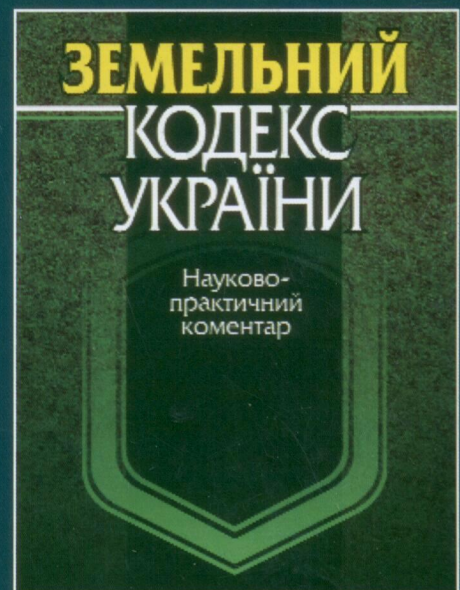
Для суддів, адвокатів, спеціалістів юридичних служб установ та організацій, працівників органів влади і правоохоронних органів, викладачів, аспірантів юридичних вузів та ін.

**Земельний кодекс України:
Науково-практичний коментар**

За ред. В. І. Семчика. – 2004.

Видання містить доктринальне тлумачення всіх положень Земельного кодексу, що сприятиме правильному й ефективному його застосуванню у сфері землекористування.

Коментар підготовлений провідними правознавцями України – фахівцями у галузі земельного права. Для студентів, викладачів та науковців, працівників аграрного сектора, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, всіх, хто цікавиться питаннями земельних відносин.

web: <http://www.inyure.kiev.ua>
e-mail: sales@inyure.kiev.ua

04107 Київ 107,
вул. Багговутівська, 17–21.
Тел.: (044) 537-5140, 219-1406,
тел./факс.: (044) 537-5143.